

95
78

XCV
78

95-78

باشقىدىكى رومانلار.

«قىيلى زامان» رومانى قازاق شىمىدە بولغان زور وقىيا 1916 ىشى جىلداغى جەنى سۇۋداعى البان قازاقتارىنىڭ «اق پاتسا» جارىمىنا قارسى جاسا-
غان كوتەرىلىستىڭ قىيىملىن سۇۋرەتتەيدى. بۇل وقىيا قازاق اراسىندا توك-
كەرىسىلىك مانى بار، تارىقى ماڭىزى زور قوزغالمىس. قازاق تارىقىندا
1916 ىشى جىلدىڭ ورنى بولەك. 1916 ىشى جىلدىڭ وقىياسىندا-ۇلت
قوزغالمىسىنىڭ، ۇلت شىمىدەگى تاب تارتىستارىنىڭ، باي مەن بولسىنىڭ،
غىلاماش - تورەلەردىڭ، سۇمدىقتارىنىڭ ۇلتشىل وقىعانلاردىڭ جاقسى،
جامان بىستەگەن بىستەرىنىڭ بارىدە اشىب جازىۋ دۇرس سۇۋرەتتەۋ كەرەك ەدى.
بىراق، جاسەر اۋىنى جوق، مۇنى جازىب وتىرعان مۇقتارىمىزگە تۇگەلى
مەن بىرىلگەن، بىزگە ئان ادام ەمەس. مۇقتاردىڭ بۇدان بۇرىن جازىبان-
لاردىڭ كوپى ەسكى سارىن. ول ەلى كۇنگە دەپىن ەسكىلىكتىڭ جىرىن
جىرلاب جوعىن جوقتاب جۇر. ول وسى كۇنگە دەپىن «ەسكى قازاق» تىلا
ەسكىلىگەن كوكسەب جۇرگەن ادام. جاڭا جۇرتشىلىقتان گورى، ەلىدە بولسا
ەسكىلىكتى ارتىق باعالاب جۇرگەن جازىۋشى. ارىنە مۇنداي اتى باسقا،
زاتى بولەك، بەتى تەرسى ادامنان تارىقى وقىيانى تۇب تۇگەل ماركىس جولى
مەن ەكپەكشىلەر جولى مەن جازىلمۇن كۇتە قويىۋدا مۇمكىن نارسە ەمەس.
بىراق جازىۋشىنىڭ وزىنشە بۇل الەۋمەت وزگەرىستىرىن جوندەپ
سۇۋرەتتەدىم دەپ جازىغان رومانى. بىز بۇل روماندى باساردا ۇزىمىز كەي
بىر كەشىلىكتەرىن كورسەتىپ تۇزەتتىرگەن بولىدۇ.

مۇنىڭ ۇستىنە بۇل سىباقتى سۇۋرەت بىن جازىلغان كوركەم ادەبىيەت
بىزدە جوقتىڭ قاسىندا.
مىنە وسى جاعىدايلاردى وقىۋشىلارىمىزدىڭ الدىنا سالىب كۇن بۇرىن
ەسكەرتكىمىز كەلى.
وقىۋشىلار!

وسى جاعىدايلاردى ەسكە الدىب بۇل روماندى وقىمىدا سىن كوزى مەن
قاراپ تەرسى سۇۋرەتتەرى تەرسى بەتى بولسا اشىب ايتىپ سىناب مىنىپ
وقىۋلارىڭىز كەرەك. بۇل كىتاب شىققان سولدا دۇرس سىمىدارىڭىزنى باسبا
سوز جۇزى ارقىلى بىلىدىرىۋلەرىڭىز جۇن.

1928 - جىل.
قىزىل وردا.

قازاقىستان باسباسى.

بەلگىلى 1916 نىشى جىلدىڭ جازى ەدى. جاز جاۋىندى، مول سۇۋلى،
قالدىڭ شالغىندى قىزىقتى. قالدىڭ البانىڭ ەرتەگىندەي باي، سۇلۇ جايلۇلارى:
ۇش مەرگە، دوڭگەلەك ساز، ۇش قارقارا، سىرت، لاپاس، جايلۇ كۇندەرىنىڭ
جاسىل تورغىن شىمىلىدى، كوك جىبەك بەسىگى سىياقتى. تىرىشلىك: مولدىق،
باقتى، بايلىق قىزىۋى مەن بۇۋى اسپانغا شىعب جاتقان ۇمىر جارمەنگەسىن
كورسەتكەندەي. جاز كۇندەرىنىڭ جاراستىمى مەن قىزىقى قىر بالاسىن ماس
قىلغانداي جالىندى، جەلىكتى.

شالغىن، كورنەكتى مول دۇنيەنىڭ تىرى ۇپشىندى بەلگىسى
سىياقتانىب: قارقارا جارمەنگەسى قايناب جاتقان.

جارمەنگە اشىلغالى ايدان ارتىق بولسا قىزىۋ مەن جەلىگى ەلى باسىلىب
سولغىنداغان جوق. قايتا، كۇننەن كۇنگە ەتكە الب، ۇرشىب، داۋىرلەب كەلە
جاتقان. جارمەنگە توغىز جولدىڭ تۇيىسكەن جەرى. ۇپىر شەتى: ۇلگىلى
ورس قاللارى بولسا، ەكىنشى جاعى قۇلجا، قاشقار، قىبىيا، بۇقار، ساماران،
ئاشكەن. ۇبار - بارىنەن نەشە المۇان قازىنا شۇمەكتەن قۇيغانداي بولمى قارقارا
جازىغىنان افتارىلىب جاتىر. جاۋىن ارتىنان الا تاۋدان اققان سەلەمەي بولمى،
ساۋدا بۇلى ەركىلمەي توگىلىب جاتقان. تالاي سان قوستار مەن كەلگەن:
مەڭ - مىڭداغان قويلار قارقارا جازىغىن بىجىنغان اق قۇرتتاي باسقانىنا
ۇپىر تالاي زاماندار بولغان.

سونداي قالدىڭ قوس - قوس جىلقى، تابىن - تابىن سىمىرلاردا البان
جايلۇلارىن وگىنى - سولمى شىمىرلاب قايناعان. اياسى ازغانا قارقارا جازىقى
ۇيىن تىرەسكەن مالدان بەتى - ۇجۇزىن كورسەتەيىسى. قايتاي باسقان تۇياققان
قايمىراسى قايسىب تۇنىشقانداي. اۋىر كۇرسىنىب نىگرانغانداي.

توقتاۋسىز ەمىن ەرتەلى - كەش قارلى تاۋدىڭ اراسىنداغى قىرغىزدان،
توسكەيدەگى قازاقتان، جارمەنگە قازانىنا تورت تارايتىڭ بارلىغىنان شۇمەكتەب
قۇيغانداي بولمى مال بالاسىن تىزىب اكەلمى جاتىر.

قالدىڭ ۇرۇدىڭ مول جىمىلغان ورتاسى قارقارا. بايلىقتىڭ ۇلى ورسىنە
جەتكەن كەڭ قولتىق، مول قولدى، اڭقاۋ باي ەل: البان، بۇغى. جارمەنگە،
جىل ون ەكى ايدا ۇپىراق بولادى. بولغاندا مولغىنان بولادى. 3 - 4 اي بۇل
جارمەنگە بويى اسبان اتىب داۋرەن سۇرەدى. سول كەزدە جىلدىق كەرەگىن
البان بالاسى وسى جارمەنگەدىن كۇرەب الادى.

ۋوزى باي، ۋوزى كوپ ساۋدا ئىستىب، كوپ كەرەگىن الانۇن قالىڭ
ەل بولغاندىقتان، ساۋدەگەردىڭ يېمىشىمىل تۇمىسى بۇل ەلدىڭ ورتاسىن ەرتە
كۇنغىن تاڭداپ العان.

ورنىسكە شىققان قويدىڭ ئىسىمى سىزىب، جەلگە قارسى تۇمىسىمىن تۈسەب،
ئىشىن تارتىپ، جەر تارتىپ، بەت تۇزەپ جوتا - جوتادان قاراۋىل قاراپ،
توربۇلغا شىققان قاسقىرداي: اش بەيلىدى، جالاڭقايپا ساۋدەگەر، بوركەمىكتى،
باتبان قۇيرىقتى الباندى بەكەرگە تاڭداغان جوق. ساۋىرىسىن باسپ جۇرىپ:
سەمىزى، مومىنى، تاتتىسى وسى بولاتۇنىن جاقسى بىلگەن. ادەمى تانىغان.

كازىردە قۇمىرسقاننىڭ بىلەۋىندەي بولمى بىجىناب جىمىر - جىمىر قاعىپ
بۇلكىلەپ، قىزارا بۇرتىپ، اجارلاندىپ كۇنغىن كۇنگە قارىنىن قامپىيتىپ كەلە
جاتقان جارمەنگە - سول قازاق دالاسىن توربۇغا شىققان جايىنداى بولاتۇن.
كوگەنگە كىرگەن بورسىقتاي بايلاۋلى باعلاننىڭ ماي قۇيرىغىنا تۇمىسىمىن
تىغىپ، ساۋىرىسى بۇلكىلەپ قانا جىلى جۇمىساعىن سوربۇدا بولاتۇن.

باي، مومىن ەلدىڭ مول دەندەسى وبىرداي وبىب جاتقا قوماىاي ۇرتقا:
بويىنداى تاتتى ئادامىسىن نىگەندەي تۈسەپ جاتىر. اق شەلەگى تۇسكەندەي
اقتارىلىپ، سۇيىنىگەندەي مەكىرىنە ئۇسۇپ، سۇقتى جەلىنىن كەرگىگە بەرىپ
نۇر.

قالاۋىن تابسا قار جانادى. سۇت العىش كارى بىيەشى سىياقتى جاقسى
ساۋىنىشىنىڭ قولى، سىزداعان ەمشەگىنە جاپىسقانغان بەرى قاراي، جايلاۋ جەلىنى:
سەمىزى مەن سۇلمۇن، جورعاسى مەن جورتاقىسىن نوقتالاب، تاڭبالاب ۋوز
قولى مەن اتقارىپ جاتقان.

ساۋدەگەرسوماسى، قازاق دالاسىنا قۇدا ئۇسۇپ قۇيرىق، باۋىردى اساب
اۋزى قانداىب قولى مايلانىپ جوندانىپ تۇر.
سېبىر، تۇركىستان، قاشقار، قىتايدىڭ ۇلى اتىراىمىنداى تالاي - تالاي
ۇلكەن قالالاردا: جارقىراغان ۇلكەن ماگازىن، قاتارلانغان مول سوما، شالقىعان
قالىڭ بايلىق بىيەسى بولغان ساۋدەگەر بايلار بولسا - بارىنىڭ بۇل مىرزا
قۇيرىقتان اۋىز تىيمەگەنى جوق. مول ەمشەكتى بىر سورىپ كەتكەننىڭ
وزىندە، جەردەن التىن تابقانداى كوپ قازىنانى كۇرەپ اكەتەتۇن.

سوندىقتان، داندەگەن، جەتەسكەن، نۇرتىنىشەكتەپ ساۋىۋدىڭ بابىن بىل -
گەن ساۋدەگەر بۇل كەزدە قارتالانىپ قولقىسىپ بولمى، ەندى «پالەن باي

پاتسا «تۈگەن باي پاتسانىڭ» دارەجەسىنە جەتتى بۇلانىمۇ، كەرتىمۇ، كەسىر- لەنمۇدى دە ئايقان. «قاينا كەلەر مەسكىتى قانتى سەرىپپە» دەگەنلىكى ول ۇققان مەس. كەزى پەلسە سۇۋىن شىكەن قۇدىغىنا تۇكىرە كەتمۇ بۇيىم مەس سىياقتى بولغان.

مالغا كەلگەن نىدەت ارىقلى قان - چىمغا سەمىرگەن توبەت ئوقتىغىنا ماسايىپ يەسەن قايباس با؟

بۇرىنقى ئېر كەزدە ئېر شولاق ماستەككە جالىمىز ارباسىن سۇيرەتمەي: ازىباي، ازىرەتى قوس كەلدى، ئشاردارى، توتىياپىن، بۇرىش سىقىلىدى كور- جەردى «دۇنىيەم» قىلىپ ئىيتىنىپ كەلگەن بىتىك مۇرىن، شەگىر كوز، نەدى جونى شىققان كەزدە، العاشقى كورگەن جايلاۋغا كەرگىمەسە، كەسىرلەنبەسە بولما؟ وتكەن كۇنى بۇگۇنكى توق قارىننا، مازاق كۇنىندەي مەسكە تۇس- بەي تۇراما؟ سوندىقتان، ول ئوزىن وسىرگەن انايى جەلىندى تەۋىب كەتپەي قايتىپ تۇرا الادى؟

تلاي جىلدار مەمىزىۋگە، سەمىرتىۋگە كەرگىگە تۇسكەن ەل باۋىرىنىڭ توزىغى جەتتىپ اشىناتۇن، تارىلاتۇن كۇندەرى دە جەتتىپ ەدى.

ەل دەنەسى ساۋدەگەر سوماسىنىڭ بۇزىق ويناغىن قالاي كوتەرسە قاندايلىق كونتەرىلىك بەن شىداپ باقسا، قارقارا جارىغى دا ئوزىن ولكەسىن باسقان نەشە تۇلىك قالىك مالغا سونشالىق شىمىرىكپەي شىداۋدا.

كىمىزدەي قالىك كوك شالىغىندى قارقارا جارىغى ەرتە كۇنىنەن باي الباننىڭ قۇت بەرەكەلى جايلاۋى ەدى. مىڭداغان جىلقى، سان قورا قوي الا جازداي ىرگە اۋدارماي جابىسىپ، جالىپ جاتقاندا، بۇل جازىقتىك جىبەكتەي تولقىغان وسكەلەڭ شالىغىنى سىر بىلىك ىرمەي شىدايتۇن. ئار ئېر جاۋىن ەكىلەندىرىپ، ورشەلەندىرىپ تۇسىرگەنەي قۇلىپىرتىپ، جەتلىتىپ وتىرانۇن. ئۇن اسسا تىڭكايىپ، چەتسىپ قالاتۇن قۇت دالاسى: وسى جارمەنكەدەي، مال كەزىنە ادەيى ارنالىپ جارالعانداي ەدى.

استاۋداي كوك جازىققا بىرەكتەپ شىمىي سالىپ: ۇلكەن قارقاراننىڭ مولىدىر سۇۋلى مول وزەنى اعادى. ول مىڭ سان جان يەسەن شولىكەتتىپ، تارىق- تىرىپ، شالىقتىرىپ كورگەن مەس.

جازىقتىڭ ورتا كەزىندە، قارا قۇرتتاي قايناغان جارمەنكە، سول وزەننىڭ چاغاسىندا. بازار ورتاسىندا ئوزىن بىيىك اعاشقا اسپاندىپ كونەرگەن اق جالۋدا ەكى باسنى سامىرۇقتىڭ سۇۋرەتى جەلكىكەيتۇن. بۇل قوماعاي قارىندى،

جالماۋىز تىلەكتى ەرتەگى ۋېبىرنىڭ ايقىن تۇرغان بەلگىسى ەدى. ۋېبىردى تۇۋىمىزغان انا: جات پېشىمىدى، جالماۋىز تۇستى ۇلىق. سونىڭ ايقىن تاڭباسى ەرتەگى ايداقارىنداى ەكى باسنى جايىن تۇستى سەلمىرۇق.

بۇنىڭ جارمەنكە باسنىداى ئىرى جۇرگەن فولدارى، اتقان وق، شاپ. قان قىلىش: جەمقور سەمىز قارىمىدى پىرىستوب، «اق جەلكە»، پادپاروكىپ دا. اينالاسنىداى جورعا قۇلدارى: ۇساق تورەشەكتەر. بۇنىڭ شىمىدە قازاققان شىققان ۇكى جىلتىر، قارنى تومپاق تىلماشتار. سوڭىملاردا ماڭايمىنا قارايتۇن ەكى تۇرلى كوز بار. ئىبرى جار نوسەگىن ارامداب قويغان، جۇرمىسى سۇيىق توقالداى، جاعىنا جالماڭداى، جورعالاي قارايتۇن جاسقانشاق كوز. بۇل پىرىس. توبقا، سودىباعا، جارمەنكە ۇلىمىنا قارايتۇن كوزى. ەكىنىشىسى سىزدانا، كەسىرلەنە، كەرگىي قارايتۇن، اسقاق، ماقتانشاق جەمگە قادالغان قوماعاي كوز. ول قازاققا — ەلگە قارايتۇن كوزى.

بارى دە جارمەنكە اشىلعانغان بەرى جوتلانمىب، سەمىرىب، قارتالانىب كەلە جاتقان. پىرىستوب ئىلماش، جەبىربايىب ۇلىمى مەن ەكەۋىنە تۇسكەن مالدىن 300 قوي، 50 قارانى كەشەگى كۇن: جەمىتىك جاعالاعان قارعاى اينالاسنىن شىقباى جۇرگەن تۇۋىسقانىدارى مەن ۇز ەلىنىڭ جايلاۋىنا قاراي جۇرگىز. گەن بولاتۇن.

بۇلار ساۋدەگەردى، ەلى، بولمىس، ئىيىدى جولدان تايىغان كەدەي — كەپشەك، مومىن قالاىنى — بارلىمىن دا اتاسىنىڭ اسىمىداى وراتۇن. سونداىلىق كۇلگە اۋناتىب جەگەن، كۇلدى كومەشتىڭ الدى كەشەگى كەتكەن مال ەدى. ەندى بۇگۇن جاڭا ەكپىن مەن قۇداىداى سىمىنغان پىرىستوبىنا سەنىمىب: ەلدىڭ ماي قالتاسىنا تاى دا، سۇعاناق قولى سۇقباق بولمىب، بازار ورتا. سىمىداى اق جەلكە كەڭسەسىمە تاى كەلمىب ەدى.

ۋنە بويى تەر ساسىمىغان، سەمىز پىرىستوب ۇلكەن دەنەسىمە ارتا سالا. ەان قىلىشى بار تۇگىن سەرتىمنا تەۋىب، الدىمىدا ۇندەمەي ئمولىيىب تۇرغان ۇش قازاققا تەبىسنىب ۇرىمىب تۇر ەكەن. ۇلىمىنىڭ ماشىقتى شاپتىر كەلمىب تۇرغانىن جورعا ئىلماش تانى كەتتى. جەم وراعالى تۇرغانىن ئىمىشىل تۇمىسى مەن سەزىب قالىدى. سەمىكتەن كىرە ودا اق جەلكەگە كوزى تۇ. سىمى مەن تەزغانا تۇستىن قۇبىلىمىب ۇلىمى مەن بىرگە ئدال سولشاسىزدانىب اشىمۇلى تۇسكە ئىمىمىب، قازاقتارعا وقتى كوزى مەن قارادى.

جورعا توقال، قايعين نوسەۋگە اللە قاشان ماشقناتقان. وقيعانى سول
ونەر سىياقتى. تالايى، اتاعان مۇرانىنا جەتەپ ەدى. جارمەنكەدەن از بۇرىن
جولدىس بولسادا، اق جەلكە بۇنىڭ بويىنداعى اسلىن ۇعب ورنە كەرەك
مولشەرگە شەيىن جاقىندا تىب جەم سىرىنا ارالاستىرىپ العان.
- سەن اقماقتار جارمەنكەگە كەلگەن ساۋدەگەردىڭ الدىنان شىعب
قاوسىلىق قىلاسەن!! سەندەرگە مۇندا كەرەكتەرىڭدى اكلەپ بەرىپ جاتقان
كەم!! ساۋدەگەر بولماسا، سەن الماتىغا شۇبار ەدىڭ، ولاردىڭ مالىن جە-
رىمىزگە ئۇستى دەپ قۇۋالايسىن، سەندەردە جەر بارما؟ جەر پاتسانىكى. ول
ساۋدەگەر مالى دا پاتسانىكى. قازىناعا، وزدەرىڭ پالدىسى تىمەنۇن ساۋدەگەر.
سەن تۇپاق قات العىڭ كەلەتۇن شىعار. مەن ساعان كورسەتمەن تۇپاق قاتتى.
كازىر لاباقىمغا جابقىزامىن دەپ پىرىستوب ناقتاي تەۋىب الدىنداعى قازاق-
ئاردى بىرىپ تۇر ەكەن. تىلماشتا كەلسى مەن ۇلغىنىڭ پىشىنىندەي نىزارلى
پىشىن مەن جاڭگەي سوزدى اۋدارىپ جاتتى. ورس ئىلىن شالا - مۇلا
ۇعاتىن. بىر جاۋابكەر جارتىسى قازاقشا، جارتىسىن ورسشا: - ئاقسىر، جەر
پاتسانىكى ەكەنمىن بىلەمىز. بىزدىڭ باعب جۇرگەن مالدىمىز دا پاتسانىكى دەي
بەرگەندە.

- وتناما.. سويلەمە ۇشەۋىنە بىر ايدان اباقى كەسەمىن. كازىر دەپ
وتىرا قالب قاعازىنا قالايمىن سۇيكە كەتەتەپ، جازا باستادى. قولدان جاساعان
اشۇلى پىشىن، تىمكىگەن سۇۋىق مۇرتىنىڭ ارقاسىندا شىن تۇيىلگەن نىزا
سىياقتانەپ، ايدىن بەرىپ تۇردى.

ارىشى ۇش مومىن قازاق، باياعىدان پارا العىسى كەلگەن، ورسى ۇلد-
ىنىڭ ەلگە قاراعان پىشىنى وسىلاي بولاتۇن سەزەسە، سىرتىنا شىعارىپ
مش نارسە اينا الماي ادەپ بەن عانا تىلماشقا قاراپ، جالتاقتاب كۆمەك
بۇدەگەندەي بولىپ ەدى.

بۇنىڭ پىشىنى دە كاپىرىستان سۇۋىق بولىپ: تۇمسارىپ، سىرت قا-
راب تۇردى.

ۇلىق اشۇ مەن «پىرتوكول» دەپ اتاب قويىپ جازىپ جاتتى. قىي-
سىنىسىز زورلىقتىڭ، وڭ تەرىسكە قاراماي ەرىكسىز كوندىرگەسى كەلىپ
تۇرغانىن سەزگەن ارىشىلار: شىمەن قاتتى نارازىلىق قارسىلىمىن
ويلاپ كونىگىسى كەلمەگەندەي ەدى. اسىرەسە، وسى پىشىن وزگەلەردەن كورى
جاسىراق قارا ساقالى قارتبايدىڭ ئۇسىمىدە ايقىن بىلىنگەندەي بولاتۇن.

ول ئوز كىسىلەرىنە ايتقان بولسۇ: — بۇلاي بولغاندا قازاق بالاسىنا كىم جالا جابسا، سونىڭ سوزى وڭ نەرسىسىنە قاراماي ماقۇل بولاتۇن بولغانى عوي. اريزىمىز تىڭدالماي، اق قارامىز تەكسەرلىمەي ولە بەرەتۇن بولغان سوڭ، بىزدە بىر، بەلگىلى مۇنتايىم* (كىسى دە بىر بولغانى عوي. ساۋدەگەر نوعاي جاماندايدى. بىزدىڭ سوزىمىز تىڭدالمايدى... دەگەندە تىلماش: قوي، سوزدى قوي. پىسىقسىماساڭشى. سەن تەنتەكسىن دەپ ۇلىق جاققا جالتاقتاپ ئۇچىرىپ قويدى.

الدىڭشى جولداسنىڭ سوزى ۇز كوڭىلىندەگى دە مۇڭى سىياقتى بولغاندىقتان، قۇسايمىن قارىيە: — بىز قايدا بارىپ كىمگە مۇڭىمىزدى شاعامىز. ەل سۇراغان**) ۇلىعى بولاي دەسە قويالى... مەيلى، بىلگەننى قىلىسىن. قايتىپىك... دەيدى. اريۇشلار بىرىندەب داۋىسىن شىعارىپ كەلە جاتقاننى بايقاپ وتىرعان ۇلىق، قوزداندىرماي باسىپ تاستاۋ ءۇشىن:
— سەندەردە باس جوق. سەندەر ءىيت، بىلىدڭ بە؟ دەپ قارتىبايدىڭ كوزىنە قالدالمىب سۇق قول مەن. نۇقىپ تۇرىپ سويلەدى.

قارتىباي بۇل سويلەپ تۇرعان كەزدە، كوزىنەن كوزىن العان جوق. شىنى اشۇلى، نزالى سىياقتى ەدى... «ئىتسىڭ» دەگەن ۇۋاقتتا ۇلىق سوزى مەن جارىسا: — سەنىڭ سۇيدەمەيتۇن كۇنىڭ بولۇشى ما ەدى؛ ۇلىعىمىز سەن بولغان سوڭ وسىندايدى سىتتىتۇنىمىزدى بىلەمىز... دەي بەرگەندە قۇسايمىن اقساقال تۇرتىپ قالىپ: — قوي ولاي دەمەگىن... دەپ اقىرىن باسىپ قويدى.
بۇل ۇۋاقتتا ۇلىق كوزى قىزارىپ، شاراسىنان شىعبى، تاسىرايىپ مۇرتى جىبىرلاپ، تاناۋى جەلبىرلەپ اشۇلانمىپ: — سەن ءىيت، مال جەرىڭگە تۇسسە ماغان كەلىپ نەگە ايتبايسىن؟.. سەن مۇقامبەت كارىم باي باتىنىڭ وزىنە نەگە ايتبايسىن. مالشىسىن ساپايتۇندى تابقانسىن. مەن ساغان كورسەتەمىن قالاي ساپايتۇندى... اباقتىدا تانىمامىن مەن ساغان كىسى ۇراتۇندى دەپ جۇدىرىعى مەن ۇستەلىدى قويىپ قالمىپ اۋىز ۇيدەگى ەكى قازاق ورىستى شاقىرىپ الدى...

قارتىباي جاسىعان جوق: — مەيلى سەنىڭ زارىڭشەن قورقىپ جالىنا المايمىن. ساۋدەگەر نوعاي باي، مەن كەدەيمىن... ول قىلغان جاقسىلىقتى، مەن قىلا.

* مۇنتايىم — بۇزۇق. الپانىڭ شىشە سارتقان جايىلعان سوز.
** سۇراۋ دەپ جەتى سۇۋ قازاعى ەل بىيلەۋدى ايتادى.

المايمىن... ايتتى نە، ايتىدى نە؟!... دەپ ايداعان سالداتتاردىڭ الدىغا
تۇسىپ بارا جاتىپ ءسوزىن تىيماي ايتىپ جاتتى.

ۇلىق اقىرىپ ازىرەيلىكەي قالدالمى: — جاب، اشتان قاما! جوعالت
كوزىن دەپ تاقىتاي تەۋىپ كوك كوزى شانشىلا قالدالمى تۇرىپ جازالمىلاردى
ەسىكتەن شىعارىپ اكەتكەنشە زارلەنىپ تۇردى دا، ولاردىڭ قاراسى وشكەن
سوڭ، تىلماشقا بۇرىلىپ قاراپ: — قاراشى يىتتەردى دەپ باسىن بۇلغاب
ەسىك جاققا كورسەتىپ، جۇۋاسىعانداي ېشىن مەن مۇرىننان ”پىرس ەتىپ“
كۇلىپ قويدى...

— بۇلار شىن انتۇرغان كورىنەدى... باي. — پاتسا كەلىپ كەتكەن
ەكەن عوي؟! كەشە اشىۋلانىپ ماغاندا كەلىپ ايتىپ ەدى. مىنالاردى ېىر
از تىيىپ جىبەرىۋ كەرەك. ايتىسە جۇرتتىڭ ۇبارى جەرىمە تۇستى دەپ
قۇۋالايۇن بولسا، قارقارادا، جەرمەنكەدە تۇرا الماس دەدى.

— بۇلار شىقبايدى، وتىرادى دەدى دە ارتىغان ۇلىق تىلماشىنىڭ كۇلىمسىرەپ
جورعالاي قاراپ تۇرغان ېشىنىن ېىر از وقىعانداي بولمى، باعىپ تۇرىپ،
ايدىندا تىم. — تىرىستىن سوڭ كەلىپ، كۇلىپ جىبەرىپ: ”جۇز سوم، ېىلىڭ بە؟
دەپ تىلماشتى ارقاغا قاقتى.

— ”جۇز جىبىرما بەس، تاقىسىر دەپ تىلماش سىلىق. — سىلىق كۇلىدى.
كەشەگى كۇنى تىلماشقا جولىققان مۇقامبەت كارىم باي. — پاتسا اق جەلكەدە
كەلىپ ەدى. بونىڭ جارمەنكەدەن العان قويى ېىرنەشە قوس بولغان، جارمەنكە
باسى قالماڭ مالدىڭ ۇنەمى جاتىۋىنا ۇجايىسىزداۋ، تارلاۋ بولغان سوڭ، ول:
قويلارىن ماڭايداعى ەلدىڭ جايلاۋىنا قامان اۋعىزىپ، جايىمزا باستاعان. سول
ىرەت بەن تاراتقان ېىر قورا قوي قارتباي، قۇسايىمنىڭ اۋلىنىڭ
ۇستىنە كەلىپ جاتىپ المى، بىمە باۋىن جەپ، المىنا ارالاسىپ، قارا قۇرىقتى
كوبىيىكەن سوڭ، بىرگەكشى اۋلاعىراق سال دەپ ەدى. وعان باي. — پاتسانىڭ
كەسىملى مالشىسى كونبەي، جىبەرگەن كەسىلەرىن بوقتاب جىبەرگەن سوڭ
جانجال شىعىپ، باي. — پاتسانىڭ ېىر مالشىسىن قارتباي ساپاتىپ جىبەرىپ ەدى.
وسى جاپىدى ايتا كەلىپ نوعاي باي. — پاتساسى بارلىق ماڭايداعى جايلاۋدا
وتىرعان قازاق اۋىلىدارىن جامانداپ، نەشە تۇرلى قىلمىستار تاۋىپ قىيانا تىلعان.
بۇدان بۇلاي بىرەن سارانىن جازالاب نىقتىرىپ قويماسا، ۇدايى بوگەت شىعارا
بەرەتۋىنىن ايتقان. جانا كەتەرىنە داغدى بويىنشا قوشتاسقان جەردە كانبەرتكە

سالىب بىر پاكەت تاستاب كەتكەن. ول 80 سوم ەدى. بۇل باي وزگە،
وزى سىياقتى ساۋدەگەر بايلارشا: جۇرگەن جەرىندەگى جەمدى اگساب
وتىراتۇن ۇلىقتاردىڭ بارىندە وسىنداى وسىنداىدان جەرىك اسىن اساتىب
كەتەتۇن. سودان كومەينە تاس تەمىلەندەى بولىپ قالعان ۇلىق: قايتىب وندىك
ۇستىنە شىبىن قوندىرماى المىستان ابالاب ءۇرەب، وزگەنىك قارسىلىق
قىلىقتارىن بۇنىڭ باسنا دارىتبايتۇن.

بىراق جەلگى داعى بويىنشا ەكى جاقنى كەزەك جەبەيتۇن جارىقتىق،
جۇكتىڭ بىراق جاعىن عانا قاناعات قىلىپ وتىرا المايدى. ەكى جاعىنا كەزەك
اۋىسىب ويناقتىب وتىرەك كەرەك. سولايشا، ەكى جاققا بىردەى كوز جىبەرمەسە
بىردەى قارماسا بىر اي شىندە 300 قوي، 50 قارا جىمىنالا ما؟ ەكى جاقنى
قاتار قارماۋ ءۇشىن، جارالماسا، وڭ قول، سول قول نە ءۇشىن كەرەك؟
ەكى جاقنى ادام، ەكى جاقنى قىلىق قىلماسا تولىق ادام با؟ بۇنىڭ بىرىن
قازاق دالاسىنا تالايىدان كارى ءجۇرەب، زارى سىڭگەن اق جەلكە جات
ساباعىنداى جاقسى بىلەدى.

سوندىقتان، ول جارەنكەنىڭ ۇنەمى بابىن بىلەتۇن الباستىسىنداى
بولاتۇن. وسى جورىعىنا تىلماش قانا ۇنەمى ەبىتى بولىپ ورالماي ءجۇرەدى.
اياغىندا جەبىر بايىمتاي سەرىگى تاپىلدى.

جاڭگى ءىسى داعىلى زاڭى بويىنشا، بەلگىلى كەزەك جولى مەن سول
جاققا قاراي اتىلعان. ەكىنشى المىعا قاراي سوزىلعان قول بولاتۇن.
قازاق شىدا مايدى. اباقنى اق جەلكەنىڭ جەلمىسى سىياقتى. ۇلكەن
ساۋىن ورنى. جاتقانداردىڭ وزى بولماسا اعايىنى، تۇۋعانى ەلى كەلەدى.
سوندا، سوندا... اق جەلكەنىڭ سەنىمىن ەلدە، تىلماشدا اقتايدى.

بىراق بۇل جۇمىس كازىر مەس. ونىڭ بەتى بەلگىلەندى. ەندىگىنى
ەكى - ءۇش كۇنىنىڭ شىندە ءوز پاتەرىندە تىلماش جايلاپ كەلەدى. جەڭگە
تاي سول ارقىلى كۇپەك استى مەن كەلەتۇن... از كۇندە سىستەلەدى. ەندى
كازىر باسقا جۇمىس...

بۇگۇن پوشتا كەلدى... باسىندا اق جەلكە ۇققان جوق ەدى، ەندى
تۇسىنىپ كەلەدى.. تۇسىنىگەن سايمىن ەبىتەب مۇرت استىنان قوماعاي ەزىۋ
ەرىكسىز بىر جىيىپ، تۇسىنىپ كەلەدى. بەتى - تۇسى انىق بەلگىلى مەس.
بىراق بىر ۇلكەن مول باتىبان قۇيرىق وراالىپ كەلە جاتقان سىياقتى.

سەمىز جۇۋان باي البان تۇگەلى مەن كەلىپ پىرىستوتىنىڭ تۇبىسىز تەرەك قالتاسىنا افشاسىن، قازىناسىن اعملتاتۇن سىياقتى.

ەندى وسىنى كەلىستىرىپ باستاپ، كەلىستىرە اتقارىۋ كەرەك. بۇل جاڭا جارلىق. ئاڭ ەرتەڭنەن وسىنى ەسكە العان ساپىن پىرىستوتىنىڭ جۇزى چارقىرات سۇيسىنگەن كۇلكىگە اينالىپ كەتۋىشى ەدى.

باياعىدان، 20 چىلدىن بەرگى تاجىرىيەسىنەن بۇل بىلەدى... ەلگە اينالىپ جارلىق شىقسا، ار قاشان ونىڭ استارىندا كەلەتۇن قاتبار-قاتبار قالتارىسى، بۇلتاعى بار بولادى. بوي كورسەتەي بۇعدى تۇرىپ، تۇتىك بەن سورعانداي ەل قازىناسىن سوراتۇن: ۇرى ساي، ادەمى جىلعا، بەكىنىس ورىند-ئارى بار. مىنا جارلىق چارىققا شىعب، ەسكە اساتۇن بولعاندا: بۇرىنەننىڭ بارىنەن ارتىق، بارىنەن باي، قالمىڭ-قالمىڭ قازىنا اشىلعالى تۇر. كارى قاسقىردىڭ تۇمسىنى جانىنا جايلى تىبەتۇن شۇۋاش ئىيىستى قوي قۇبىرەد-نىڭ ئىيسىن سەزىپ بىلىپ قۇۋانىپ جايىناپ كەتتى.

جارلىقتى وقىپ، ارتىمان تۇۋاتۇن قىزىلدى-جاسىلدى قىزىقتىڭ شەت چاعاسىن پىرىستوت سەزدىرگەندە قارا ئىشىندى تىلماش بالقىعانداي ماسابرا-دى. بەتىنە باقتى، راقات نۇرى شىققانداي بولدى، داملىسىز كۇلىپ وركەش-تەنىپ كەتتى.

بۇگۇنگى كۇن كەشكە ساعات 4 تە الباننىڭ بارلىق بولمىستارىن اق جەلكە كەڭسەسىنە شاقىرتقان. سول ۇۋاقىتتىكى ەكەۋىدە شتەگى ۇلكەن جۇبانىش بەن اسىعب كۇتتى.

بۇل قاپاردى اق جەلكە جالعز تىلماشىنا عانا بىلىدىرىپ قويغان جوق. بۇگۇن ئاڭ ەرتەڭنەن بەرى كەڭسەسىنە كەلىپ كەتكەن، چارمەنكە باسەنداعى ۇلىقتاردىڭ بىر تالايىنادا ايتىپ، كورسەتىپ وقىپ شىققان.

سولاردىڭ شىمنە تىلماش سىياقتى ۇلكەن سىرىكتىك قىلىپ، وڭ قولى بولىپ تۇرغان ورىنباسارى پىلوتنىيكوب دەگەن ورادنىڭى بار ەدى. ۇزىن ساقالىدى، عىبىر بويلى، قازاقشاعا جۇيرىك ورادنىڭ ار قاشان بازاردى ارالاب قىلمىستى جازالى بولۇعا اينالىپ قىلدىن تايغان قازاقتى تورىپ جۇرەتۇن-وڭ كوزى. ەلدەن بۇرىن اق جەلكەدەن جاڭا قاپاردى سەمىنكەن سول بولاتۇن. بىراق كەڭسە سىرىن شەتكە شىعارمايتۇن ساق قارعا، قۇۋانىشىن شىنە تىعبى، كازىردە بازاردا بۇرىنەندىن دا اسىرا قىراعىلىق كورسەتىپ ماڭاپىن بىرىپ قاقاب تۇرغان.

وسى بىرەتتى جارمەنكە باسقىنداعى سودىيا، تەرگەۋشى، مەدەيتسىدىنسىكى نادىزىراتىل بار. — بىرى دە اق جەلكەدەن جاڭالىق قاپارىن سىستىب، جاناسقان جەردە تۇمسىدى مەن سۇيكەسىب، جاي. — كۆيدى تانىساتۇن: بىر بىلەۋدىڭ قۇموسقا سىندىاي سىشتەن ۋەسىب بىر بىرىنە بىم قاعىب تاراسقان بولاتۇن. جالغىزاق قازاق جايىن تەرگەۋ، تەكسەرۋ ارقاسىندا وزگەلەردەن كورى تەرەكەرەك بىلگەن تەرگەۋشى، اق جەلكەنىڭ قاپارىن سىنگەندە:

— بۇل جۇمسى قازاقتىڭ بۇرىن كورمەگەن ۋسى. قىمىز بەن جايلاۋ قىزىغىندا مال سىياقتى بولمىب جۇرگەن قازاق، ۋكىمەت نىيەتتىن وڭايلىق. بەن تۇسىنبەيدى. بى بەنەن جارىيالاپ، باسنىن ەلگە ۋاموردىڭ سالماغىن تانىتا، نىمىز قىلىب ۋىلىك بىرىۋ كەرەك دەپ ويلايمىن.... ۋسىز قالاي قارايسىز دەگەن. — ارىنە.... ارىنە، مەندە سولاي ويلايمىن. كۆب قالىقتىڭ ئالقىسىنا سالاتۇن قىلماي، بولمىستارعا عانا ۋىلىك بىرىۋ، سولاردى قىسىب وتىرىپ، ۋلىق سالماغىن سولار ارقىلى ەل مىنىنا ۋسىڭىرىۋ كەرەك. بولمىستاردى قىسىسا ەل بىرگە قىسىلىب، نۇسقاعان جولمىنا تۇسەتۇننى ۋسىز بەن ۋىمىز بىلەمىز عوي. سۈندىقتان، بولمىستاردى شاقىرماقشىمىن.

— بولمىستارعا، ۋامىر ۋسى. ۋسىنى اتقاراسىمىن. قازاق ورتاسىندا قالايشا تەزدىك بەن اتقارىب، وڭاي بىرەتتەۋگە بولادى، سۈنى عانا اقىلىناسىڭدار دەۋ ملایىق دەگەن.

جارمەنكە اينالاسىنداعى جايلاۋلارىندا ۋجىبى ۋتىراتۇن، البانىنىڭ باستى ادامدارىنىڭ كۆبى كۇندىز جارمەنكە باسنىن تابىلاتۇن. سۈندىقتان، بۇ. گۇنكى پىرىستوتىنىڭ شاقىرىۋشىلارى البان بولمىستارىنىڭ بىر تالايىندا بازاردا تابقان. بۇلاردىڭ كەي بىرى بۇل لاکبەلەرىنىڭ الدىن تابىلىدى. اتتارىن جۇزدەن 70—80 نەن ۋتىزىب تاستاعان بازارشىلاردىڭ شىمىندە ۋتۇرلى بۇلدار ساۋدالاب جۇرگەن جەردەن كەزدەستى. كەي بىرى جارمەنكە باسنى تىگىلىگەن بوز ۋپىلەردە: نە قىمىز ۋشىب، نە بولماسا قارتا ويناب، شىكىلىك ۋشىب، جەلىك ۋستىمىندە وتىرعاندا تابىلىدى. كەي پىرەۋلەرى دۇكەننىڭ اس بۇزىلىندا ۋشاي. — ۋپاي، سورپا ياكى سارتىنىڭ مانتىسىنە ارالاسىب وتىرعان ۋۋاقىتىندا كەزدەسكەن.

ۋامىر بولمىس ۋوز ەلىنىڭ شىمىندە جەكە دارا شىققان جالغىز قوشقار سىياقتانىب، وركەشتەنىپ جۇرسەدە مىنانداي قالدىڭ توتىنىڭ شىمى كەلىب،

كوب بولمىستان باسقا الدە نەشە شەندى: ۋەمىرلى ۋىلىقتاردىڭ تۇرىن، جۇردى-
سىن كورگەن سوڭ، وزىنەن ۋوزى جاسىعانداي بۇغىشقى، بۇرىسىڭكى
ەدى. ۋىلىقەمىداي ۋەمىرلى داۋىس بەن ايعىر سىمايدى. ەش كىمدى تىقسىر-
مايدى، سۇيتىسەدە دارەجە بىەسى ۋىلىق بولغان سوڭ، بازارعا ۋوز ەلەرىنەن
كەلەپ جاتقان قلاشيلارعا تومەنشەكتەپ، كىشىرەپەپ كورىنبەي، ايدىندى
بولىپ ناعىز ۋىلىقشا كورىنمۇ كەرەك. ەڭ بولماسا ۋىلىقنىڭ مومىن، جۇۋاس
بۇيىعى كەدەي. كەبشىگىنىڭ كوزىن الداۋ ۋۇشەن بولسادا، قاسىنا ۋەتمەش
ەرتىپ، مويىنىدا دوڭگەلەك سارى جەزدى بۇلغارى سومكە سالغان، اتشاپاردىن
ەرتىپ، كەز كەلگەن بىرەن - ساران بۇيى، قارىپە بولسا سولاردى قاسىنان
شەمارماي توپىرىن، توپىن مولايىتىڭقىراب شوغىر بولمىپ جۇرگەندى تىلەگەن-
ەدەي بولاتۇن.

قولمىدا ۋورى بار، جامان - چاقسى بولسادا چارمەنكە باسىنداعى اق جەل -
كە ورايدىڭ سىياقتى ۋىلىقتارمەن تانىستىعى بار، كەي ۋەمىرنىڭ تامىرلىق
ايقاسمۇدا بار. سوندىقتان، بۇنداي بولمىستار چارمەنكەدە قۇرعانا قارا قۇرىق
جاساۋعا جۇرمەيدى. بىرەۋدى قىرىنا الپ كەسىر تىيگىزىپ، بىرەۋدى القاب
قولتىغىنا الپ، قۇر جۇرمەس ۋۇشەن، استىرتىن پارتىيا سىبىرىن دا جاساسىپ،
كازىر جاۋ، كازىر دوس تاۋىپ ماڭايمىن بىقسىتىپ بۇلىرىرە جۇرەتۇن.

توغىز جولدىڭ توغامى سىياقتى، قازاق بۇلىنىشلىگىنىڭ اياقتاب بارىپ
سارقانتۇن جەرى ورسى ۋىلىقى بولغاندىقتان، چارمەنكەدە جۇرگەن بولمىستار
ارقىلىدا پىلوتىنىكوبىتىرگە وراالىپ قالاتۇن تۇسىمدەر بولوشى ەدى. وسىنداي
قىلىق بەن اسىرەسە كوزگە تۇسىپ بىلىكتى بولغان بولمىس راقىمباي ەدى.
بۇل ازىمۇز ورسىشا بىلەتۇن پىسىقشا جاس چىگىت. ەرتەدەن ۋىلىق قولتىغىنا
كىرگىش، جاعىنىشىش. سوندىقتان، چارمەنكە باسىنداعى بارلىق بولمىستان اق
جەلكەگە جەتە تانىسىپ، بەدەلى ارتقان بەلگىلىرەك بولمىس وسى بولاتۇن. ەلى
كۇنگە ۋىلىقتان ۋلكەن، كەسەك چاقسىلىق كورگەن جوق. بۇراق جىيىنىدا
قازاق الدىندا «راقىم بايكە» دەپ اتىن اتاسا، ۋىيىنە اندا - ساندا شاقىرىپ
شاي بەرسە، سودا جەتكەن سەي. سول ۋۇشەن اق راقىمباي ۋىلىقنىڭ
قاسىيەتىن ۋەمىپ، قادىرلەي بىلەتۇن.

ۋىلىققا وزگەدەن تانىستىعى ارتىق، ارالاسى كوپىرەك بولغاندىقتان، چار-
مەنكە باسىندا بۇنىڭ اتى كوب اتالىپ، كوتەرىشكى جەلىكتىرەك بولمىپ

جۈرەتۈن بولمىدا، ۋەسى ەدى. اياغىن شولجىمىكداي باسب تايما ئاداب، ماكايدان كەلگەن بولمىس، ۋەبىي، بەدەلدى قارىبا، بەلگىلى قاجىلەر بولسا بارمىدە كەس - كەس. تەب سوبىلەب، كۈلەنەنك كەلىپ ورا لا بەرەتۈن. جايدارى جۇزدى، جۇيرىك ۋەتىلى ايتقىشىمىن تۇراتۇن دا ادەتى بار ەدى.

بۇگۈنگى پىرستوبىنىڭ شاقىرتىۋى بۇنى سارتىنىڭ اس بۇزىلىنىدا تاپتى. ئۇس كەزىنىدە جاقىنداغى جايلارۋدان كەلگەن ۋىر دىستارشىمنى قولنا ئۇسب ەدى. ئاك ەرتەك ئاۋىلدا كەلگەندە راقىمباي قاسىمنا قاتىنى مەن ەركە بالاسىن ەرتە كەلگەن. جورعاقتاب تۇرغان دىستارشىمنا: — ۋىزدىڭ قاتىن جارمەنكەگە ۋمانتى جەيمىن دەب كەلى. سەن باي ەلنىڭ دىستارشىمىسىن، جۇرمانتىگە توبىمىز دەب كۇندە وسىلاشا ەر كىمگە ۋوزىن سىيلاتب جۇرەتۈن ادەت بەن، بەلگىلى نانمىس سارتىنىڭ اسقاناسىنا كەلىپ ۋمانتى جىب، سوپا ئىشەب، قىمىز ئىشەب، ماقتانا ئۇسب، دامىلىمىز كۇلىپ جەلگىب وتىر ەدى.

«اق جەلكە شاقىردى» دەگەن قاپار قاتىن بالاسىنىڭ الدىندا ەستىلگەندە كوگىلىمىز جايلى ۋەتىدى.

— ۋىزدىڭ كارى تامىر، نە ايتباق ەكەن بول... اتتى تارتشى ەي، دەب دىستارشىمنا بۇيرىق ەتب كە كىرەيبىپ بارىپ اتىنا ۋەتىدى.

بۇل كەلگەندە وزگە بولمىتىك ۋبارى كەئسەگە جىيىنالىب قالغان ەكەن... راقىمباي ەسكىكە جاقىن وتىرغان بولمىستاردىڭ بارىنەن ۋوتىپ بارىپ اق جەل - كەننىڭ قولىن ۋستاب:

— بىزداراستى دەدى...

— راقىم بايكە، كەلدىڭ بە... وتىر دەدى دە ۋلىق جۇزىنى سىزدانغان سۇۋىق اجار جىيىپ الىپ، ماگىنىداغىلارنى قارادى.

قاسىمنا ورا دىنىك، تەرگەۋشى، ەكى تىلماش وتىر ەدى...

جولداستارى بىمەنگەنەي، ۋندەمەي عانا ۋلىقتىڭ جۇزىنى قارادى. ەل جىيىلىپ بولىپ ەدى. ەكى تىلماش جورعلاق. ەل كىمىلەرنە، بولمىستارعا قارامىدى. ۋلىقتىڭ عانا ەر ۋىر فوزعالمىسىن باققانداي. سوعان قاراي ارتىن نىعا بەرەدى. بولمىستاردىڭ شىمىنە بۇلاردىڭ قول بەرىپ امانداسقانى راقىمباي عانا بولى. وعان اق جەلكە قول بەرگەننەن كەيىن وزدەرى وپىسىپ بارىپ قولدارىن بەردى.

وزگە بولمىستاردىڭ شىمىنە ورنىن تابا الماعانداي، اللە نەگە سەمىرگەنەي قورازدانىپ، قوقمىلانىپ بارىپ راقىمباي وتىردى.

بولستار سانى 10 شاقنى ەدى. ۋىراق ۋار قايسىنىڭ قاستارىنىدا بىرەن ساران ۋىي، كانىيىدات، تىلماش سىياقتلارى بارە سونى مەن جىيىنى 50 قارالى كىسى ەدى. كەكشەنىڭ كىشكەنە ۋىيىندە قىسىلىپ زورعا سىيىپ وتىردى. كۆپىلىمك جەردە مالىس قۇرىپ، جۇگىنىسىپ وتىر. ارانىدا جۇرەدەن وتىرعاندا ەلارى دا بارە ۋارىنىڭ تە بورىكتەرى قوللىنىدا، قولتىغىنىدا...

ۋىر كەزدە ۋىي ابدەن تولىپ، شاقىرىلغان بولستاردىڭ كۆپىلىمى جىيىلغان سولڭ، سىزدانغان جۇزدى، قۇبىجىق مۇرتتى اق جەلكە داۋىسىن ەكىلەندىرىپ جۇرتقا الا كوزەنىم، زىلەنە قاراپ ۋىسوز باستاندى.

ۋىراق جەلەن قۇرۇلىقسىپ، قۇرعانا قازاققا قوقىرلانغان بولماسا بىلىمە. كەدە، ورامادا، شەشەندىك ەبەدە ونشالمق داينى مول كىسى مەمىس. سوندىقتە. تان، ۋىسوزدى كۆپكە سوزباي: — سوعىس بولىپ جاتىر، كۆمەك كەرەك. پانتسا سەندەرگە بۇپىرادى. ەلدىڭ ۋىبارى بەينەت كۆرىپ ۋىلىپ، قىرىلىپ جاتقاندا سەندەر قىمىز ۋىشىپ جايلاۋدا كوشىپ قىمىزىقتاپ جۇرە بەرىۋىگە بولمايدى. مىناۋ بۇپىرىق كەلدى. تىڭداڭدار دەپ الىپ، بۇپىرىقتى وقىيدى.

بۇپىرىقتىڭ ۋىسوزى كۆپ مەمىس. دالەلىسىز، نىڭھايىسىز نوپاس جازىلغان كۆپ بۇپىرىقتىڭ پىرەۋى ەدى. بۇنى ادەت بوينىشا جەبىر بايىپ اۋدارىۋ كەرەك ەدى. ۋىراق ول ۋىبىرىنىشى ورسىشا نىلگە ولاقتاۋ، جازبا سوزىنە اسىرەسە شورقاق، جەم جامەن جاقسى قاراستىرسادا ۋىبىلىم سانا جامەن جاداعاي تاستاعان ۋادىس، قۇلقىنى ارانىدىن عانا جاقسى بىلگەن تىلماش ەدى. مىناۋ وتە ۋلكەن كەلەلى جۇمىس. پىرىستوتىڭ وركەشەنىم كەرگىپ تۇرىپ جارىيالايتۇن، پانتسا اتىنان سويلەيتۇن ۋلكەن سوققالى ۋىسى. جانا ۋوز ۋىتىلماشى ەل ورتاسىنادا ونشالمق بەلگىلى، ابىپىرلى كىسى مەمىس. البانعا ۋىر بۇى جات، بوتەن جىگىت بولاتۇن. سوندىقتان، پىرىستوت ەكىنىشى تىلماشتى ەرتە ۋۋاقتىنان ادەپى شاقىرتىپ الىپ ەدى. ول تەرگەۋشىنىڭ تىلماشى بولاتۇن. كۇنىمىز كۆرىسكەندە ونىڭ تورەسى پىرىستوتقا ۋوز ۋىتىلماشەن، ۋوزى ۋىمىنىپ جۇرگەن اتىن ۋىسىنغانداي ۋىسىنىپ سونى شاقىرتىپ الىڭىز دەپ ماسلىقات بەرگەن.

بول ۋىتىلماش نىلگە جاقسى، ەلگەدە سالماعى بار، سىرت پىشىنىمە، مىنەزىندە قازاق كوزىنە ۋلىق كوزىنەدە جايلىماق تىبەتۇن اجارى بار وسىپان دەگەن جىگىت ەدى.

بورىعا سىڭگەن داغدى بوينىشا قىزمەتكە كىرىسكەننەن بەرگى كوزدەگەن نىسانا: مال مەن اتاق، جىلى جايلى ورىن تاپىۋعا مانا ارنالغاندىقتان، بۇنىدا —

سەرت كورىنىسى بولماسا شىندە قۇرالغان نەگىزدى پىكىر، باعدىت جوق دەي. ەل قامى، كوب مۇكى دەگەننەن، قالماڭ جۇرت تۇرمىسىنا جايلى جايىسىز بولارما؟ دەگەن سۇراقتاردان بۇنىڭ باسىدا، جۇرەگى دە امان بولانۇن.

سوڭكى زاماندا «قازاقان گازەت شىعبە، ەل جايىن جوقنايتۇن بىرەۋلەر پايدا بولمىتى» دەگەن سوزدەردى بۇل اللىستاعى ءونمىسىز ءبىر سارىن سىياقتى عانا سىمىتۇن. بويىنا بۇندايدان دارىغان شى ءبىر اسەر جوق دەي.

سونىڭ جوق بولغانى كازىرگى ەل مەن ۇلىق اراسىندا تۇرغان قالما ۇلكەن جايلىلىق بەردى. ول جارلىقتىڭ ماعىناسىن، ارتىن تۇكىبىرىن ويلاپ ماشاقتانغان جوق. ەلگە وسى جارلىق ارقىلى كەلەتۇن اۋىرلىق سالماق قانشا بولسادا، ول كازىرگى مۇيىنەتىندە وسبان ويلايتۇن نارسەلەر مەمس.

ۇزىنىڭ دە بۇل جارلىق تۇۋرالى تولىق سىمىتىپ تۇرغانى وسى جەرغانا بولسادا شىمىرىگىب، سەسكەنگەن جوق.

بۇنداى جالعىز مازاسىزدىق بولسا، ول: كازىر مىنا ءتىزىلىپ وتىرغان بولمىستار اللىندا، ارتىندا تىكشىمىپ قالدىب تۇرغان ۇلىقتارنىڭ اللىندا: سۇرىنبەي، قابىنباي، تىلماشتىڭ مىنبەتىن جاقسى اتقارىپ شىعبۇدىڭ عانا قامى بولدى. شىئەن ارناۋلى مۇرات، ماقسات سىياقتى، تىلەگەنى دە سول.

تىلماش ۇلىقىنىڭ كۇنگەنىندەي، ەلگە ۇعمىدى قىب جاقسى اۋدارىپ تۇردى. جارلىقتا: 19 بەن 32 نىڭ اراسىنداى ازاماتى قازاق ەلى اسكەر كەرەگى ءۇشىن، تەزىنەن جىمىناب ۇكىمەت قولىنا تابىرىۋعا كەرەك دەگەن.

بۇل جىگىتتەر سوعىسقا قارىۋ ۇستاب كىرىسەتۇن اسكەر مەمس. سوعىس كومه گىفە كۇش قوساتۇن ءبىر جايلىق سەبىندە مايداننىڭ جەلكەسىندەگى قارا قىزمەتنى اتقارادى. جارلىقتىڭ بۇل جەرىندە «تىمىل» (ТЫЛ) دەپ جازىلغان ءسوز بار ەكەن. تىلماشتىڭ بۇل بۇرىن سىتمەگەن، بىلمەيتۇن ءسوزى دەي. قىزمەت جونىندە اللىندان كەزدەسكەن بۇنداى بوگەتتىڭ تۇسىندا ۇلىق تىڭ كومه گىن سۇراۋعا بولادى.

سىنشى قاتال ۇلىقتىڭ اللىندا ءتىبىتى جار جاققانىب، سۇۋرىلىپ، بار جايىدىڭ ءبارىن ءبىلىپ قويغان كىسىمىسىمەي بىلىمگە وزامىن دەگەنشە اندا ساندان ودان تومەن كىسى بولمىپدا كورىنگەن تەرىس مەمس. ءالىمىز شالا ءبىلىمدى كىشكەنە دارجەلى تىلماش، ۇزىنىڭ بەندە ەكەننىن ءبىلىك تىرپ، نىعى زور ۇلىقىنا ارتىن تىعا، كومه گىن سۇراي، سۇيەنە تۇرىۋى ۇلىققا جاعدۇعا، جايلى تىمىۋگە، جاقسى اسەر ەتۋگە دە بولادى.

ونى قورازداندېرىپ ۋوز وزىنەن ۋىلىمىدى كىسى قىلىپ كورسەتكەندەي بولۇغادا مۇمكىن. سوندىقتان كىمىرتىكتەپ تۇرىپ، چاپۇ ۋوتىنىپ الىپ اق جەلكەدەن — مەن مىنا ۋسوزدى ۋعا الماي تۇرمىن. تۇسىنىدىرسەڭىز قايتەدى؟ دەگەندە ۋلىقتىڭ كوزىنە كىشكەنتاي عانا سۇيسىنگەن كۈلكى بەل. كىسى جۇڭىرگەندەي بولمىپ ۋعىنىدىرىپ بەردى.

قالغاندىن تىلماش دا جايپاعىستان جاقسى اتقارىپ، تۇڭىل ۋعىنىدىرىپ ايتىپ شىقتى. بۇل ۋۇاقتقا شەيىن وسبان الدىندا وتىرعان بولمىستاردىڭ تۇستەرىنە انىقتاپ قاراپ، بايقاعان چوق ەدى. جاڭا كوردى.

بارلىق بولمىس، ەڭ اياغى جاڭا عانا تۇشتالاڭداپ جۇرگەن راقىمبايعا شەيىن: كۇن شارىتىلداپ جاي تۇسكەننىڭ ارتىندا عىداي قۇب — قۇۋ بولمىپ سەڭگىرەپ قالغان سىياقتى. ۋبارى دە كوزدەرى ۋلكەيمىپ، الارىپ تىلماش بەن ۋلىققا قاراپ مەلشىيمىپ، قىمىرەتەي، شتەن تىنىپ قاتىپ قالدالمىپ قالىبتى. جالغىز اق ۋار جەردە سۇرلانغان ۋجۇز الاقتاپ ساسقان كوزدەر: ۋبەر سە اق جەلكەگە، ۋبەر سە تىلماشقا كەزەك — كەزەك، جالتاق — جالتاق قارايدى.

ۋوزى اۋدارىپ شىققان چارلىقتىڭ، جاڭاغى ۋوز اۋزى مەن ايتىپ شىققان ۋسوزدىڭ قاتشالىق ۋۋلى اسەرى بارلىغىن تىلماش چىگىت جاڭا عانا الدىنداغى ەل جۇزىنەن ۋققانداي بولدى.

ۋلىقتاردا سىيرەسكەندەي، قىمىرەتەي ەل پىشىنىنە قالدالمىپ تۇردى. شوشىغان، ساسقان جۇزدەردى كورگەن سايىمىن الباستىسىن ارتقىرىپ، پىمىسى مەن باسباق بولغانداي بولمىپ تۇر، بار ۋلىق تۇرە كەلگەن قالىپىدا وزدەرىن ۋرپىتىپ، تۇكەرىن سىرتىنا تەۋىپ شىرەنە دەم المىپ سىزدانادى. قارسى تۇرغان ەكى توب ۋبەر بىرىنە كىرىپك قاقباي قالدالمىپ، ارىباسقانداي اڭلىسىپ ۋبىرىن ۋبىرى باغىپ تۇر.

وسى قال مەن تىم — تىرىستىڭ شىندە ەكى مۇينەنتەي ۋۇاقت ۋوتتى. بولمىستاردىڭ كويى سوكىمى كەزدەگى ساپلاۋلاردا سىكە شىپىراق، ۋتىل بىلەتۇندەۋ، جاستاردان ساپلانمىپ ەدى.

كويى جىمىوما بىسى، وتىز بەس اراسىنداغى جاسسىماق ادامدار بولاتۇن. كويىنىڭ ەل ورتاسىندا سونشالىق زور سالماق بەدەلى، ابىمىر — اتاق، ايدىنى دا

ۋۋۋۋۋۋ

جوق، ۇلكەن ئىستى ەلدىڭ جاسى ۇلكەن قارىپەسى، اناقتى، سالماقتى ۇلكەندەرى، قارتالى جۇۋاندارى ارقىلى بولماسا ۇز بەتتەرى مەن بۇزىپ جارىپ ىستەپ كەتە المايتۇن. بولسى شىنە كەلگەن ۇلكەن مىنەتتىڭ بارلىغىن سولاردىڭ نۇسقاۋى مەن ىستەۋشى ەدى. كوپىنىڭ بولسى بولپ دارەجە الئۇنادا سولار سەبەب بولعان.

ۇلىق چارلىق جارىيالاغاندا: «پالەنشە ەكەم نەدەر ەدى، قالاي قارايدى... ونىمىز مەن نە ايتامىن» دەگەن سىياقتى ويلار كوپىنىڭ بوپىن باسقانىداي بولدى. قىم — تىرىس سوزىلىۋعا اينالغان سوڭ وسى وپىدى كوپەرەك وپالغان پىرەن — ساراندار جان جاعىنا جالناقتاپ باسقارلار نەدەر ەكەن دەگەندەي بولپ، كوز بەنەن ار كىمىدى اللىنا سالغىسى كەلدى.

ۇلىق، بولسىنار كوزى، بۇنىڭ جۇزىنە ىكتەپ قاراي الماي جالتارىپ تومەنىشىكتەي باستاعان سوڭ، ۇزىنىڭ ورنىن قايتادان تاۋىپ نىق باسقانىداي بولپ:

— چارلىق وسى. وىنى تەز اتقارىۋ كەرەك. بۇل پاتسانىڭ وزىنەن كەلگەن بۇيرىق. بوگەۋگە بولمايدى. قانشا ۇۋاقىتتا اتقاراسىندار؟ تەز سىپەسىك ىتىۋ، تۇزەۋ كەرەك، سول تۇۋراسىنمان ايتىڭدار دەدى.

بولسىنار تاغىدا ۇندەمەي قورقالاتاپ، پىرەن پىرى اقپىرىن تۇرتبەكتەپ، ۇلىق چاققا جالناقتاي وتىرىپ، پىرەن — ساران جەردە اقپىرىن — اقپىرىن سىبىرلاشقانىداي بولدى. اياغىندا بولسىناردىڭ قالىڭ ورتاسىندا وتىرعان سۇر ۇجۇزدى، شوڭشا ساقالدى، ەر كوزدى اۋباكىر ەلەن بۇرىن داۋىسىن شىعاردى.

بۇل البانىنىڭ جاڭادا شىعب كەلە جاتقان وقتى جىگىتىنىڭ پىرى ەدى. ئۇسى ار قاشان اشەۋ شاقىرعان كىسى سىياقتانىپ سۇرلانىپ، ەكى كوزى قايتالاب، ەكىلەنىپ قاتتى سويلەيتۇن. ۇلىقتان دا وىشا كوب ىعب جاسقاناۋشى ەدى. سوندىقتان، اق جەلكە، اللىندا پىر — ەكى كەزدەسكەندە بۇنى بەلگىلەپ الپ، جەك كورپ قالعانداي بولاتۇن. مايدالامايى، جورعاقتامايى.

اۋباكىر مالىداس قۇرىپ وتىرعان جەرىنەن كوتەرىلپ جۇگىنىپ اللىدا: — چارلىق سوزىن ۇلىق ايتىپ تۇر. پىز بۇل سىياقتى بۇيرىق جارىيالاناتۇنمىن بىلكىمىز جوق. توبەدەن جاي ئۇسكەندەي جاڭاانا سىتىپ وتىرمىز. بۇل نە قىلسادا قازاق بالاسىنىڭ بۇرىن سىتىپ، پىلىپ كورمەگەن قۇقايى. نەدەپتۇنسىن پىز بىلەمىز بە؟

هل مەن سويلەسەي نە ايتامز؟ بىر نارسە دەۋدەن بۇرىن ەلگە تىلكەسىدىك
ەكەن. بۇل ارعا جىنئالغان قالمق وسىنى تىلەيدى اۋ دەيمەن. كانە، جۇرت
نە ايتاسىڭ؟...

دەگەندە: — بارەكەلى بىراس ايتادى. سولاي سولاي ... سودان باسقا
ايتارمىز جوق ... نە ايتامز؟ .. توماغا تۇيىق نە ايتامىز! دەسەپ كەكسە ۇشى
كوب داۋىس بەن داۋرىعب كەتتى. وتىرعان بولس بىي اناۋلى كۇبىر
كۇبىر ەتەپ جورعالاتاب اۋباكرگە تەكس اۋباكرى جارلىقاسەن ايتقانداي
جالئاق — جالتاق قاراستى.

ۇلىق مۇيەت سايىن زارلەنەپ، سىزدانەپ شىرەنمۇلى ەدى.
ەلنىڭ مىناۋ داۋرىعبىندا وزىنە ۇعمەسەز، بۇرىعبىدان گورى جات، بەل-
گىسەز بىر كۇيدى سەزگەندەي بولدى. بۇل قازاقتى كوب باققان، كوب
سەسە بولغان كارى قاسقىر ەدى.

بىر نارسە گە وپ — وڭاي كونگىسى كەلمەي اۋرىعبىنان ۇۋاقىتتا قازاق
وسلاي ارتىنا جالتاقتاب «كىم بىلەدى»، «جۇرت نە دەيدى» دەگەندى
ايتقىش بولادى. ول مالەم. بىراق وزگە جەردە كوب بولس جىنئالغان بولسا،
كوبىشلىك جاڭگەلداي قىبىلجىعبان مەن اراسىنان راقىمباي سىياقتىلار سىتىلب
شەعب: «بولادى»، «بىتەيمىز»، «ورىندايمىز» دەگەندى ايتەپ سالمۇشى ەدى.
بۇگۇن سونى ەش كىم ايتىدەي.

راقىمبايدا ايتانۇن تۇر جوق. اللىندا وتىرعانداردىڭ ارتىنا تامان بۇ-
عبقىراغانداي، ۇلىقتىڭ كوزىنە كوزىم تۇسەسەن دەگەندەي باسەكەسەپ،
كەشەرىبەپ كەتتەي. ودان دا، بۇرىن كۇتكەن كوسەلەك شىعبانۇن ەمەس.
راقىمباي سىياقتى جاعىمتال، جورعا بولمىستىڭ تاى بىر ەكەۋىنە كوزى
تۇسەپ ەدى، ولاردا العا تۇسەتۇن، بوي كورسەتەتۇن سىياقتى ەمەس.

سەرت بىشىنى: «الدىبار تاقسىر» دەگەندەي بولسادا، ار قايسىنىڭ شىعبە
سويلەتەي، باسەپ تۇرعان كۇدىك بار سىياقتى. ۇلىقتان كورى دە قورقىتەپ،
تارتىپاقتاپ، قىزىپ تۇرعان بىر سالماق بار. سوندىقتان، سىتىلب شەعب،
اۋباكردەن بولەك سوز سويلەيتۇن كىسى كورىنبەيدى.

بىر اق جەلكە ەمەس، بارلىق ۇلىق سونى تۇگەل سەزدى.

بۇرىن اللىنا وڭاي تۇسەپ، قالاعان بەتكە وڭاي بەتتەيتۇن قازاق
بۇگۇن بىر قىشقىرلىق بەلگىسەن بەتتە شىعبارىب: مەكشەۋ مەقتى قابىرعانى
كوتەرىپ تۇرعىزىپ كەلە جاتقانداي بولدى.

بىراق بۇنداي جارلىق كۈندە جاريالانا بەرمەيدى. كەي جارلىق اق جەلكەنى قىردا قازاق شىنىدەدە ۋەنەمى ئايبايدى. بۇل قالادا جۇرگەندە - ەل ورتاسىنا جاريالانغان بۇيرىق جارلىق بولسا، وندايدىڭ جەمسىن ورتالىماي قالاتۇن دا ۇۋاقىت بولادى. مىناۋ كەزى كەلگەن جاقسى ورتالىماي كوكىلدەگى ارماندى جاقسىلىقتىڭ بىرى. سوندىقتان، ءتوس تاپانداپ جايىسىب قازاقتى باغىندىرىۋ كەرەك دە، سودان ارى ۇيلەمىب، ساسقالاقتاب، نقتىنغا تۇسكەن ەلدى اش بورىشە تورىۋ كەرەك.

مىنا پىشىندى كورسەتىپ وتىرعان ەل تۇپىندە ءجىپىن بوساتسا ار نار- سەنى ويلاۋعا دا مۇمكىن. سول بەتىندە شالقتىب، دانەتەب، ەمىن ەركىن جىبەرمەس ءۇش، قايمىرىب. كوب سوز سويلەسبەۋ كەرەك. اۋباكىر سىياقتى بولسىناردى دا كوب سويلەتەۋ كەرەك. ۇلىق وسىنى سەبەتەدى دە ەل اۋزىنان اۋباكىر سوزىنەن بوتەن سوز شىقبايتۇننىن كورگەن سوڭ، اڭگىمەنى تەز تۇجىرىپ دوغارماق بولب:

- سەندەر ەلگە جاريالايمى دەگەن سوزدى ايتتىڭىلار. سولاي بولسىن. جاريالاپ بولسى مەن تەزىنەن سىپەسىك تىزىۋگە كىرىسەۋ كەرەك. بۇل ۇۋاقىتقا شەيىن قازاقتىڭ ەلى دە، بولسىنار سەندەر دە پاتساعا، پاتسالماققا دا ماڭداپلارڭ تەرلەپ قىزمەت قىلغان جوقسىن. سەندەردەن باسقارالار الدە قاشان قىرىلىپ تاۋسىلىپ، جۇدەپ جاداب جاتىر... دەپ ار سوزىن قۇلىشىنىپ اقىرىپ ۇرىسقانداي بولب سويلەپ كەلىپ: - ەندى سەندەرگە دە سوعىس شىنىدە بولماساڭدار دا، سوعىسىپ جۇرگەن اسكەرگە قولعاپىس سەبەتتىك تىيگىزەتۇن ۇۋاقىت كەلدى. ەندى ار بىر قازاق، ار بىر ەسى دۇرىس بولمىس، سىتارشىن، بىي، ەلبۇ باسى وسىنى جاقسىلاب ۇعىنىۋ كەرەك دە، ەلگەدە انىقتاب ۇعىندىرىپ، تەز سىپەسىك تىزىۋ جۇمىسىنا كىرىسەۋ كەرەك. ەلگە جاريالاپ بولب، ماغان قايتا كەلىپ سىپەسىك تۇزىۋگە دايمىن دەگەن سوزدى ايتىپ كەلمۇلەرڭكە كەرەك. مەن وسىعان سەندەرگە ءۇش كۇن ماۋلەت بەرمەن: سول ءۇش كۇننىڭ شىنىدە بارلىق الدىن الا سىتەيتۇن جۇمىستاردى بىتىرىپ كەلمىڭىلەر.

سوز سول... كازىر بارىڭىلار... دەپ زىلدەنگەن سۇۋىق پىشىنىن جى- لىتباستان تۇرىپ، بولسىناردى تاراتتى...
وزگەلەر «تارا» دەگەن امىر مەن چاپىر جۇپىر تۇرىسىپ سالبىراغان، تۇيىلگەن قاپاق بەن تاراب جاتقاندا، راقىمباي مەن تاغى بىر - ەكى وسى

سول كۈنى كەشكە تامان بارلىق جايلاۋلارغا ئېىر جاڭالىق تارادى.
قۇيىندانتىب، داۋىلدانتىب كەلگەن قارا بۇلت جارمەنكە ۇستىندە از بو-
گەلىب- سودان ئارى تومەن قاراي كەگەندى باسىب بارىب، تۇزعا بارغاندا
جوعالىب كەتتى. ئۇيىتىب اىبار شەگىب كەلگەن «تۇرىك» ەكەن. ورسىنىڭ
ۇلىمىنا كەلىپ:

— قازاقتى برونجىتتە، سالدات الما، بۇل ەلگە تىيە المايسىن دەپ كەتتەتتى.
وسى قابار جارىق ەتكەن نايزاعاي ارتىنان كۇتىرلەپ شىققان كۇركىرەك داۋىسى
سىياقتى، البان ئىشىن باسىب كەتتى. الىب قاشتى قاپار مەن ەلدىڭ وكبەسى
كەبگەندەي بولدى.

ئۇيىنىشى سۇراسقان، بوساناتۇن بولدىق. بارمايتۇن بولدىق. بەومەيمىز..
دەگەن قاپارلار، ەرتەگى سىياقتى، قارا بۇلتتان ەكەن المىب، تىل العانداي
قالدى ەلدى قايتا باستى.

كەشەگى قاپار سىنىلگەن سوڭ، جارمەنكە باسى ادرا قالعانداي بولمىب
ەدى. بۇگۇن كۈنى بويى ئېىر قازاق، ئېىر سىرىككە العان جوق. ساۋدا
جىمجىرت باسلىدى، بازار قۇلاققا ۇرغان تاناداي بولدى.

ناۋايىلاردىڭ (*) وتتارى جاعىلعان جوق. مانىنىڭدە بۇۋى شىقمايدى.
قوناعى جوق اس بۇزىل جۇتاعانداي قاكىراب تۇر. قاتارلانغان جاساۋى
بار، كوزدىڭ قۇرتى سىياقتى قىزىلدى جاسىلدى بۇل لاكبەسى. قاكىلتىر
قالايسى جىلتىراغان نىس اس اياق لاكبەسى، كەڭ مايدانداي مال بازارى،
ۇساق مەلىش لاكبەلەرى، جاللىراغان قارا قىزىل بۇلعارىلار، توككەرىلگەن
شويىن قازان، جەز شاۋگىمەر، سالىپىلداغان ەر - تۇرمان بار ئبارىدە البان -
نىڭ كەرەگى ۇشمن جاسالسا، ئېىراق كۇنىنىڭ شىنىدە كەرەكسىز دۇنىيە
بولمىب جايراب قالدى.

ولگەن ەردىڭ ارتىندا جىل ۇۋاعىنا شەيىن تۇلداپ ئىلىب قويانۇن
قارالى كىيىم، قارالى اسىپ سىياقتى لاكبەلەردىڭ دۇنىيەسى جەسىر جەتىم
قالدى. وسەكشى قوماعاي ساۋدەگەر جايىن قازنى جەم تىلەپ، سابىرسىزدىق
قىلىپ: بىرىنە ئېىرى قىدىرىپ ايلانا الماى باستارىن شايقاستى. اساۋسىب،
جات مەنەز كورسەتىپ تۇرغان جايلاۋلارغا قاراپ، داۋرىمىبە لاعىنات وقىيدى.

(* ناۋايى سارتتاردىڭ ئان پىسىرەتۇن پەشى..)

اشمۇلى ووردىنىڭ، لايىھىسى سارت نوپايدىڭ ورتاسىنا كەلىپ تۇرىپ:
سىر بەرمەي قىڭمىرايىپ جاتقان قازاققا قاراپ، داغدىلى جاۋىز بوقتىغىن ايتتى.
ش بىرىنىڭ دەمى بولغان جوق.

باياعىدىن شىتاب كەلگەن كۈنئەزلى الەب، ەندى بۇرىنقى مومىندىق،
مول قولدىق، بەرگەندىگىنەن بۇراق كۈندە پىشاق كەسكەندەي تىپىلدى.
وزگەدەن بۇرىن ۇلى جاۋى مىڭدا بىر قىرىسى جارىمەنكە دەپ بىلگەندەي
بولدى.

ايفالاداعى كوب جايلادان مال اعىزىپ، بۇل الەبىنى جەتەكتەپ
كەلتۈن جولداردىڭ بارى انە جاتىر. كۈندە قارا قۇرتتاي قايناپ ارلى بەرلى
اعىلىپ چاناتۇن جۇرگىنىشىنىڭ ش بىر بەلگىسى دە جوق. تىم - تىرىس.
سۇۋىق تۇستى جۇمباقتاي...

بۇگۈنگى سۇۋرەت بەن ەدال كەشەگى كۈندى عانا سالىستىرسادا قانشالىق
جەرمەن كوكتەي، باق بەنەن سور اراسىنداى ايتىپ بىتىرگىسىز ايموماسى
بار ەدى؟ كەشە لايىھىلەردىڭ الەبى ەلۋەدەن، جۇزدەن قاتار - قاتار سىرەستىرىپ
بايلاعان ەر توقمىدى ات بولاتۇن. لايىھە ئىشەرى بىمىن تىرەسكەن، سەككەنەي
سوعىلمىسقان الەبى. جالغىز ەركەك ەمەس، اق كۈندىكتى بايىشە، اق
جەلەكنى كەلىنشەك، ۇكىلى، قۇندىز بورىكتى سۇۋىم بوي جەتكەن: بىر
ەمەس، الەب نەشە. بار - بارىنىڭ قاسىندا كوب كوب نوكلەرى بار. وزگە
قازاقتاي قازىمىر، ساۋدالاسقىش تارتىپاق ەمەس. ناغىز جۇمىساق جەمەي.

كازىردە ولار بۇلاى تۇرىسىن، كەرەك دەسە قۇلىنىدى بىيە مەنىپ
بالاسىن ەرتكەن كەدەي كەمپىردە جوق. وگىز مەنىپ بەستى - ونى قازاق
جاپاعىسىن تەككەگەن كەدەي شالدا جوق... جالغىز سىرىشكە، جالغىز كەسە
بولسادا لايىھەدەن الەب، قولنا ۇستاپ بارا جاتقان جايلادىڭ بىر جانى
جوق.

كۈلكىشى، اڭقاۋ، اڭساعى بويلى كۈرەڭ جۇزدى البان، سۇۋىق كوز -
بەن جاڭاغانا ەڭ القاشقى نەت جارىمەنكەنى مازاقتاي "كەت، جوعال" دەگەن
دەي جىپىرەنە قارادى.

"تۇرىك كەلدى،" "ورىسقا قارا بۇلت تۇپىلدى دەپ - الەب قاشسادا
جارييلانغان جارىلىقتىڭ شىنىغىندا كۇمان جوق. قارا تاستاي مىزەمباي، بىر
ورىندا تۇپىلىپ قۇبىجىقتانىپ قۇر.

شۇيىنىشى، تاساتىق جەڭىل جەلەكتىڭ بارلىعى دا سول ۋىزىل قارا تاستى
اۋدارامىن، قۇلاتامىن دەگەن ۋىشىق سىياقتى ەدى. ۋىبىراق ۋىشكىرگەن مەن،
ۋىكبە مەن قاققانغا بۇل كەتتەيتۇن، ايمىقبائتۇن دەرت سىياقتى بولدى.
سونى بىلىگەن ەل ەندى: «پالەنشە نە دەيدى»، تۇگەنشە نە ۋىلاپىدى
ەكەن؟» دەگەن سۇراقتارغا كەلىپ ەدى.

بۇل تۇستا ۋار جايلۇ ۋىزىنىڭ سەنگەن شوشاعىنا كوز سالىپ، سونىڭ
اۋزىنان شىققان لەبىن تىڭداپتۇن كۇيگە جەتكەن. ۋىزدى ۋىزىنىڭ تۇر-
ەمىسىنان، ۋىبىر دەمە دەگەن شىمىس بولارما ەكەن دەپ دامەلەنىپ ەدى.
ۋىسى نەرتتى دۇڭگەلەك ساز سەرىكبىاي، اۋباكىردىڭ اۋزىغا قاراپ، قارقارا،
لاباسى، سىرت جايلانغان ەلدەر جامەنىكەدەي قارىپ، ۋىزاقناي باتىرىنىڭ اۋزىغا
قاراپ، سولاردان جاۋاب كۇتىپ ەدى. نەرتەكۋى كەش ۋىسىلارغا كارى جاسى،
بولسى - ۋىبىي، سالامشى - ەلشى، ايمىقبىي شۇبىرىپ كەلىپ جاتقان. كۇندىز
ۋىبىر نەشە اۋىلىك اردا «ايتىلىپ سويىلعان» مالىڭ ەتتەرى جەلىنىگەن.

كازىردە ەكىندى، اقشام اراسىندا ۋىزاق جامەنىكە ازغانا كىسى مەن دۇڭ-
كەلەك بەيتتەگى ۋىزاق اۋىلىنىڭ جانىندا كوك جوتانىڭ باسىندا كەگەستە ەدى.
كىشىلەر دۇڭگەلەك دەنەلى، بۇۋىرىل ساقالىدى ەر ۋىزاق، قاچىماس
ەمىقتى قايرات بىيەسى. جۇرەك باتىرى بولاتۇن. بۇنىڭ كوپ زاماننان بەرگى
ۋىزەككى جولىداسى جامەككە. بۇل 70 تەن اسقان قارت قىرانداي، كارى
شور اياق ەلەر شەشەن ەدى. ۋىبىراق زورىن تابىي سويلەمەيتۇن، كوپىنە-
سە ۋىنەمەي ۋىز شىنە ۋىكىلگەن سىياقتى ۋىدا وتىراتۇن، جاداىي جوق
تارتىمى جىياقتى مەنەزى بار.

ۋىزاق دا سۇۋىرىلىپ كوپ سويلەمەيدى. سويلەسە كەسىپ بايلاپ ۋىبىراق
ايتاتۇن.

سونىقتان، كازىرگى شەشىلمەي تۇرغان ۋىبىي سىياقتى ۋىلكەن كە-
سىرلى، ۋىلى اۋداندى نىكە كەلگەندە كۇندىزگى ارمانشىل، ۋىۋايمىشىل
شالدار سىياقتانباي، كازىرگى قاسىندا وتىرغان بىرەن ساران سارانۋىق
قاچىلەر سىياقتانباي ۋىزاق ۋىز شىنە تىيىلعانداي بولىپ مويىن شىنە الپ
ۋىبىرقىڭىر ۋى مەن تىم - تىرىس ۋىنەمەي وتىردى.

كەشەدەن بەرى، انشەيىنە پەسىقسىپ، تىلمارسىپ، جۇرەتۇن البان شىنىڭ
ۋىلكەن كىشى، جاقسى جاماندارنىڭ - ۋىبارنىڭ دە سوزدەرىن ەستەپ شىقتى.
ۋىبىر دە ۋىبىرنىڭ سوزىغە تۇكىبىر، ۋىرىس جوق. نىستەيتۇن ەستىڭ ەم دۇمى جوق.

قۇرغانا الباننىڭ وتكەن كۇنى پالدىن ەدى. بۇكۇن مۇنداي اپات كەلدى. اۋىر كۇن تۇۋدى. اقىر زامان بولدى دەگەننەن باسقا، قۇر جىلاب زارلا. خاننان باسقا ەش دەگەننى ايتبايىمى.

بۇندايلار اياغىندا باتمىردى قاچىتىۋعا ايتالدى. سوندىقتان، كۇندىز زار جاقتانمىب قاقساي بەرگەن بىرەر شالعا اشىۋانمىب:

— ۋا، قوياممىڭ ەندى. بايى ولگەن قاتىنىشا سۇڭقىلىناي بەرمەي. ايتقىش بولساڭ انا ورسقا بارىب ايت. مەن سەنى ۇستاب وتىرمەن با؟ نەمەسە مىنا اقىل تابا الماي قامالغان ەلگە ىستەيتۇن ۇستى ايت. جارلىق شىعارغان مەن دەپ قاقساب وتىرمىڭ با؟ دەپ زەكىب سويلەتبەي تاستاعان.

وسى سوزدەردەن دە، ونان سوڭ كەشەدەن بەرگى تۇيىلگەن قاباق، سۇر. لانغان ۇجۇز، جىلت جىلت ەتكەن كەشكەنە سۇۋىق كوزدەرىنەن دە باتمىردىڭ بىر دەمەنى اياقتانا الماي، قىينالمىب ويلاپ جۇرگەنى بەلگىلى سەيياقتى ەدى. تەنتەك باتمىرىنىڭ سىرىن بىلەتۇن جامەڭكە قارىپ، ەش دەمە ايتىب قاجاماي بۇنىڭ ويىن ورمىسەنە جىبەرىب، ۇزى ايتقانمىن تومىب، باسبالاب باغىب وتىرعانداي ەدى. ودا كوپ سويلەگەن جوق.

بىراق كازىرگى ۇۋاقىتتا تامام ەل شىمن قامالغان ۇپشىن كورسەتمىب ۇزاق جامەنكەنىڭ اۋزىنان شىقتان ۇسوزىن ساپىرسىزدىق بەن كۇتىمىب وتىرعان.

بىر تالايدىان بەرى نە دەردى بىلمەي، ۇندەسە الماي بەت بەتى مەن ىبىعى ۇتۇسىب تۇنجىراپ وتىرعان سوڭ، اياغىندا جامەڭكە موينىن سىرتقا قاراپ بۇرىب سالىب:

— باياغىدان بەرى البان بالاسى قارىن شاشى المىباعانداي بولمىب، الا بوتەن اماندىق بەن كەلمىب ەدى. مىنا 75-كە كەلگەنشە مالى باسى پالە قازاعا ۇشراغانمىن كورگەن جوق ەدىك. بۇل تاۋ ارقاسىنداى ەلدىڭ ۇيىقىسى قالدى ەدى. تاۋدىڭ كىيىگىندەي كەڭ جايىلعان تىرشىلىگى بار ەدى. الباننىڭ توقسانعا، جۇزگە كەلگەن شالى بولسادا بۇل ەلدىڭ قىس كۇنىندە جۇناعانمىن، جاز كۇنىندە نىنەتكە ۇشراغانمىن بىلمەپ ەدى. مال مەن باسىنىڭ اماندىقى بار اق ەدى. .. ە. .. ول بىر داۋرەن ەكەن. ورس ورمانىداي دۇسپاننىڭ، قاستىعى مەن تورىۋى ايتىباسادا، كوپ زابىر كەلتىرسەدە، سونىدا ەلمەي كەلە جاتقان ەل بار ەدى. ەندى مىنا بۇگۇنگى كۇن مىنانداي كەر

زامانغا كەزدەستىك. قالماڭ اپات سەلگە كىيلىكىنىڭ. باياغى وتكەن اتا-
بابانىڭ اېسىمىز باغىن بىزگە بەرگەن جوق. ولاردىڭ تۇسىندا ەل بۇنداى پالە-
دەن امان ەدى. ەندى سەنى مەن مەنىڭ زامانىمدا البان بالاسى مىناعان كەز
بولدى باتىر!... وتكەلە تۇيەنىڭ ۇلكەنى تاپاق جەيدى... ايتساڭدا، ايتبا-
ساڭدا تۇيىققا كەلمى قامالدىڭ. قولمىغان تارتىپ شىعاراتۇن قايرات جوق.
ۇلىق كار قىلغاندا بىزگە قىلدى. بىراق باس اماندايتۇن كۇن مەس.. بىر
بىزدىڭ اماندىمىز كىمگە تۇلغا بولادى؟ قامالغان ەلگە بىز سويلەمەسەك
كىم سويلەيدى؟ ەندى ويداعىڭدى ايت باتىر... دەپ توقناعاندا ۇزاق ەكى
كوزىمىدە شاقپاق وتى جالتىلداغانداى بولمى بۇۇلىققان اشۇ مەن:

— ەل امان ەدى. جاپلاۋى جاراسىب ەدى. قارىن شاشى الشىباب ەدى
دەيسىڭ. قازاقتىڭ اباغىمغا جەم تۇسىمى، ۇلى بويىناوق تىيگەنى بۇگۇن با ەكەن؟
مويىنشا بۇعالىقتىڭ تۇسكەنى اللە قاشان مەس با ەدى؟ بۇگۇن تۇقورتىپ،
بىر جولاتا شوكتىرگەلى تەمىر قولى قۇلاققا كەلمى جاپىسىمى وتىر، بايا-
غىمىدان قورىققاندا نەدەن قورقمىمى، سىمىنغاندا نەدەن ساقتا دەپ سىمىنىمى
ەدىڭ؟ كويىتەن تورىمى، وبىرداي ويىمى كەلمىمى، ەندى تۇگىڭ مەن جالما-
غالى وتىرعانى وسى. بۇل بۇگۇن مەس، كويىتەن كەلگەن پالەدە. ەندى
جەتەر جەرىگە جەتتىڭ... ايتقاندىڭداى اساۋ بولساڭ ەندى تۇيىق سەرىپەتۇن
شاعىڭا كەلدىڭ. ابايىردىڭ اشلىمىمى، مول داۋلەتنىڭ اقتارىلاتۇن كۇنى
مىنە ەندى تۇۋدى... ەل بولار بولساڭ ەندى سىرەسىمىمى، ۇستاسىمىمى كور..
شىكايىمىمى دەپ ۇستاس... مەن ايتسام سونى ايتام. جوق ولاى مەس بولاتۇن
بولسا، انە ۇلىمىڭ، باردا ۇسىنا بەر... دەدى.

بۇل كەكەسكە دوڭگەلەك ساز جاپلاۋىنان كەلمى كىرىسكەن سەرىكبىاي
ەدى.

ونىڭدا كەشەدەن بەرگى ەل سويلەگەن سوزگە قۇلاغىن سالىمى، ۇز
شىمىندە قورنىمىمى كەلگەندەگى جاپلاۋى وسىلاى سىمىياقتى ەدى. ۇزاق سوزى
ۇز ويىمى بەكىتكەندەى بولمىمى، بۇل تىلەگەن ورسكە قاراي بەتتەگەنمى
سەرىكبىاي نىزا بولدى.

— كونەمىن، بوي سۇنامىن دەسە اقىلدا سىمۇدىڭ نە كەرەگى بار؟ ەلدىڭ
سىزدەرگە سوزىن بەرگەندەگى نىزدەگەندە: قالدىڭ ەلدىڭ ەلدىكىن كور-
سەتەتۇن، بىر جول تابىمىن دەگەنى عوي. ەكى قارىپە ەكەۋىڭنىڭ سوزىڭدە
قالدىڭ كويىڭنىڭ تىلەگىمىمى، نىكەيمىمى ۇيلىسكەن سوز بولمىمى. ەر ازامات

ئېزىدىڭ ئۆزىمىزدان «بەرمەيمىز» دەگەن سۆز شەقسە مەن دەپ قانا تىلدى.
ئى. جا. ول سۆزدى ايتتىق. بۇراق قالايشا بەرمەيمىز؟ نە ايلا نىستەپ
جان باعامىز، سۇيەنەرلىك سۇيەنەرلىك كىم بار؟ سوعان نە ايتاسىنار؟..
دەدى.

ۇزاق ۇزىن قوستان سوزگە مەكسىگەندەي بولدى. تەگىندە
سەرىكبېيىڭ ەرلىكى، كىسىلىكى بار دەپ بۇرىن دا نىشەن جاراتىشى دەدى.
سونىقتان، جاسىنىڭ كىشىلىگىنە قاراماي، جولىدى سىياقتى كورىپ ار
ئېر جايدان اقلماستىب قويماقۇن. كازىردە سەرىكبېيى، باتىردىڭ بەتىن
ۇعبى، اقلدىن ماقۇل كورگەن سوڭ، ۇزاق بۇنىڭ سوزىنە سرزا بولىپ،
بۇرىنغىدان كورى شەشلىپ سويلەۋگە اينالدى.

— الپان بالاسى بۇل ارقادا وتىرىپ دەگەننى نىستەي المايدى. ەندى
ايندۇر اماندىق جوق. الدى ارتىڭدى ۇرت الدى. ەڭ اۋەلى قانانن جايىپ
ەرگەكتەڭ كورسەتمەن دەگەن وزگە قازاق بولسا، سوعان ات سالىسىڭ
كەرەك. مىنا جەردە قىرغىز بار. ودا كونەمىن دەي قويماس. وعان جالعاسىڭ
كەرەك. سونى مەن ەتەك جەڭكى جىيىپ العانىشا ورسى قورىغىنا بىلىنبەيتۇن
بولىپ قارسىلاسا تۇرىپ، ابدەن دايندىلب العان سوڭ، تىبىتى قوجاقتاي
بەرەتۇن بولسا مرگە اۋدارىۋ، قىتايغا اۋىۋ كەرەك...

جامەڭكە، سەرىكبېيى بولسىن وزگە بەرمەيمىز جاعىندا جۇرگەن باسقا.
لار بولسىن كەشەدەن بەرى بۇرىنىڭ دە اۋزىغا كىرگەن سۆز وسى دەدى.
بۇراق ورسى تىغىزداتىپ تۇر، جاۋاب سۇرات وتىر. بۇعان اۋىر جال.
تارتىپ جاۋاب بەرىۋ كەرەك، جوق ۇزىلىدى كەسىلىدى بۇراق اينقان
دۇرسى با؟ ەندىكى ويدا كەلگەن تۇپىن وسى دەدى.
بۇنى جاماڭكە شەشپەك بولدى.

— سۆز بۇعان سارقانۇن بولسا، مىنا جاۋاب سۇرات، ۇش كۇنىدە
كەسىكىنى سوزىڭدى ايت، تىزىمىڭدى بەر دەپ وتىرعان ۇلىق بار. بۇعان
نە دەۋ كەرەك؟ دەپ بۇر از ۇندەمەي وتىردى دا، اياغىندا:

— قالدان جەرىنەن قان الماي تىيىلمايتۇن دەرت قوي بۇل. برعا.
سامىن، ارباسامىن دەپ سوزالاڭداۋعا بولماس. ەلى بوكسە باستى قىلىپ
الارمىز. بەرمەيمىزگە بەكىنسىڭ، بۇعان سول بەرمەيمىزنى اشىپ ايتىۋ كەرەك دە.
ەلگە قامان دەپ جار شاشىۋ كەرەك.. دەدى.

كەكشەنە باسنان ۋەندەمەي وتىرعان بۇۋىرل شال جولامان بار ەدى. سوڭى سوز مۇندادا كۆتكەن كەزەگى سىياقتاندى.

— بالە، ماقۇل اينادى.. سوزعان مەن جاۋاب بەرمەي تۇرا الارمىسىن، ەلدە ۋىلىقتىرماي بولمس بولسىنىڭ بارىنە بىر باس، بىر تاس بول دا ەل سوزى وسى دەپ بەرمەيمىز دەگەن بىراق سوزدى ايتىڭدار دەۋ كەرەك. ايتىسە قىياقتاب ۇلىققا جامعئالسىب، جاقسى اتى كىسى بولامىن دەپ ەلدى تۇيىققا قامايتۇن الا اۋىز جوق مەس، تابىلادى. بىر جەرگە سوز بايلانسا، كوپتىڭ اۋقىمىنان شىققان تەنتەكتى ارام وپلىنى كورىپ الارمىز...

سوز وسى دەدى.

بولستاردى ايتقاندا ۇزاق ەلدىڭ شىرقىن بۇزاتۇن ارام سىپراق، زالالى جاۋدى ەسكە العانداي بولمىپ قايتادان سۇرلانمى:

— ەڭ الدى مەن سول تۇشنا لاڭداب، كىسىمىسب جۇرگەن ۇلىقسىعان نەمەلەرگە ىيە بولمۇ كەرەك. اباغىڭدى قىيا باسساڭ قىلتاڭدى قىرقامىن دەپ، سولاردى اۋىزدىقتاۋ كەرەك. جارىقشاق سوز شىعارماسىن. ەلدى سانداالتىب شاڭ قابىتىرماسىن. ەرتەڭگى كۇن كوپتىڭ ايتاتۇن سوزىن قالىپىنان اۋدىر. ماي، جالتارتباي ۇلىققا ەدال جەتكىزىسىن. كۇن جاۋعاندا قوينىڭدا، كۇن اشىقتا مويىنىڭدا بولاتۇن ەركە تاپتىكىتىڭ كەرەگى جوق. قازاققا ۇلىق ەدارى مەس. كوب ايتاتۇن قارسى سوزدى سولارعا سويلەتۋ كەرەك... دەدى.

بۇل جىيىنداى ۇلكەندەردىڭ بارىنىڭ دە كوڭىلدەگى كۇدىگى بولمىس. تاردا بولاتۇن. العاشى سوز بايلانغان سولڭ، ەلدىگى مىنەت سولاردى اۋىز. دىقتاۋ ەكەنى بارلىعىندا مالىم جۇمىس. كەزەكتى ماسەلە سىياقتى بولاتۇن. بۇنىڭ بايلاۋىندا ۇزاق ايتىپ بەردى. بىراق بولمىسقا ەل قاباعىن تانىتىپ، ۇنەمى تاۋبەسىن ەسكە تۇسىرگەندەي سەسكەنتەتۇن بىر مىنەز سىنەپ جىبەرىۋ كەرەك. ۇلىق الدىنا بارعاندا قايقاقتاماس، ۇشىن، قالدىڭ توبتىڭ ۇجىمىن انىق كورسەتىپ، شىرىق بۇزغان كىسىگە كوب ابدىنى قالاى توڭكەرىلەتۇنەن اشىق سەزدىرىۋ كەرەك. جامەككە وسىنى وپلادىدا:

— بولستىڭ بارى شىرىق بۇزا بەرمەس. بىراق بارى بىردەي ەلدىڭ وپلايدى، ۇلىققا ساتبايدى دەپ دە ايتىمۇعا بولمايدى. ەرتەڭ مەن بىر بوز قاسقا ايتىپ سويىپ، بىر قاۋىم ەلدى جىيىعالى وتومىن. البان بولستارىنىڭ بارى دە سوندا كەلەر. بۇدان بۇلاى تانىتىراماي، اياقتى نىق باس دەگەن سوزدى قاۋىم الدىندا ايتارمىزدا، بىر جول تاشەگەلەرمىز. سودان ارى اۋا

جايلماغان بولسا، وندا ي مۇتتايمنىڭ مالى مەن باسنى ەلنىڭ قولى مېلىسنى.
البانىنىڭ ورسى بەن قاتار، مىڭدا مېر جاۋى سول دەرمىز دەدى.
كەڭمىس بۇل مۇسوزدى تەگمىس ماقۇلدادى.

تاجىرىيىبەسىز كور بالا اقلما، بۇل مۇستى قۇرغانا اشۇ مەن شەشتى. ماسەلە:
قالماڭ ەلنىڭ تۇگەل مەرەۋىلىكە گەن قىڭمىرلىق، قارسىلىق بەتى مەن شەشىلىكى.
بىلمەگەننى كومەسكى كۇيدە قالدىردى دا، بالما مەن شاپقانداي كولىبار جاساب:
ۋلكەن نارازىلىق، تۇتاسقان قۇر قارسىلىقتان باسقانى ايتقان چوق. مېراق قا.
لاي ايتىلسا دا، بۇل بايلاۋ تاسقىنىدا، بۇۋلىغىب تۇرغان كوتىنىڭ مېر بەتكە
قاراي اقتارىلغالى تۇرغان شىن نىيەتمىن مېلىدىردى.

سوندىقتان، ۇزاق اۋلىنا جىيىلىب اقساقالدارنىڭ بايلاۋىن توسىب وتىرغان
ەل مىنا مۇسوزدى ەستىكەندە شىنى مەن پاتما قۇرىغىنان مېر جولانا قۇنىلىب
كەتكەندەي بولىب: جاپىرلاسىب، قۇۋانسىب بەي ۇۋاقتتا پاتا قىلمىسىب، بەر.
مەپتۇن بولىدىق دەپ اتتارىما مۇندى.

سول بايلاۋ سول مۇنى اق قالماڭ ەلنىڭ مۇشەن جاڭا ەكىمىن مەن تاى دا
قىدىرىب شارلاب، شاشىراي جونەلدى.

كەلەسى كۇنى البانىنىڭ شىرەتەر اتقا مىنگەن دامەلى جىمىتىنىڭ بارلىغى
جامەگكە ايتقان بوز قاسقاعا تۇگەل جىيىلىدى.

بۇندا اق جەلكە كەڭسەسىندە بولغان بولمىس، بىيلەر دە تۇگەل. ۇز
ورتاسىنىڭ شوشامى بولغان اقلشى قارىيەدە جىيىن. ورتاسىندا ۇزاق، جامەگكە،
سەرىكباي بار. باياعى مېر مۇنىنىڭ ۇستىندە الاسىز كوكىل مەن تۇگەل
جۇمىلغان قاپاق بار.

جامەگكەنىڭ اۋىلى اق بەيىتنىڭ ۇزىن ەلكەسىنىڭ بوپىنداى قالماڭ
اق اۋىلدارنىڭ قاق ورتاسىندا ەدى. جىيىلغان جۇرتنىڭ اتتارى اۋىل ماڭىن
قاراتوپىر قىلىب جارمەگكەدەي جىيىر — جىيىر باسىب كەتتى. قارسى بەتتەگى
لاباستىڭ قاراعىلى بەتتەرى مەن اتتى قازاق كوتىنىك سالستىوعانىداى ەدى.
وزەننىڭ كۇن باتىس جاعىنداى جالاڭاش قىزىلت جوتانىك وزەككە قاراعان
بەتتەرى مەرتەۋىلى ات، توب — توب بولىب ۇيىلگەن، ۇيىرلىگەن كىسىگە تۇ.
گەل تولىدى.

چەر وشاقتا بۇۋداقتاعان مۇتتىن. تەر باسقان كوب كۇتەۋشى. قىزارىب
جارقىراب سويىلىب جاتقان ۇلكەن كىشى مالدار، اقتارىلىب لاقىلداپ دامىلسىز
قۇيىلىب، بۇرالىب جاتقان مول قاراسابالار: قازاق جىيىنىنىڭ داعىلى شارتى سى.
ياقتى. مۇشلىب، قىزدىرىب، جەلىك بەرىب، جەڭلىكەندىرىب جاتىر.

كەلەلى ۈلكەن جىمىن جامەككەنىڭ التى قانات ۈلكەن ۈيىنىڭ سورتىدا
كوك شالغىنىڭ ۈستىدە ەدى.

بالالار سوققان ئاس قوراداي، جەتى قانات ۈيىنىڭ ورنىنىداي ۈلكەن
اۋداندا تەزەلسە وتىرعان ەل كىسىلىرى. ۈلكەن كەكەس. بۇعان جۇرتنىڭ ەپا.
رىن چاپىرلاتىپاس ۈشمەن، وزگە قالماڭ توبتاردى ۈيى ۈيگە كىرگىزىپ قىمىز
بەرىپ، شاي بەرىپ اللىنىرىپ جاتقان. جانا ۈلكەننەر كەسىپ ۈپمىشسىمەن.
بايلاۋدى سولار ايتسىمەن. كوك قارا قۇرىق ۈسوز اياغىن جەرگە تىيگىزىپەيى
دەسەپ كەكەش جىيىۋىشلار بالا — شاعا، جاس جەلەك، كەدەي كەبىشكىتەن
بۇل توبتى ادەيى جىرىپ شىعارغان.

بىراق باسىندا سولاي دەسكەن مەن ۈلكەننەر سوزگە كىرىستۈگە اپ.
مالعاندا اينالانىڭ بارىنەن شوشاق بورىكتى البانىڭ جاس كارىسى، توب.
توب بولمىپ اعلىپ كەلمىپ جاتىر ەدى.

جىمىن ورتاسىندا قارا بۇيرا بورىكتەرىن كوزدەرىنە باسا كىيىپ ۈن.
دەمەي تومسارىپ، ماڭايمىنداعى بولمىستارغا تۇيىلە قاراپ قويىپ ۇزاق، جامەككە
وتىر. بۇلاردىڭ كوزىنە كوزى تۇسكەن جاقسى كىيىمەدى، سۇۋسار بورىكتى،
جىلتىر جۇزدى شىمتىرايعان بولمىستار: مويىنىنا كۇناسى اۋعان قىلمەستىداي
جاسقانشاق، جالماڭ سىياقتى.

جىيىلغان سوڭ دا جۇرت كوپكەشەيىن ۈندەسەيدى. سوزدىڭ شەشە.
ۈي كەشە ايتىلغان، ۇزاق، جامەككە بۇگۇن مىنا جىمىنغان سونىڭ جاۋابىن
ەستىمەك.

ۈيلىققان توبنىڭ بۇل ارادا كوشىن باستاب، اللىن سوزبۇدىڭ مىندە.
تىن سەرىكبىي اللى.

— ۋا، البانىڭ بالاسى نەگە جىيىنالىرىڭ؟ باسىڭا كۇن تۇۋعان سوڭ
جىيىلىرىڭ. ۇزىندى كۇن بىر اۋىر سوز ايتىباي ۈيلىغىپ وتىرامىسىڭ،
تۇگە. كەشە مىنا قارىيەلدىرىڭ ايتقان سوزىن ەستىدىڭىز. ەرتەڭ جاۋاب
بەرەتۇن كۇندىرىڭ ۇلىققا. كەكەسەلى، بىردەمە دەلى ... سويلەڭىز ...

— ۋا، ماۋۇل ايتادى ... سويلە، سويلەڭىز ... ەل اۋىزدارىڭقا قاراپ وتىر ...
دەپ كوك داۋىستار ار جەردەن شۇۋ شۇۋ ەتتى. توبنىڭ ار جەرى كۇبىر.
كۇبىر قاعىپ، قوزعالاتىپ قاقىرىنىپ، تۇكىرىنىپ جاتتى. وسى داۋىستار.
دىڭ اياق كەزىندە اڭساعاي بويلى، جار قاباقتى تۇرلىعوجا داۋىسىن وزگەدەن
اسىرىپ:

— راس، سويلنۇ كەرەك. مېنا قويدىلى ئۇيدىڭ اسىنا جىمىلىپ، دۇۋالى
اۋىز قارىيە جامەڭكەدەي، اناۋ ۇزاقناي باتىردىڭ اقمىلغا قوڭشى قونا كەلىپ
وتىرمىز. كەشەگى وزىبەك زامانى كەتسە دە البان بالاسى شۇكىرلىك باششىسىز
مەس. نۇسقاغانىڭنان فالامىن دەپ وتىرعان ەل جوق. اۋەلى قارىيە سويلەسەن.
— قارىيەگە قالغان سوز سويلەندى. قارىيە ايتتى ايتارەن دەپ سوزدى
جامەڭكە كىمىپ اكهنتى. اتاقتى قارىيەنىڭ تۇسىندە: قاتبارلانغان اچىم اراسىندا،
قاتمۇلانغان تومىرىق اشۇ بەلگىسى بار ەدى. ەبىراق سوزىن اشۇغا بىيلەتبەي
كەلەگە بىيلەتبە وزگەلەردى قوزعاماق بولىپ:

— «كارى قويدىڭ جاسى ۇلكەن، سەك قويدىڭ باسى ۇلكەن» مېنا
وتىرعان جاستان شىققان باششاڭ بار. سوز كەزەگى بۇلارغا كەلدى. «بەدەرى
كەتكەن تورقادان بەك توقىعان ەبوز بىگى» دەگەن. بىزدەن بەدەر كەتكەن.
«قالدىغان قارا بوركىمنىڭ شوق بولغاندا سەن كوردىڭ، داۋلەتىمىن بەيەتەم
كوب بولغاندا سەن كوردىڭ» دەپ، سىننان وتكەن شاعىمىزدا مىنانداي كەر
زامانغا كەزدەستىڭ.

بۇل، ەلدىڭىڭ كەلگەن سەن، الباننىڭ بالاسى. ەلەن الالى تۇۋعان ۇل
بولسا، بەللى بەكەم بۇۋىپ بەكىنەتۇن شاعىنا كەلدى. بىزگە قالغان سوز
ازغانا، اسارىمى اساب، جاسارىمى جاساعان مەن نەمى قىمايمەن؟ ۇزاق
نەسەن قىمايدى؟ ەركەك تۇۋعان ەلمەن دەپ ۇوك باسنا شىعار بولساڭ،
قالغان جاسەن سالمىدى ەكەن، جالتارادى ەكەن دەمە! جەر تىرەگەن شالدا
بولساق قاتارىڭنان قالار دەمە. ەبىز ايتاردى ايتتىق. ەگەر ەل سوز زامان-
ئارىڭا جاقبايدى دەسەڭ وزدەرىڭ ەبىل... ايتەن مېنا ەل تىزگىنەن قولغا
ۇستاعان، جاستان شىققان جاقسەلەردىڭ دەدى.
ار جەردە:

— ۋا، سوزىڭە قۇلدىق، ۋا، ساداعاڭ كەتەيمەن... ارىۋاعىڭنان اينالايەن...
دەپ شۇۋلاغان كارى داۋىستار ەستىلىدى.

قورسىلداپ جىلاغان بىرەن ساران كوڭىلى بوستاردا كورىندى..
جامەڭكە سوزى ەلدىڭ بۇۋىلىمىپ وتىرعان بويمىن شىمىرلاتقانداي
بولدى.

بولىستار كوپتىڭ قاباعىن سەزگەن سايمىن ۇز وزىندەن بۇققانداي،
قىسىلغانداي ەدى. اق چەلكە الدىنداعى قومەنشىكتەگەن جالتاق كوز تاغىدا
بورىك اسىننان ۇرلانىپ، ماڭايىنان ەبىر شىمىس بىزدەگەندەي سۇزىلىپ،
قوزغىلاقتاب وتىر ەدى.

بولس توپن تاغى دا اۇباكىر جاردى.

— ۋا، قارىيەنىڭ كەشەگى سوزىن دە، بۇگۈنگى سوزىن دە سىنىڭ. سىتمەگەن، العىس ايتباغان البانىڭ بالاسى جوق. ارتىڭداغى ەلدىڭ ۇمىنن ائناساڭ ۇستىمب افتارسىڭ. سۇيىنىپ سوسەڭ وسىلايشا سۇيىنىپ سوسەڭ. بىز امىز... بۇل ۇبىر سوز ەندىكى بۇدان سوڭغى ۇبىر كەزەڭ: ۇلىقتىڭ ايتقانغا كوز- بەدىك. بەرمەيمىز دەدىك. سوندا بۇل جەرىڭدى مەكەن قىلمىز بايدى ەكەن. جا سول كۇندە بىزگە اناۋ قالماق قونىس بەرمە؟ قوينىن اشاما، وسىعان نە ايتاسىڭدار؟ بەرمەيمىزدەن سوڭغى ەلدىڭ قامالىب تۇرغان تۇيىغى وسى بولمىب تۇر... بۇعان قارىيە بولسىن، وسى وتىرغان كوب قالىق بولسىن، نە دەيدى، كانە؟... دەب اشۇلى ەزىنن جىمىرىپ قانتالاعان قىزىل كوزى مەن اينالا قارادى.

— اۋەلى ۇبىر سوزدەن ۇبىر سوزگە سىرعىمايىق. بەرمەيمىزگە وسى جىيىن تۇگەل سوزىن سارىقتى ما؟ اۋەلى سونى اياقتا تاپىق دا. سول ماقۇل بولماس با؟ دەب سەرىكباي كوپكە قارادى.

جۇرت:

»يا، بيا... سولاي — سولاي... دەب داعىلى شۇۋى مەن تاغى دا قوستاي جونەلدى.

وسى دىردىۋدىڭ اياق كەزىندە،

— ۋا بولمىستار سويلەسىن. بولمىس اناۋلى سويلەسىن... دەگەن داۋىستار شىقتى.

— بيا، جۇرت ارلى بەرلى ايتا بەرەر عوي. ەرتەڭ ورسقا جاۋاب بەرەتۇن بولمىستار مىنا قارىيە سوزدەرىنەن سوڭ بولمىس اناۋلى نە ايتادى، سونى سەد- تەلىك؟!... جاڭگالى كوب نىيەتنن ايتقان قارىيەنىڭ ۇرانىن وسى وتىرغان بولمىستار قوستاي ما، جىرق با؟!... نەگە ايتبايدى... نەگە ۇيلەيدى... دەب تۇر- لەعوجا بولمىستارعا قادالىدى.

كەشەگى ۇلىقتىڭ اقىرغى سوزى ەلى كۇنگە سەمىنن كەتپەگەن راقىمباي، كوپتەن قوزعالاتاب قىبىلجىمب وتىر ەدى. ۇز ماڭىندا ۇلىق بەتى مەن ۇبىر دەمەنى ايتىپ قوڭمىسىنىڭ دا كەلىپ ەدى. باعانادان كوپتىڭ بەتىنەن جاسقا- نىمب، جارىيالاى الماسادا، ەندى ۇلىقتان ۇبىر نىيەنەن، ەلەن تاغى جاسقانغاننىڭ باپىن تابا الماي:

— بولس ۇلىق ايتقان چارلىقتى سەندەرگە ايتتى. ەندى سەندەردىڭ سوزىڭدى ۇلىققا ايتادى. بولس دەگەن نە؟ ول اراداعى بىرعانا ئىلىشى. بولس مولس دەمەي بايلاۋدى نەگە ايتا بەرمەيدى بۇل قالبق. بولس جاتقان ۇلكەن سوعىس اناۋ. اق پاتساعا قاراعان ەلدە قازاق، قىرغىزدان باسى امان، مالى تۇگەل وتىرعان ەل جوق: «ەندى سەندەر اسكەر بەرمەسەڭدە كومەك بەر» دەپ اسىلب وتىرعان ۇلىعماڭ اناۋ. بەرمەگەن ماقۇل دەپ ەل ايتادى. بولس بۇندا قايتىۋشى ەدى؟ قايراتىڭ، امال، ايلانك بولسا بىر سارى... نەگە سەنە - ئۇندى كىم بىلەدى؟.. بىزگە اقبل ايت دەمەي، سالەممەدى ايت، سوزىمىزوسى دەگىنەر. ودان باسقا بولس بولس دەي بەرەتۇن نە سوزى بارا.. سولاي مەس بە؟!.. دەپ بولسىتارعا قارادى.

بىرەن ساران بولسىتار: سولاي... سولاي دەسەب جاسقانەب كۇپىرەلسكەن بولدى. بولسىتىڭ كوشىلىكى ۇندەمەي، تومەن قاراستى. جەمەتكە مەن ۇزاققا جالتاقتادى.

جامەتكە باسىنداغى سوزىم جۇمساقتاب ايتسادا، مەن سوگى سوز قىتىمەن تىمىگەندەي، قىيىنەنداي ەدى. جۇزىمە اشۇ مەن ارالاسقان كەكەسەن كىرىپ، سۇۋق كۇلكى پايدا بولس راقىمبايعا قاراب:

— «،،،،، دەپ قادالىب وتىرىپ:

— سارتتىڭ جول بۇزاتۇن جورعاسىنداى تىملىك بارنەمە ەكەنسىڭ. كومەيىڭدى تانىماي وتىرعان شىعارمەن. سەن بولسىتىقتان تۇسسەڭ البان پىسىق بولسىسىز، ادرا قالار دەيسىڭ عوي... دەپ كەلە جاتقاندا ۇزاق كىيىپ اكەتەب:

— اقساق كەمپىر سىياقتى سىلتىي باسقان پىسىقشا الداساڭ ورسىتى الدارسىڭ... سەن سىتەس بولعان ورسى بەن بىزدە كەزدەسەب كورگەمىز. سەنى بۇلاي دەگىزىپ وتىرعان، بولس جەگەن جەمەتىك شىعار. بىزاق وسى البانىنىڭ بالاسى ەرتەڭ كوگەندەلمەب كەتەتۇن كۇن بولسا، كوز جاسى سەنىڭ موينىڭدا، ەكى دۇنيەدە قوس قولى جاعاڭدا. زامان سەنىكى، سوز سەنىكى... بار، باستاب اپارىپ، تىزىپ بەر... ەرىڭدەر تۇگە مەن راقىمبايدىڭ سوگىمان... بۇدان ارى نە سوز بار؟.. دەپ تىم — تىرس بولدى...

جىيىلعان جۇرت باسىندا اشۇلى باتىردىڭ پىسى باسقانداى بىرسەكۇنتكە جىمجىرت بولدىدا، ارتىنان جامىراغانداى جان — جاقنا شۇۋ — شۇۋەتەب:

— كەتسەن جىيىمەن راقىمباي، جوعالسىن... قىزىڭدى... اناڭدى... سەن اۋلى جۇرتىڭ مەن، ۇيەلمەنمەن مەن ورتەلمەي بىر الباندا سوعىسقا بارمايدى.

ازامەت كەتەتۇن بولسا، اۋەلى وسىنى باۋىزداپ كەتەدى دەپ اق بەتتىڭ دالاسى
ەرەۋىلىك كەچىنىپ ورتتەي لاۋلادى...

جىيەن باسى ۇلكەندەر لاۋراغان جۇرتتى ارەڭ باسب توقتاتتى.
قايتا ورنىعب تىنىشتانىپ كەڭسە باستاغاندا راقىمباي جـورعاق قاعىب،
جامەككە، ۇزاققا جالتاقتاب: جاسىب، تابىلىب، كىشىرەيىپ قالغان ەكەن. ش
بىر دىبىس شىعارا المادى.

سودان كەيىن ەل: بەرمەسكە، كۈنپەسكە ەڭ سوڭى نىق بايلان جاسادى.
ازاماتتى بەرمەۋ جولىندا اۋا كوشىۋگە، مال دۇنيەدەن، انا قونىستان بەزىۋگە
شىداماق بولدى. ۇزاق: قالماق باشىلارى مەن دوستىغىن ايتىب، البان بالاسىن
ۇش جىلعا شەيىن ساقتاتۇن جاي تابىق بولدى. سول ۇش جىلعا شەيىن
سوعىسىپ جاتقان پاتسانىڭ ۇزى دە بىر جايلى بولادى دەستى.
اياغىندا ەرتەڭ ۇلىققا جاۋاب بەرۋ ۇشمن قارىيەلەردىڭ بويىن كورسەتپەي،
جاسىراق باشىلاردىن جىبەرمەك بولىب: سەرىكبىي، تۇرلمىجوا، ايتباي ۇشەۋىن
سايلادى.

ەڭ اقىرىندا بوز قاسقاندىڭ قانى مەن انىتاسىب، جامەككە: البانىڭ
رايىم بەك، ساۋرىق باستاتقان كادىرلى ۇلى اربۇاقتارىنىڭ بارىن ائاب تۇرىب،
«سولاردىڭ وڭ ساپارىن بەر» دەپ مويىغنا بۇرشاعىن سالىب تۇرىب، تىلەك
قىلىب بىر اكەنىڭ بالاسىنداى بىر نىيەتكە تاس ۇيىم بولمى بۇۋىلعان
ەلگە اق باتاسىن بەردى. قالىڭ جىيىن كۇڭىرەنە قوستاب «يا قۇداي، يا
رايىم بەك انا جار بولا كور» دەپ اق تىلەككە شىن ۇيىعان بىشىن مەن
بەتتەردىن سىپپادى.

كوتەرىلىستىڭ تاس بوگەسى ورناتىلىب، العاشقى بىر بۇۋىن بىر ساتىسى
وسىدان باستالىب ەدى.

III

ۇزاق اق بەيتتەگى جىيىننان قايتىپ تاڭبالى تاستاعى ۇز اۋىلىنا تامان
كەلگەندە ماڭىنداعى كوشىلىك جان جاققا، اۋىل اۋىلىنا بىتىراب تاراب
كەتىب، قاسىندا سەلىدىرغانا توب قالىب ەدى. وسى از كىسىنىڭ شىغىندە
ۇزىنىڭ بىرگە تۇۋعان اعاسى تۇڭعاتار اجى كەلە جاتقان.
بۇل بۇگۇنگى البان شىغىندەگى ۇلكەن بايدىڭ بىرى. مىڭ جارم
ەكى مىڭغا تارتا جىلقىسى بار. ۇلعايىب ەل اعاسى بولغان بالاسى بار.

ازامات، بوز بالا، ورتاسىنىڭ مىرزاسى اتانمىز جۇرگەن نەمەرلەرى بار، مال باسقا تورت تۇلمىسى ساي تىرىشلىككە، تىنىشتىققا ماس بولغاندايىرىزا بولمىز جۇرگەن كۆپ بايلىقنىڭ بىرى ەدى.

چارلىق اڭگەمەسى ەستىلگەنمەن بەرى قاراي بۇل بولمىز تىلماش، ۇلمىق ارقىلى مال كۇشى مەن نەمەرەسىمىز اللىق قالاتۇن قالقارس جولىداردى قاراستىرا كەلىمىز، ايامىزدا بۇل اياماسا جىمىتىمىز امانداپ قالاتۇنىمىز كوزى جەتكەندەي بولغان.

بىراق ۇزاقناي تۇۇسقانى، جامەگەدەي ەل قارىمىز، جالپاق البانىنىڭ قلمىز جەگەن بولمىز، بۇل ويلاغان نىيەتتى ورسىمىز جىبەرمەي شىرقىمىز بۇزىمىز. كەشەدىن، بۇگۇن كۇندىمىزدەن بەرى سول ۇس بۇنىڭ ادەتتەگى تىنىشتەمىز بۇزىمىز، جۇرتنىڭ جىيىنىمىز، ۇزاققارنىڭ سوزىمىز، ولارعا سۇيىسىمىزگەن ەلگە — بارلىمىزدا نارازىلىق، كەكەسىمىز مەن قاراتقانداي ەدى.

كۇنى بۇيى ەلنىڭ راقىمبايغا كىچىمىزگەن ۇتۇسىمىز كورىمىز، بۇل جىيىمىزدا بىر اۋىز سوز ايتقان جوق. بىراق ۇزاققى وگاشا قولمىز اللىق ويداعىمىز ايتماقشى بولمىز كەلە جاتقان.

سونى مەن ەكىندى كەزىمىز قاباندى قازايدى باسىمىز، تاكپالى تاستىنىڭ جەلگەسىمىز اسىمىز ۇتۇسىمىز اۋىلدارىمىز تاقاب قالغاندا اللىنان ۇز اۋىلنىڭ بىر جىمىتىمىز كەلىمىز وگاشارق شىعارىمىز اللىق:

— بۇگۇن ۇتۇس كەزىمىز جارىمەگەدەن 5-6 سالدات كەلىمىز، باتىردىڭ اۋىلىمىز تىنىتىمىز، ۇزىمىز سۇراب كەتتى. نىزدەب جۇرگەن كىسى سىماقتى. كەشەدىن بەرگى سىبىستىڭ بىرى جەرمەگەگە بارىمىز جاتقان كورىمىزدەي دەگەندە،

— باسە مەن سونىڭ بولارىمىز بىلگەمىز. بۇل ۇزاققى بىر دەگە ۇتۇرىمىز جۇر. وپىمىز دەب جۇرگەن شىعار. الى ورسىمىز بۇنىڭ جۇرەگىمىز شايلىقتىمىز جان جوق. بىراق بۇل بىردەگە كورەدى. ۇزىدە كورىمىزگە نىتىق.

بىزدىڭ اۋىلغا كەلدىمە، بالالاردى نىزدەگەن جوق با؟

— جوق، بىزدىڭ اۋىلدارغا كەلگەن جوق. ۇپىسەدە ەل بۇگۇنكى ورسىمىز جۇرسىمىز سەسكەنىمىز قالدى. سونى مەن اۋىلغا كەلمە، كەلمەي مە، قاينىكەنىمىز دلايىق. اللىنان قاپار قىل دەب ادابىمىز سىزىمىز باتىمىزغا اۋىلدايى بايىشەلەر جىبەرىمىز ەدى. قالاي قىلدىمىزدار. باتىمىزغا ۇزىمىز ايتاسىزبا، قاي- نەسىز؟! دەدى.

بۇل كەزدە ۇزاق جانىندا ون شاقىداي عانا كىمىسلەر قالىپ ەدى.
تۇڭعاتار قاچى سول جاقتاعى جوتاعا تامان اتىن بۇردى دا قابارشى
جىمكىنگە:

— ۇزاقى مەن شاقىرادى دەپ ەرقىب كەل دەپ وزگەلەردەن جىرىلىپ
جالعىز كەتتى.

ۇزاق كەلگەندە تۇڭعاتار ولكەدەگى كوب اۋىلىنىڭ جەلكەسىندە ۇزىنىغان
سوزىلعان كوك جوتانىڭ ۇستىندە جالعىز وتىر ەدى.

باتىر: ادەتتەگى مال قوردا، بىقسىما، تارتىپاق اعاسىن بۇنداى ۇلكەن
بىستەردىڭ تۇسىندا كورگىسى كەلمەگەندەي بولانتىن. جىپىرەنىش بەن، بوتەن-
دىك بەن سىرت قاراپ ءجۇرىۋىشى ەدى.

ءبىراق بۇرىنغى ءستىنىڭ كوپى قازاق اراسىنىڭ تارتىسى، مالعا، شىعىنعا
سايىپ كەلەتۇن پارتىيا جۇمىسى بولانتۇن. وندايدا قاشقلاقتاب، ساراكتىق
قىلىپ ۇزاققان بوپىن المب قاشامىن دەسەدە، تەنتەك، ءور مىنەزدى باتىر،
اعاسىنا ۇز قايراتىن ەرىكىسىز تانتقانداى بولمىپ ايتقانما كوپىنەسە
كوندىرىۋىشى ەدى.

بۇل ەكەۋىنىڭ اراسىندا جاس كۇندەرىنەن ءسوز بەن ۇعىسقان، نىيەت،
بەيىل مەن جاراسقان تۇۋىسقاندىق بەلگىسى بولماسادا، قايرات بەن ارباسقان،
قاباق بەن تانىسقان ەرەكشە ءبىر جالعاستىق بولىۋىشى ەدى. سوندىقتان، ۇزاق
ار قاشان تۇڭعاتار مەن بەل شەشىپ سويلەسەيتۇن دە، بۇنى مەن سويلەسەتۇن
ۇۋاقت وزىنە ءبىر ازاب سىياقتى كورىنگەندەي بولانتۇن.

بۇگۇنگىدەي باتىر كوڭىلدىن تۇقىرتىپ باسقان قىيىندىق ۇستىندە، ۇلكەن
جۇمباق، اۋىر ازاب ۇستىندە تۇڭعاتار تاغى دا بەرەكەلى ءسوز ايتىپايدى. سونى
ەرتەدەن باستاپ سەزگەن سايىن، ۇزاق توبە باسىندا قورازدانىپ وتىرعان بايدى
السىنان اق وقتى كوزى مەن اتىپ جاقىتىرماغان قاباق كورسەتتى.

تۇڭعاتارعا بۇل ۇيرەنشىكتى ءجۇز سىياقتى. ول كوپىنەسە بۇل ءپىشىنلى
كورمەگەندەي، ادەبى تانىماغانداى بولانتۇن.

سونى مەن قاسىنا باتىر كەلىپ وتىرعان سولك:

بۇگۇن بەس — اتى ورسى كەلىپ اۋىلى ءتىتىب، سەنى سۇرات كەتتى.
كەشەدەن بەرگى سويلەنگەن ءسوزدەرىڭ اناۋ. وسى ورسىنى ويىنشىق دەپ
بىلەمىسىڭ وسى؟ كەشە وزىڭكە ەل امان جۇرت تىمىشتا ەل بۇلىدىرىۋىشى وسى
دەپ 3 ايعا اباقى كەسىپ وتىرعان ۇلىق، بۇگۇن مىناداى استاڭ — كەستەڭ

ۋىستىنىدە ەڭ الدى مەن ەلەن بۇرىن سەنى تورىماي، كىمىنى تورىيىدى دەپ
ويلايسىڭ؟!۱

— ۋا جانىم نە قىل دەيسىڭ ەندى؟!.. كەشە ورسى جالغىز مەنى كوزدەگەن
بولسا، بۇگۇن بار البانىڭ بالاسىن قوسا كوزدەپ، قوسا نىزدەيتۇن بولسى
وتىر. نىزدەدى دەپ ولە قالايىن با؟ ورسقا قاي قىلىغىمىز جامىۋشى ەدى، مەنىڭ.
جەر ۋىستىنىدە جۇرمە، ۋىنىڭدى شىعارما، قاتىن بول دەيدى. سونىڭ بارىنە باس
يە بەرەيمىن بە؟ «باسقا ۇرسا ۇل، كوتكە ۇرسا كون، دەيسىڭ عوي. ولتىرمەن
دەسەدە جاعالاسباي قول قۇۋسىرىپ ۇل دەيسىڭ عوي. ۇيتەتۇن بولسام اكەم
ساۋرىقتىڭ ارىۋاعىنان ساداعا كەتسىم يولماي ما؟!.. نە ايتىپاقسىڭ؟ نە قىل دەيسىڭ؟
تورت — بەس سالدات كەلىپ كەتكەن ەكەن. شوشىمانىڭ سول ما؟ كورمەگەن
ورىسىم با ەدى؟

سەن بولساڭ ۋىستەسىڭ؟ ورشەلەنبەسە ۇزاق بولما؟ دەپ نىزالانغانداي
كەكەتىپ: — سەن ورسى بەن ەرەگىسەمىن دەپ ساقالىڭنىڭ اعىنا جەتتىڭ،
كىمىدى جەككىڭ؟ نەگە قولىڭ جەتتى؟ التى الاشنىڭ بالاسىن قىبىر ەتكىز بەي
باغىنىدىرىپ اۋىزدىقتاب وتىرعان، قۇرىعى ۇزىن پاتاسعا البان شىنەن ۇبىر
تەنتەك شىقسا جۇك بولادى دەپ كىم ايتتى وسى؟

تارتىماتۇن، ويلاناتۇن شاعىڭ بارما، جوق با؟ وزگە بولسا، الدىندا تىلەۋى
بار بالاڭ بار، ارتىكشان ەرگەن ۇمنىڭ بار. ەڭ بولما ەرتەڭ: كەشەگى تەنتەك
ۇزاقنىڭ بالاسى، ۇنىسى دەگىز بەي، كوزگە تۇرتتى قىلماي سولاردى ويلاساڭشى،
اۋىل اۋدان اعايىندى ويلاساڭشى..

— ۋا تۇڭعاتار، تىلەۋىڭ قورغىر تۇڭعاتار، نە قىل دەيسىڭ؟ سونى ايتشى.
كۇيدىردىڭ عوي سەن اق. ۇمىر بويى: «شوك — شوك» دەپ اق
ۋلتىردىڭ عوي سەن.. ايتشى ەندى، قايتەيمىن مەن؟ كانە، ايت ەندى..

— ايتامىن. ايتانۇنىم: كەشەدەن شىبىق سالىم ار جەردەن بايقاب ۇجۇرمىن.
ۋزىمىزدىڭ اۋىلىڭ بالالارىن مال شىعارساق تۇگىل امانداپ المىپ قالىۋعا
بولاتۇن كورىنەدى. قۇدايعا شۇكىر ەكى — ۇش بالانى المىپ قالاتۇن داۋىلت
بار. وزگەنىڭ بارغانى بارار، بارماعانى وسىلاي جان ساۋعالاب قالار. مىناۋ
ەلى بوسقا جەلىكتىرىپ قۇتىرتىپ، توقتات. قالماققا بارىپ جەتسىبەيمىز. مال
دۇنيەدەن ايدىرلامىز. اتا قونمى مەكەنى نەن ەل اۋعان دەگەن وڭاي مەس.
ول ۇلكەن اپات سۇمىدىق، ەش كىمىڭدە بار البانىدى سىعىزاتۇن جەرى

جوق. اللى مەن قىرىۋار مال مەن ۋوزىمىز سىمىيىمىز. ۋستاهانىڭ قولىنىدا، تىستەگەننىڭ ۋوزىنىدا اتا داۋلەت، قان قازىنا شاشىلىپ، توگىلىپ كەتكەلى وتىر. وسى اقبىلعا كون، توقنات مىناۋ ەلدى.

— بولىڭبا، تۇڭعاتار؟! —

— بىيا، بولىدىم. مەن دەسەڭ، ارىۋاق بوزا بولسىن دەسەڭ وسى سوزگە باق... توقتاعىن....

تۇڭعاتاردىڭ «ارىۋاق» دەگەن ۋسوزى باتىردىڭ بۇرىن دا اشىۋ كەرنەپ وتىرعان بويىنا ۋۋ قۇيىعانداي بولدى. كىشكەنە سۇۋىق كوزى قانتالاب ۋق شاشىپ شاراسىنغان شىققانداي شاتىناب، قارسى وتىرعان قاجىگە شان شىلە قاراب:

— ارىۋاقتان ساداغا كەت، كارى ۋىيت. سەنى ۋبۇيتىپ الجىتقانشا نەگە المايدى، بۇل قۇداي شۇناق؟ جوعال!! كوزىمە كورىنبەي، دۇنيە قور، ادام سىيراق. البان اتىنان، ساۋرىقتىڭ سىدىگىنىن ساواغا كەتكىم... ۋشىر قاراڭدى. جولاما مەنىڭ ماڭما!!! وسى جولدا ولەمىن. ۋبىراق سەن ماغان توپىراق سالماۋشى بولما! ولگىمىدى بۇلعاما... كەت، كەت كازىرقاسىمنان... دەپ ۋسوزىڭ اياغىندا تەبىسىنىپ اقىرىپ جىبەردى. باتىردىڭ قولى قالشىلداپ جانىنداى پىشاعىنا اللە نەشە برەت بارىپ قايتتى.

شىنىسىنىڭ نەشە اللۋان قانتى سوزدەرىنە بۇرىن تالاي برەت قۇلاعى قانىپ، بويى ۋيرەنسەدە مىنا جەردە تۇڭعاتار تىكتەسىپ شىداۋعا جارامادى... — مەن ارىلىدىم... مەن بولىدىم... ەندى ۋبىز بىرىمىزگە جوقىمىز... مەيلىڭ، مەيلىڭ دەپ اتىنا ۋمىنىپ جونەلدى.

ۋزاق بويىن قالىتراتقان اشىۋ مەن، قامشىسىنا تايانىپ كۇن باتىسقا جارمەڭگە جاققا قاراب، قادالدىپ جالعىز وتىرىپ قالدى..

كوز اللىنىدا اساۋ تەنتەك ومورە ۋوزىنىڭ تىستەگەن قىلىقتارى ەلەستەدى. ۋوزىن تالاي كۇيىپىرگەن تۇڭعاتاردىڭ قىلىقتارى دا ۋبىرى ارتىنان ۋبىرى تىركەلىپ جەلىگە تىزىلگەندەي سىرعىپ وتە باستادى.

— «ارىۋاق، ارىۋاق» دەيدى ۋ قارا بەت. قاي ارىۋاقتى بوزا قىلىپ ەدى؟ ماغان ارىۋاق وسىنى قابىلدايدى دەرىلك، بۇنىڭ نە قاسىيەتى بار ەدى؟ ۋتىرى تۇۋۇسقان، ۋولى ارىۋاقتى كۇڭمورەنتىكەن كاپىرىستان قىلىق وسىندان شىقىباب با ەدى؟ مەنىڭ ت جۇرەگىمىدى ورتەگەن سۇمىلىق ۋسى وسىمنىڭ تىستەگەن ۋسى مەسى با ەدى؟... دەگەندە بەي ۋۋاقتىنا ۋبىر وي مەن قۇلازىپ

وتەرمان كارى باتىردىڭ كوز الدىنان وتكەن داۋەرنىڭ ئىبر اۋىرقايعىسى شۇباتىلىپ كۈلەنەڭدە گەندەي بولدى.

مويىنىمىز ورالغان الارقان، كازىردە قاپ قارا، قان ارقاۋى سىياقتى. قانى قاشقان كوكشىل جۇزىندە ۋىلىم تاڭباسى. اقمىلى تەرەڭ سۇلۇمۇ كوزدەرى جۇمىلغان. سوندا دا جاس بالاداي جازىقىسىز اق جۇزىندە: «اگەتاي» دەپ قاتتى ئىتىل مەن جاپىسقان اۋلىيەلىك تازالىعى بار. بۇل سۇۋرەتنىڭ باتىر كوز الدىنان وتكەننە 15-20 جىل بولسادا ۋىمىر بويى، الى كۇنگە شەيىن ئىبر وي مەن قىيىنلىق ۋوز ۋوزى مەن مۇڭداشقانداي بولغاندا وسى پەشەن باتىر ۋىمىرنىڭ زور كۇناسى سىياقتانىپ ۋدايى ەلەستەپ تۇرىۋىشى ەدى. بۇگۇن سول ەرتەدە وتكەن سۇمىلىق كۇنى جاڭاغانا بولىپ وتكەندەي ەرەكشە اۋىرلىق بەن قايتادان كەلىپ، قان جۇرەگىن قايتاي باسقانداي بولدى. باكەي ۋزاق باتىردىڭ وزىنەن تۇۋعان بالاسى. ەكى ۋش ۋلىنىڭ ورتاسىنداى جالغىز سۇلۇمۇ قىزى ەدى.

بار بالاسىنىڭ ەشىندە ودان ەستىق، ودان قىمبات بولغان تۇۋماسى جوق ەدى. ۇزاق تاي باتىردىڭ ساي سۇيەگىن بوساتىپ، ئىبر وزىنە ۋىتىقان باكەي بالا كوب بالانىڭ بىرىندەي، الە كەمەي ەمەس. ەرەكشە ەدى. جاسىنان سۇلۇمۇ بولما ەن ەستى باكەي تابىيەتتىڭ البان ەشىنە بەرگەن سىيىرەك سىيى سىياقتى، وقىمىستى مولدا ەدى.

ولگەن ساۋىرىق باتىردىڭ وزىنە تارتقان بالاسى تەنتەك، دولى ۇزاقنىڭ قىلىشىنان قان تامىب تۇرغان داۋرەنى بولاتۇن. ادەتتە باكەيدىڭ جاس كۇنىنەن اتاستىرغان كۇيەۋى باردى. ول: البان ەشىندە گى ئىبر مال مەن بىرگە، مال بوب وركەن، ساسىق بايدىڭ ونەرسىز، توپاس بالاسى بولاتۇن. جاسىنان اگەسىنىڭ سوزىن سىناب: ەل سوزىندە، ۋلكەندەر كەلەسىنە سالماقتى سوز تاستاي بىلگەن زەيىندى، وتكىر باكەي كوب ەلگە ساراڭدىق، كورگەنسىزدىك بەن اتى شىققان قاينىمىززا ەمەس ەدى.

سوندىقتان، جازدىڭ ئىبر جارىق ايلى، جەلىكتى، ۋمىتتى تۇنىندە: تاغىر بۇيرىغىنداى جەتەكتەپ تارتقان ەستىق جالىن، ماقابىيات بۇيرىغى، جاس سۇلۇمدى اللىققا تارتقان. باكەي سۇلۇمۇ جاسىنان وسكەن ۇياسىنا قوشايتىپ، جۇرەك جارى مەن قاشىپ ەدى.

الىب قاشقان: اناۋ قارلى كوك بىيىكتىڭ استىنداى «ساقاۋ قىرغىز» جىگىتى بولاتۇن. بۇل بالتاباي مانابىنىڭ ۇنىسى. ۇزاقنىڭ اتا جاۋى. ول كۇندە كەسكىلەسكەن كە كەسىندى دۇسپانى. باكەي، باتىر سۇيەگىنە تاڭباسالىدى.

اساۋ ۇزاق ىشەنەن شەققان بالاسىنىڭ بالالىق اتىن ۇمىتى. اعاسى تۇڭعاتار، ىنىسى قوجامبەردى نامىنى كۆتەرمەيتۇن كىسى بولمىپ ولتەرمەشى، ولمەشى بولدى. سولار اكە نامىسىن سۇۋىق سوز بەن تىلگىلەپ: چولدان تايعان باكەيگە دۇسپان قىلدى. ۇيىقتىرىپ، اشۇ مەن كەك تىلەگى مەن ۇلاندەردى.

ۇزاق قۇۋىپ كەتتى. قارا قولدىڭ ۇلمىن ساتىپ الدى. قىرغىزدان باكەيدى كەكشەگە شاقىرتىپ الدى. «قازاق بەتىن قايتادان كورسەتە؟ جاۋىڭا كەتەپ، اداسقان بولسام، ماعان ىستەگەن جازاڭ سول بولسىن، وسى ارادا ۇز قولدىڭ مەن ۇلتىرىپ كەت. بولماسا سۇيگەنەمنى قىيىمەن. كىم بولسا دا اينەۋىر قىرغىز بولسىن وسى ەلدىڭ بىرىنە بەرىپ كەت» دەگەن. سول سوزگە ۇزاق ۇۋادە قىلىپ، بۇنىڭ ۇۋادەسىنە يە بولماق بولمىپ جىلقىباي كەۋدەسىنە قۇران ۇرغان سولڭ، باكەي ۇلىققا بۇرىنقى جىمگىنىمەن كەتتىم دەپ تۇزىۋ جاۋاب بەرىپ، اكەسىنىڭ قولىنا تىيگەن. ىبىراق بالاسى قولىنا كەلگەن جەردە اق بزامەن ەلتىگەن ۇزاق ايتقان سەرتەن ورنىدا ماماي وسى ۇش كۇڭگەيدىك باۋىرىنا المىپ كەلگەن.

ۇينەنە كەلگەن سولڭ، قاناتى سىنعان قورعايداي وليۋىرىپ سونىپ بارا جاتقان بالاسىنا قاراپ ۇزاققا اكە جۇرەگى ويناغانداي ... اشۇ باسب ماقابىبات ىملى قايتا باسقانداي، جىلىنعانداي ەدى. قان جۇرەگىن ۇرت شالغان جاس سۇلمۇدىڭ، سارعايبىپ بارا جاتقان ۇجۇزى قارا تاستاي تۇيىلگەن اشۇدى قارداي ەرىتىپ، مەكسىتىپ ەدى. ۇز قىلغاننا ۇزى وكىنگەندەي بولمىپ جان اشىر، مەيىر ويانى. كوزىنە قامشى تىيگەن جاس قوزىداي بو. لمىپ، دىرىلەپ جاتقان بالاپانىنا قايتادان يىلىگەندەي، سىرگەگەندەي ەدى. ىبىراق سول كەزدە تىككەن شەققان ورتتەي، اشىق كۇندە كۇركىرەپ جاۋ. عان وتكىنىشىدەي جالغان اشۇ، جالغان نامىسى يەسى بولمىپ وسى تۇڭعاتار مەن قوجامبەردى شەقتى. كەۋى دە نامىسى سوققىسىن كۆتەرمەيتۇن كىسى بولمىپ، ۇزاقنىڭ بالاسى باكەي قىلغان بۇزاقلىققا شىدامايتۇن بولمىپ، اعايىن تۇۋعاندى وزدەرىنە باغىنىپ سوكدارىنان ەرتىپ المىپ «ولتەرمەن» دەگەن جاۋىز نىيەتتى شەقاردى. ۇزاق جالغىز قالدى. انشەيىندە مەقتى، المىپ تەنتەك ۇزاق، استىنا ىمىنىپ كەلە جاتقان اتى تۇۋالغانداي بولدى.

تۇۋىسقان، اعايىن اۋىزى بەرىكسە المىقا شەقىپ جۇرگەن ايدىن، انشەيىندەگى مەقتىلىق، ۇرىۋ شەبىنىڭ شەقىدە بوس سوز كەنەندە سونىدا

كوزى جەتتى. سوندا دا: «بەرمەيمەن، كۈنپەيمەن» دەدى. «بىراق ەكى كوزى قانتالاب: بوراندى كۈنى اداسقان جالعز جاباۋدى قاماعان اش قاسقىر تو- بىنداي قان كوكسەگەن قاتال قول، قاۋسىرمالاب قەسەب كەتتى.

تۇڭخاتارلار ۇزاق ۇيدە جوقتا اۋىلدى قايتاب باسب الم، باكەيدىڭ ۇزى تۇۋىب وسكەن ۇلكەن ۇيىنىڭ شىندە ۇلكەن جاۋىز ۇس سىنەدى. زار جىلاب، تۇلا بويىنان قان اقتارىلىپ، تالمىب قالعان شەشەسىنىڭ كوزىنىشە ۇلكەن ۇيدىڭ شاكىراعىنا باكەيدى اسىب ۇلتىردى.

ولتىرگەن، بۇگۈن اربۇاقتى ايتىپ وتىرعان وسى تۇڭخاتار. ونىڭ اتقان وق شابقان قىلىشى بولعان، جاس المىت ۇنىسى قوجامبەردى. «بىراق ۇزى قىلغان قاتالىقتىڭ ارتىمان، ۇز وزىنەن شوشىنىپ، دەرتتى بولمى، كەلەسى جىلى وكىنىش بەن ورتەنگەندەي بولمى، قوجەمبەردى دە دۇنيە سالىدى.

اينىشىسىز، وكىنىشىسىز مال كەۋدەلى تۇڭخاتار مەنە. ۇزاققا اتاب وتىرعان كارى اربۇاق، قاسىيەتتى ولمكتەردىڭ شىندە، ارمان مەنەن ۇۋلانغان، اكە جۇرەگىنە اۋلىيەدەي كادىرلى كورىنەتۇن، ەڭ قاسىيەتتى اربۇاق — باكەي ارە- ۋاعى. سونىڭ قاتال دۇسپانى تۇڭخاتار. اربۇاقتى ايتادى! نەگە ايتادى؟

ۇزاق جۇرەگىنە وق قادالغانداي بولدى. نامىس وكىنىش اشىۋ وعسى سىياقتى. نەمەسە سونداغى جازىقىسىز قاندى اعزغانىنداي، بۇگۈن بار اباننىڭ جاس اناۋلىسىن تاغى دا قۇربانغا شالىپ، ۇزى قىزىغىن كورىپ، جابىلاۋىس جاراستىرماق سىياقتى.

رەگەس اشىۋ كەرنەگەن سايىن، دوڭمۇزداي سەمىرگەن قارىن قۇلى، توف- تىق، تىنەشتىق الباستىسى — تۇڭخاتار پىشىنىندەي بولمى كورىنىپ، ادەيسى سول ۇشىن، سونىڭ ۇيتقىسىن بۇزىۋ ۇشىن بولسا دا، اپات تىلەگەندەي بولدى.

كەكەسىن كوڭىلىدى ۇستەم قىلىپ شارىققا شىعارىۋ ۇشىن، جۇرەگىنە ۇۋ جىيماققا، كەك قارىۋىن ۇز جۇرەگىنىڭ قانىغا بۇلغاماققا بۇرىننان شىكە تىعب وزىنەن ۇزى بۇغىپ، تىعبىلىپ، جاسىرىپ كەلگەن اۋىر ساعاقتى سەكە الا باستادى. باكەينىڭ جايى، شىندەگى ومىرلىك جاراسى جالعز سۇيگەن بالاپانى ۇز قولىنان ولگەن بىشارا قارلىعاشىنىڭ سوڭغى كۇندەرىن كوزال- دىنا كەلتىردى.

مىناۋ اۋىل وتىرعان ولكە ونىڭ سوڭغى كۇندىرىنىڭ كۇۋاسى. بالاپان قانىنداى جازىقىسىز، كۇناسىز قانىنىڭ قارا جەرگە تامعان ورنىدا وسى ولكەدە.

تاڭبالى تاستىڭ سول تۇستىڭ جاعى بىيىك جار. سول جاردىڭ باسى شويىنى تاۋ بولس، مۇر بەتى بىيىك قاباق بولس بارىب جەلكەدەگى قاراغاپلى تاۋعا جالعاسادى. سوڭى كۇندەرىندە: اۋىلدىڭ بارلىق جانى جاتىرقاب جالعىز تاستاعان باكەي قارا شاپانمن بۇركەنمى، قۇب قۇۋ بولعان جۇز بەنەن وسى قاباقتان اسىب بارىب، قايتقاندا ەكى كوزى قەمب قىزىل بوپ، سىنىب جا. ساۋراب كەلۋشى ەدى. اۋىلدىڭ تۇسىنداى كوك بەتتىڭ ورتا شەنىندە تازدىڭ تەڭكە - تەڭكە بولعان الاسىنداى قىزىل - قىزىل تاقىرلار بار.

جەلكەدەگى قاراغاي، كەي جەرىندە قارا قوشقىلىدانىب بىرىگىم، بىيىقتان باسبالاب قاراب تۇرعان سامالاداي اسكەر سىياقتانادى. كەيدە بەرگى بەتتەگى مۇدال جەلكەدەگى توغاي، قارا بىجىرىق بولس جاس وپعا تۇسكەن قايعىنداى كۈلەڭكەلەنمى، كوكشىلدەنمىب جۇدەب كەتەدى.

وسى سۇۋرەتتىڭ مۇرى دە باكەيدىڭ ولەر ساعاتىنان ۇزىك - ۇزىك قاندى تاڭبا ساقتاب قالعانداى. ولكەدە بولعان سۇمدىقتى كورگەن تابىمى. عانتىڭ جۇزىنە، قايعى مۇجىم، قان مۇزى تۇسىب ساقىتالىب قالعاندى. با. كەيدىڭ ولەر شاعىنداى كوكشىلەن ۇشقىنداى، ۇشقىنداىب كەتكەن قايعى، قاۋىپ ويلارىنداى بولس: ۇزدىك - ۇزدىك، قوتىر - قوتىر اجارسىز سۇۋرەت اينالاندىڭ بارلىق پىشىنىندە مالى كۇنگە تۇگەل تۇرعانداى.

قارقارا جازىعىنا قاراي جىڭشىكەلب سوزىلىب كەتكەن كەشكەنە وزەن دە، كۇن باتىسقا تامان بارعاندا كوكشىل مۇڭى سورىدالادا تەڭكە - تەڭكەدەي بولس، تاغى دا قوتىرلانمىب جارقىرايدى. ساي: قايعى، مۇڭ سايى. ار جەردە شاشىلعان اۋىلداردا، قارالى كەشتە شاشىلعان قانداى بولس، كەشكى شاشىلعان مۇمىر شوعى سىياقتانمىب: كەشكى وتىر جىلىنىلىپتى. كەشكى تابىعات ۇزاق كوزىنەن وڭاشادا دومالاب اققان بىتىق جاس بەن بىرگە جۇتاب، توڭازىب، جەتمىسەب تۇرىب جاس بالاپان باكەيدى جوقتايدى.

وتكەن كۇننىڭ قاندى تاڭبالارىنداى بەلگىلەرىن ساقىتاب كارى سۇۋىق، قاتال زامانعا قارعىس ايتقانداى، مۇڭ شاققانداى. باياعى وتكەن كۇن بولسادا مۇمىر بوپى باكەي قايعىسى ۇزاق جۇرەگىن بۇگۇنگىدەي جانىشقان جوق ەدى. بەلى سىنىب، ەت دەنەسى ورتاسىنان ومىرىلىب قالعانداى. باياعدى مان شور بولس، قانىۋداى بايلىنىب جۇرگەن جاراسىن بۇگۇن سىرتىنا اقتارىب شىعارىب، كوزالدىنا بارلىق ۇۋىن جاينانمىب، جاپرانمىب سالعانداى بولدى.

بۇل كۈنگە شەيىن قورغانشاقتاب، جالناقتاب، تىرشىلىكتى جابىسىب سۇيىپ كەلگەن قوماعاي نىلەك ەندى لاپ ەتەب، جانىب سونىب قالغانە - مەي. سولم - سولمىدى عانا نىلەگەندەي. ومىرىنە جاسىرىب، تەعبىب كەلگەن شىتەگى ئۇنىن كازىردە ماسايەنشىا سەممىرگەندەي بولىب: «دەپنىمىن. ال مەنى... قالقامنىڭ الدىنا قارا جۇزدى بولىب بارمايتۇنداي قىلىب، كۆب نىيەتمىنك قۇرماندىعى قىلىب ال... ەل تىلەۋىمنىڭ ۇستىندە موينىمىداى بۇر - شاعىم، كەۋدەمدەگى جالىنىم مەنى ال... سەنىڭ ارمانىڭ بۇگۈنگىدەي ساي سۇيەگىمدى بوساتىب كورگەن جوق ەدى. جالىعىزىم، باكەي، تەككە كەلگەن جوقسىڭ عوي. بارامىن... بارامىن... مەنىڭدە كۈنىم... جاقىن...» دەپ كۈن باتىسقا قاراپ تۇرىب اقمرعى نامازىن وقىدىدا، باكەيگە ارناپ قۇراب وقىب باتا قىلىب، تەككە قاراي سۇستى. بۇل كەزدە قاس قاراسىب بولعان. سۇن ەدى.

IV

ۇلىققا ۇۋادە قىلغان كۈن جەتتى. الدىڭشى كۈندەردەگى بەلگىلەردىڭ بارلىعى جارمەككە باسىنداعى ۇلىق، تىلماش اتاۋلىعا جايلى مەسى. جاقباغان. سەسكەندىرگەندەي بولاتۇن. كەرمەگە كەلىب قامالار، باغىنىشى مومىن سۇشىن مەن اياققا كەلىب باس ۇرار، جالىنار، سوماسىن، اتىن، اسىن ۇسىنار دەگەن ەل، ويلاغان جەردەن شىقبىتۇن سىياقتى.

اق جەلكە، وراذنىك، تەرگەۋشى، بولىس - بارلىعىدا جايلاۋلاردىڭ سارىنىنا ەرتەكشى كەش قۇلاق سالىب، وتكەن كەتكەن سۇلىشى، تىكشىنىڭ سۇرىن قاعىستىرىب سۇراق سالىب، جەر تىكشاعان ەرتەگى تىكشىسىنداى، البانىڭ شىنىدەگى قىبىر، جىبىردىڭ بارلىعىن سىستىب جاتىر ەدى.

قازاق سۇشىن ۇيالىب قىسىلغانداى بولعان وسبان سىياقتى تىلماشتار بەتىنەن باسىب، ۇلىق جۇزىنە قۇورا قاراپ سويلەي الماي، سۇتىرىك، شىتىن تىنىب جۇدەگەن كىسىمىسىب، دۇسپان كوزى قىلىب قۇر كۇرسىنەتۇن. سۇراق الدىڭشى كۈن كەشكە، ۇزاق اۋلىنىدا بولعان اقساقال كەكەسىنىڭ قاپارىن سول كۈنى تۇندە تاڭبالى تىستان كەلگەن تىكشى جەنىكىزگەن سوك، اق جەلكە تىلماش اتاۋلىعا سىرت قاراعانداى، بوينا كۆب دارىتباى سۇل قاتباى قويىب ەدى.

سول قال انىقتالغان ساپىن تىلماشتار جاعىنا سۇسىب جاعىنىۋلى بولاتۇن. اق جەلكەگە بۇل كۈندە تىلماشتان راقىمباى سىتىق سىياقتاندى.

قازاقتان جۇلدېزى بىستىق جالغىز سەنمىدى ئىشلىشى، پايدالى اتارمان سول بولمۇغا اينالدى.

ول ەرتە دەمەي، كەش دەمەي ۇزاق، جامەگكەدەن شىققان سوزدەر بولسىن، قالىك ەلدىك سوز سارىنى، سىرت پىشنى بولسىن بارلىغىنىڭ جاپىنان پىرىستوب كەكسەسىنە كەلىپ، وگاشا وتىرىپ ۇدايى مالىمەت تۇرغان. كەشەگى كۇن ۇزاق اۋىلىنا بارغان سالىداتاردى وسى راقىمبايدان كەلگەن ئىل بويىنشا اق جەلكە چىبىرتىپ ەدى.

ۇزاققا الدىنىدا ۇلىققا قارسى كەلىپ، ەرەگىسكەندىكەنن ۇش اي اباقتى كەسىلگەن. ەندى سوعان قاراماي مىناۋ قارسىلىق ويلاعان قالىك ەلدىك تاب ورتاسىندا سول وتىر. اق جەلكە سىياقتى وزىنەن ەلى تومەنگە قۇداپىسىپ، وزىنەن بىر ساتى جوعارىغا «الدىيار تاقسىر» دەپ باس ئىيىپ جورعاقتاب پەندەسىپ تۇراتۇن ئارسىز، وي سانسىز، اعاش ادامعا بۇگۇنگى ۇزاق ۇسى ەستىپ بىلىپ كورمەگەن سۇمدىق سىياقتانغان.

سوندىقتان، العاشقى ۇزاق ايتتى دەگەن سوزدى ەستىسى مەن اق بۇل زىركىلىكەب اشىۋولانمىپ، بۇرىن انىن ەستىمەگەن سۇمدىق قا، بارلىق ۇلىق اتىنان، نامىستانىپ قورلانمىپ كۇيگەندەي بولمىپ ۇزاقتى كازىر ۇستاتىپ اكەلىپ جاپباقتىشىدا بولمىپ ەدى.

بىراق ارتىنان اقل توقناتىپ نەرگەۋشى، ورادىك بەن سىردىك شەت جاعاسىن شىعارىپ كەكسەگەندە ماسىلىقتاشىلار بۇل قىلىقتى ازىرگى قالعا ۇيلەسىپەيتۇندەي كورگەن. شىتەي مۇنىڭ بارى دە اق جەلكە ايتقانداي ۇزاقاردى اباقتىغا الىپ، ۇپىزدىك قالاغا ياكى گۇبىرنەگە قاراي ايداتىپ دا چىبەرگەندى سۇيەر ەدى.

بىراق ول ۇستى بىستەۋ جارمەنگە ۇلىغىنىڭ قولمىنان كەلمەيدى. بارى. ۇنىڭ ەستىپ جاتقان الىپ قاشتەسىنا قاراعاندا ەل، مىنا قاپاردان كىيىن جالپاق دۇركىرەپ، ورتەي لاۋلاب تۇرغان سىياقتى. بۇل كۇنگە شەيىن سىتەلگەن ئىستەك ۇزى دە ەلدىك جۇننىن ۇرپىتىپ، توزىمىن جەتكىزىپ، جەتەر ورسىنە جەتكىزىپ تاستاعان سىياقتى. بۇنى بارلىق ۇلىق بىر بىرىنە اشىپ ايتىپ سوز قىلماسادا شىتەرىنەن سەزەدى.

ەلدىك ساۋدا قىلماۋى، جارمەگكە گە ات سالماۋى جامان. ساي ساي، تاۋ-تاۋدىك اراسىندا ۇلىققا جوتاسىن بەرىپ قالىك قايرات سىزدانىپ تولقىد. ەن سىياقتى. قوزعالسىندا، سىبىر كۇبىرىندە جارمەگكەنى لاعنات ورنىنداي

كۆرىپ وقتى كوزى مەن اتقان قاپاق بىلىنەدى. سول كۆيىدى كۈندە جاي-
لاۋلاردان كەلىپ، سىبىرلاب كەتىپ جاتقان تىڭشىلار ۇلىق اتاۋلىنىڭ بويىنا
دارىتىپ سەسكەندىرىپ تۇر.

سول سەبەبتى كەشە تاڭ ەرتەڭ اق جەلكە ۇزاقنى ۇستانامىن دەگەندە
مايسقاق، ەبىتى تەرگەۋشى:

— بۇل ساياسىي قاتالمق بولار. ازىرشە بۇل ىستەن توقتالا تۇرغان ماقۇل.
ويلىنىڭىز. ەلىدى ۇرشىتىپ جەلمكتىرىپ الارمىز. قازاقتى بۇگۇنىڭدەي قالبا
سىپىپاب بارىپ، ەبتەب قايمىرۇ كەرەك سىياقتى. باسشىسىن ۇستانعاندى مىناداي
جەلمگىب تۇرغان ۇۋاقىمتا ىبىر ۇلكەن بەلگى سىياقتى كۆرىپ قالغۇغا بولما
دەيمىن دەگەن.

— ۇزاقنى تۇبىندە ۇستاب جايىي، جازالامى بولمايدى. از كۈندە
سول مەزگىل جەتەدى. قالپدا بولسا ۇزاققا مىنا قۇتىرغان قازاقتى باستانىپ
قويە بەرنۇگە بولمايدى دەگەن ورادىك.
بۇل سوزدەرگە اق جەلكە:

— ازىرشە سولاي بولسا بولسىن. توقتاساق توقتاي تۇرايمىق. مەن بۇگۇن
اق ۇستاب المىب، قارسىلىقتىڭ نە ەكەننى تانىمايمىن دەپ ەدىم. مۇندايدا قازاق-
تىڭ سەنەتۇن كىسىسىن المى مەن قىسىپ، وزگە توبىتان جىرىپ السا، ارتى
سۇۋ قۇيىعانداي باسلىپدا قالغۇشى ەدى. سونى ويلاپ ەدىم.

— ولاي ەكەنى ىراس. ىبىراق بۇل قازاق باسىندا عانا وسىلايشا اساۋسىپ
جەلىپكەيدى. ازدان سوڭ ەسى كىرەدى. ساباسىنا قۇسەدى. تۇبىندە ۇزاق ەمەس
راقىمبايلاردىڭ شارى جەگەدى. سونى توسىۋ كەرەك. ۇزاق جازاسىن سوندا
تارتادى. قۇتىلمايدى... دەگەن تەرگەۋشى.

— راس... راس... وسى دۇرىس. ىبىراق سول كۇن تۇۋادى عوي...
بالىم ۇزاق سوندا ساغان ىبىز كورسەتەمىز؟.. دەپ اق جەلكە ۇستەلىدى قو-
ىپ قالىپ ورادىكىكە كازىر 4 — 5 سالدىتى ۇزاق اۋىلىنا جىبەرىپ ىمىنمۇ
جاسات. ۇزىنىڭ قايدا ەكەننى سۇرات.

وسى مەن ىبىر بايقاي تۇرايمىق. كەيدە بۇدا قازاققا ەم بولاتۇن...
ۇقتىڭ با؟ دەدى. ۇلىقتار ىبىر بىرىنە قاراپ كوزدەرىن قىستى دا ۇندەسبەي
تاراسىپ كەتتى. كەشەگى ۇزاق اۋىلىندا بولغان ىمىنمۇ وسى سوزدىڭ
سالدارىنان تۇۋعاندى.

شەنەي سەسكەنىب جالتاقتىق قىلىب وتىرعان ۇلىقتىڭ بۇل ۇس: باياعى
كارى بويغا سەنىب سىتەگەن ايباتى بولاتۇن.

قۇر قامپىيىب جونا جونىن ۇرپىتىنۇ بۇگۇنگى كۇندەردە جالعىز ايلان،
جالعىز شارا سىياقتى. سوندىقتان جالپى قازاققا دا سەبەبىسىز زىركىلىدەب، قۇر
تىمكىرەيمىپ ورنىسىز قوقاقتاۋعا اۋىسقان.

بازارغا كەلگەن بىرەن ساران قازاق بولسا سولاردىڭ اتتارىن اۋدارىپ
المىب، ارىزدارىنا جاۋاب قاتباي، كەز كەلگەن بورىكتىنى قامشى كوتەرىپ
اقىرىپ ئىقتىرعان بولىپ ئىسقىرىپ، زارلانمىپ تۇردى.

بۇگۇن ۇلىققا جاۋاب بەرەنۇن كۇن جەتتى. ەل كىمىسى نە دەيدى؟
ۇلىق قايتەدى؟ قانداي ۇپىش كورسەتەدى؟ بۇنى ۇمىلۇ البان بالاسىنىڭ
بارلىغىنا پارىز سىياقتى. بەرمەيمىز دەگەن ۇسوزدى ايتىنقىشى بولغان ەلگە: بايا.
ەمدان ايتقانغا كوندىرىپ ايعىرىمىپ قامشى ۇيىرىپ، ئىسقىرىپ كەلگەن
ۇلىقتىڭ الدىنا بارىپ العاشقى «كونبەيمىن» دەگەن ۇسوزدىڭ ۇزىن ايتىۋدا
ۇلكەن وقىيىغا سىياقتى كورىندى.

ۇمىر اۋىزدان بەرمەيمىندى ايتىۋ قاچەت. سول ەلگە بەلگى. سول
ۇمىردى بىرگە قوسادى. قۇراستىرادى. ۇمىر جاعادان باس، ۇمىر جەڭگەن قول
شعارادى.

سونى شالا بۇلا ۇغىنغان سايمىن ار ۇمىر جىيىلىۋىشى جاس كارىنىڭ
ۇبارى دە بويىنا ابدىن قايرات جىيىپ، بۇالى نامىستى، كىچىنىۋىلى سىياقتى
ەدى.

ءتاڭ ەرتەڭگەن بەرى جارمەڭكە جازىمىن جان جاققان قۇيىلعان توب
توب اتتىلار ارلى بەرلى شىمىرلاب شۇبارتمىپ باسىپ كەتتى.

بۇل جازىققا ات جالمن تارتىپ مىنگەن ەركەك اتاۋلىمىن لەك - لەگى
مەن اكەلمىپ توگىپ جاتقان اينالداغى بار البانىنىڭ جايلاولارى ەدى. دوڭگە
لەك ساز، ۇش قارقارا، كوڭ توبە، كوڭ بۇلاق، سمرت لابسى، اق بەيت،
تۇز، كەگەن ۇبار بارىمەن شىققان بۇۋداق - بۇۋداق تۇتىندەي بۇۋىن - بۇۋىن
توبتار جىپىرلاپ، قايناپ مولايىپ كەلەدى. جارمەڭكە اينالاسىنداغى ۇلكەن تاۋ،
تەرەڭ سايلار، كەڭ جىلعالاردان جازىققا قاراي شۇبارتمىپ اقتارىلمىپ، اعدىلىپ
جاتىر. ۇشى قىيىرى، شەگى جوق تاسقىن سىياقتانىپ توگىلمۇدە، جىيىلىۋدا.
باسى قارلى، جات سىمرلى قالدڭ تاۋلار، بۇل زامانغا شەپىن قاتبارلى قوينىنا

تەعب كەلگەن سىرىن اشقانداي. قوين قوينىنىڭ بارلىغىنان لەك - لەك
اتىنى داملىسىن داملى تاۋ قۇسغىنداي اغىزىب، كوك دالانى باستىرىپ
جاتتى.

تاۋ العاشقى بەت تەگىندە جازىلىپ جاتقان دالعا قاباغىن ئۇيىپ، قاسىن
سىلكىپ قولىن جاپقانداي ەدى.

جىنالىس جارمەگكەنىڭ وزىندە مەس، تاڭبالى تاستىڭ جارمەگكەگە
قاراعان بەت الدىنداى ايت توبەدە، ازىرشە كىشكەنە اۋداندى ايت نوبە
شوشاق توبەلى البانعا سەرەسىپ لىق تولدى. كوك جازىقنا اتنى ادامنان ۇي-
گەن مول قارا، قىرى جاندى توبەدەي. ورتاسىنداى كەشەگى باسشىلار:
ۇزاق، جامەگكە، سەرىكبەي، تۇرلىمىچالار. قالىڭ ورتاداى كوشىلىك، اتتارىن
تەككە ۇيىپ ۇيىپ بايلاستىرىپ تاستاعان. وزدەرى جاپاۋ، كوشىلىك مال-
مىس قۇرىپ قالىڭ جۇرتنىڭ جىيىلمىپ بولغانىن توسىپ وتىر ەدى. جاپاۋلاردىڭ
اينالاسىندا اتتىلار. سەرەسكەن قالىڭ شۇبار توب ۇيىر اراعا ەنتەلەپ
ۇيىلگەندەي، ماڭايدىڭ بارىنەن جازىققا كەلىپ شىققان توب توبنىڭ بارلىعى دا،
وسى ۇلكەن جىيىنغا قاراي سارقىلىپ جاتىر. ايت توبە المىستان كوزگە تۇسىپ،
ەرىكسىز اسىقتىرىپ، بەلگىسىز ئۇس پەن سىمىرە تارتقانداي.

كەشەركە قالىپ شىدامسىزدانغان توبتار جازىققا شىمىسى مەن داۋرىمىپ
سويىلەپ، كەي بىرەۋلەرى اربۇاق كوتەرىپ كوك دالانى كۇڭىرەنتىپ دىر-دىر
بەرىپ، جارمىسىپ - جارمىسىپ البى دا كەلەدى. كوشىلىك سالماق پەن سار
جەلىپ سەمىز ۇيى - كولىكتەردىڭ تىزگىندەرى مەن المىسىپ قانات جايىپ،
شەپ قۇرىپ كەلە جاتقانداي كورىنەدى. وسى مەن كۇن تۇسكە جاقىنداى.

ئاڭ ەرتەگىنەن ايت توبەگە العاشقى قۇرالغان قالىڭ توب جىيىلىپ
كەلگەننەن بەرى جازىققا شىققان اتتىلاردى وسى توبەگە جىيىل دەپ الدارىغان
شىمىپ جان جاققان باستاب اكەلىپ ياكىي بەنتەنتىپ جىبەرىپ جاتقان شاپ-
قىمىشىلار بار ەدى.

بۇل ۇيىر مەس، اللە نەشە كىسى! كوپىنەسە قوس قوستان بولمىگەن.
مىنگەندەرى سەمىز، جۇپرىك. اۋزىدىن شاپناپ، تىزگىنى مەن قارىسىپ قايتا-
قايتا جەر ۇسۇزىپ جونەلدى. جان جاققان كەلىپ جاتقان توبتارغا بۇل جۇر-
گەن قابارشىلار ەڭ العاشقى تارتىپ كورسەتەتۇن باسقارتۇشىلار سىياقتى
كورىنىگەن.

ايتقاندارىن جۇرتنىڭ بارى تىڭداپ، قالماڭ قولدار نۇسقاۋىنان قالماي،
ايت توبەگە قاراي تارتىپ جاتقاندا: كوب ايچايشى باسشىلار جەلىگىب، كوتە-
رىلىپ ۈز دارەجەسىنە نزا بولغانداي ەدى.

سول قال كوپىنەسە وزگەلەردىڭ شىندە كوكباي پىشىنىنەن ايقىن-
كورىنەدى. بۇل مەسك بىن توردەي تەئىپل كوككە مىنگىن ۈزىن بويلى-
شوقشا قارا ساقالدى كەتك، سۇر جىگىت.

دوڭگەلەك ساز، كوك توبە جامىنان قۇلاپ كەلە جاتقان بىرتوبە-
تىك الدىننان شاۋىپ كەلىپ، جىيىن ورتاسىنداى ساقالدى قارىيەلەرىنە سالەم
بىرىپ امانداسىپ:

- جارمەڭگەگە جىمىلغان بەستى وندى سارت - سۇۋدان، ورس، نو-
عاي كوپىن دەپ كەردەڭ قاعمۇشى ەدى. اناڭ كورى... كورسىنىشى ەندى
البان بالاسىندۇك توبىن. تۇرا تابتاب كەتەمىز... سولاي مەس بە قارىيە دەپ
جىيىن ورتاسىنداى قۇسايىن، قارتبايعا قاراپ، كوب بىن بىرگە جەلىگىب،
ەكلەنمىپ كۇلىپ الدى.

- جارايدى، بەرەكە قايرىلى بولسىن. البان بالاسى الاسىز تۇگەل
ەكەن، ەل كوب ەكەن... قايرىن بەرسىن... دەپ الدىنداى قالماڭ توبقا
قۇسايىن قارىيە بىرزالىق بىن قارادى.

- باسە، وسىلاي بولسا كەرەك قوي، ەل بولساڭ، ەر بولساڭ وستىمىڭ
كەرەك قوي. كورەيىك ەندى ورسىتى دەپ اشۇ جۇزدى اربىق شال قۇسايىنمىڭ
سوزىن قوستادى.

- تۇۋ... ۋ، نە دەگەن كوب قالىق، ورسىتىڭ زارەسى كەتكەن شىعار...
بالەمىڭ.

- ۈندەمە، تابتاب كەتەمىز. كوپەيسىن... جىمىلا بەرسىن.

- شوشىنغاننان نىگە تىغىلىسىن. ايات شەگە بەرىڭدەر. جاسقانباي
جۇرەگىن شاپىلىقتىرىڭدار دەگەن ەر جەردەن بەرەكە، بىرلىكتىڭ پىشىنىنە
نزا بولغان قارىيەلەر داۋىسى شىعب كەلەدى.

جاستار دا كۇلكىلى، ئوتىرىڭكى بۇلار كوپىنەسە ايت، توي كۇنىندەي
قالجىڭ، قىلجاق، مازاققا بىدىم سىياقتى. ورسىتى كەكەتىپ جەلگى شو-
شىتىپ، بىرىپ تىنىشىن كەتىرىپ كەلگەن جاۋىنا ەندى بوقتىق ارالاس كۇلكى
مازاغىن ايتادى.

— ۋا، كوكباي، وسى جارمەڭگەدە ۇلىق ەلى بارما، جوق كوزى شا.
غىرايىپ بوڭشاسىن ارقالاب قاشىپ جانىرما؟ ... دەگەن ۇىر داۋىس بىن
بىرگە كۆپ كۆلكى سىتىلدى.

— ۇلىق ەلى وتىر ... جاۋابىن بەردى دەپ كۆتىپ وتىر دەيدى.
ار كىمگە ايعىرسىغان بولمى، ات اۋدارىپ المى، باسقى اۋىلدارغا سالدات
شىعارغان بولمى دوڭ ايبات قىلىپ جاتقان بولسا كەرەك.

— جاۋاب المايتۇن شىعار؟ قانداي نەمە؟ نۇسقاغانىن قالدى دەيمىسىن
البان بالاسى دەپ كەتكە تەدى.

— پاتسا ايتادى دەگەن بولدى اۋ، پاتسا دەسە ولە قالاتۇنداي كۆرىپ،
— بۇل بىتتەردى الدە بولسا قوجاقتىپ قويغانشا، نەگە كوش دەمەيدى
بۇل ەل تۇگە.

— باسە نەگە قۇۋىپ تاستاماي وتىرسىڭىز تۇگە. ەڭ الدى مەن
وسى جارمەڭگەنى جايلانۇ كەرەك. بولدى .. ساۋدا ۇىنتى. اسارىڭى اسادىڭ،
جاسارىڭى جاسادىڭ. ەندى كەتىپ تۇر دەۋ كەرەك.

— نەگە ناسىباي، شىلىم العامىز جوق. سارتىڭ مانىسىنە تويىمامىز جوق.
— بىاە ورنىڭ .. واردىمىڭ قاشىسىنا ارقامىزىڭ قىشىۋى قانغان

جوق دەيسىڭ قوي دەپ ەر جەردە ەر المۋان ۇسوز بىن كەتكە تىسىپ، قال.
جىڭناسىپ ۇىرىن ۇىرى قىزدىرىپ، جەلمىتىرىپ قالىڭ توب كوكبايىدى
بىلەستىرىپ المى ايت توبەگە قامان جەلمىپ كەلە جاتتى ...

جىبى باسقان كۆپ اتىڭ ۇىرى كوك شالغىندى دالانى ۇىرىلىتىپ،
قۇۋانتىپ وياتقانداي.

ۇلكەن ۇىرى شىندە قالىڭ توب ۇىرى كىسىنىڭ اۋىزىنا قارامايدى.
سىتىمىن دەسكەندەر بولسا دا قارىيەلەردىڭ ورتاسىغا كىرىپ جاڭالىق قاپار
ايتىپ كەلە جاتقان كوكبايدىڭ سوزدەرى كۆپىلىمگە سىتىلمەيدى. سونىقتان،
توبىڭ شىندەگى كەي بىرەۋلەر مويسىن سوزىپ ماڭىنىڭ اعىلدىن:

— نە دەيدى؟ .. نە ايتادى؟ ۇلىق نە قىلىپ جاتىر دەيدى؟
دەسىپ سۇراسىپ كەپ، ەر بىرىنەن ەر المۋان جاۋاب المى شىن
فالگە قانا الماي ايت توبەگە جەتۋگە اسىققانداي.

توبىڭ شىندەگى جاستار كۆپىنەسە ۇىرى بولەك ەكشەلىپ، جارمەڭگە.
نى مازاقتاپ، كەتكە تىپ سونىڭ باسىنىڭ اعى قىلىشىن اسىنغان تورەنى، ئەنتەك
قازاق ورنىتى، باغانى كۆپ سۇرايتۇن نوعاي، سارت ساۋدەگەرلەرىن ۇسوز
قىلىسىپ:

— ەندى ناسىباي، شىلمىدى سۇراب ساۋدالاب المايمىز. تارتىپ، تالاب
الامىز...

— ۋا، نەگە؟! . . . ول وكبەلەمەي مە؟ تالاي جىلغى دامدەسىڭ
مەس بە؟

— ۋاي قىزىن ! وكبەلەسە كەلمەي اق قويسىن، ارام ولەر دەپ-
مىسىڭ؟ بولدى . . . ەندى كوشمەمىن دەپ تاڭ ەرتەڭگىن ايعايلاب
سويلەپ ەلدى كوب كۇلىدىگىن سارى شۇبار جىگىت ۋز سوزىنە ماز بولمىپ،
كوزىن قىسىپ كۇلىپ قويدى، كازىردە داۋسىدا قارلىعب قالغان،

بۇعان ماڭىنداعى چاستاردىڭ ۋبارى برزا. تۇگەل قىزىقتاب تەگىس جاق-
سى كورىپ ەركەلەنگەندەي. كەي بىرەۋلەر «جان - سەيت» دەپ اتىن اتاپ
بىردەمە دەگەن بولادى. قالجاقتاب سوقتىققىسى كەلەتۇن قۇرداستارى دا بار.
سوزى ەستىلگەندەردىڭ بارىنە ۋىر قالمىتى جەلىكتى قالجىڭ مەن ماڭاين
كۇلىنرە جاۋاب بەردى.

— ۋا «جان سەيت!» ۇلدىتى قارارادان قۇۋعاندا سارت نوعايعا نە
دەيسىڭ؟

— سارتتىڭ مانتىسى كەرەك قوي. وعان سەن مانتىمى ۋپسىر،
وتىر. كەتەمىن دەسەڭ ساقالىڭنى شوققا ورتەيمىن دەيمىن. جۇرت جاپىرلاي
كۇلدى.

— نوعايدى قايتەسىڭ؟

— ورسىنىڭ قاتىندىن قايتەسىڭ؟

— اق جەلكەنىڭ سەمىز قاتىنىن قايتەسىڭ؟

— ۋا، نوعايعا دەپ ايعايلاب تاماعىن قىرىغىپ الىپ: نوعايعا كوزىڭ

شەگەر، مۇرنىڭ بىزدەي شانا ەدىڭ، ۋا سەن مەنى جەتەستىرمەسىڭ، ورس-
تىڭ پاناسىنان كەتسەڭ كوشكە ەرە ەماي، اسىراسا ادام بولماي جۇرتقا قالارسىڭ.
سەن ەزىر بارىپ كوتىڭنى سول ورسقا تەما تۇر. سەنى مايلاب بەرسەدە
المايمىن، بار دەپ تىرسەككە ۋىر سالىپ قويە بەرمەيىن. جۇرت تاغى كۇلدى.
سوڭغى سوزىنىڭ باسىنان جاپىرلاپ كۇلگەن كۇلكى اياقتاماستان «ۇلىقتاردىڭ
قاتىندىن قايتەسىڭ؟» دەگەن داۋىستار ەستىلدى.

— اق جەلكەنىڭ سەمىز قاتىنىن انان تەكەستىڭ تاسىغا سۇيرەپ شە-

ھارامىن دا، ۋش كۇنگە شەيىن ۋىر تىلىم نان بەرمەي اشتان قاتىرىپ، ابدەن
قارنى ورتا تۇسكەن سوڭ، اق جەلكەنى دە، قۇدايمىن دا ۇمتادى. سونان سوڭ

جامەگكە قارىيەگە توقال قىلىپ بەرمەن . . . دەپ ۈزى دە قىلجاقتاب، ەركەلەپ كۆلۈپ: دارەت سۇۋىن جىلىتىپ بەردى دەدى.

جان جاقتان كەلىپ جاتقان جاس اناۋلىنىڭ بارىندە دە وسىنىڭ كوتەرىشكى جەلك، شەكسىز ۇزاق كۆلكى ويىن ساۋىق كۈنىدەي ەركەشە قىزىۋ بارەدى. جايلاولارىنان شىققانان بەرى، اللە نەشە جەردە جارسىپ، اۋدارسىپ ىرىن ىرى قۇۋىپ ساپاسىپ كۈپتىكى مەن بىرلىگىنە ەركەشتەنگەندەي . . . وسى ىرەتتى تالاي تۈپتار اللارىنان شىققان كوكباي سىياقتىلاردان كەشە كۈننەن سىمىلىپ قالغان جاڭا قاپارداي ۇزاق اۋىلمىن ىمىتىپ قايتقان سالدانتاردىڭ جايىن سۇراستىرىۋىلى بولانۇن.

تۈپ تۈپتىڭ ۇلكەندەرىنىڭ اراسىنداى سوز وسى جايىدان.

شاڭقاي ۇس كەزىندە ايت نوبەنىڭ اينالاسى جەمىر قاققان قارا بورىككە سىرەسىپ تولىپ، قالىڭ جەمىس قاراغايىداي بولىدى. ىيت تۇمسى قاتبايتۇن سامسەن سارى قول، تۈپلىگەن جالپاق قارا بۇلتىي بولىپ، كوك دالانى قاپتاي باسىپ جارمەگكە قاراپ بەت قويدى.

سالماق بەن باسقان قارا تۈپىر، شابۇلىسىز، ايعاي دىردۈسىز كەلە جانە سادان دالانى قاپتاب العان كۈپتىكى مەن: تۈپلىگەن قاس، تۇتاسقان اشۇ، جۇمىلعان قارسىلىق ىشىنى سىياقتاندى. جارمەگكە جايلاولۇ سىرىن، قارا بورىك ۇرىن، قورقىمىشىنى ايدىنىن جاڭاغانا انىقتاپ تانىغانداي.

ۈز وزىنە سەنگەن سىياقتى ساپىر مەن سىزدانىپ اللە، تۇندەي باسىپ كەلە جاتقان قالىڭ قولدىڭ اللە: جارمەگكە بۇرسىپ، شوڭقىيىپ جەرە مەن جەكسەن بولىپ، باسەگدەپ بارا جاتقانداي.

بۇگۇن ىلك ەرتەگىنەن بەرى ايت تۈپەگە جىنالىپ جاتقان قولدى اق جەلكە، واردانىڭ، تەرگەۋشى سىياقتى ۇلىقتار قايتا — قايتا سىرتقا شىعب وزگەلەرگە بىلدۈرمەي بايقاپ قاراپ، باقمىلاب ۇر دەدى.

بارىنىڭ تۇرىندە دە انىق ساسقاندىق بىلمەنە باستادى. ەندى شى قايسىدا ىرى بىرىنەن قاۋىپ اللەندەى ۇرىككەندىگىن جاسىرا المادى.

بۇواق سۈپتە دە قوجاقتاپ، داعىلانىپ قالغان ادەت بەن، بىرىنە ىرى اشىپ سويلەسىپ اقبىلساسادا ىم مەن، قاپاق بەن ۇقسىقانداي بولىپ جارمەگكە باسىنداى سالدات، قازاق ورسى اناۋلىنى تۇگەل قارىۋلانىرىپ انقا مىنگىزدى. وزدەرى دە قاتىن بالالارىن ەل كوزىنە كورسەتەي، جارمەگكە باسىنداى قازانارعا سەزدۈرمەي ىرى — ەكى ۇيگە جىنفاستىرىپ قويدى. بارلىق ۇكە.

مەتكە قاتناسى بار ورسقا، شتەرىنەن قارىۋ اسنىدىردى دا توبىتى قارسى
الانۇن ۇلىقتاردىڭ فاسىنا، جىنىاستىروب الدى.

ۇلىقتاردىڭ ەلگە قارسى نىستەگەن قامىدارى وسى سىياقتى ەدى.
وزگەلەردەن گورى شىيرامىراق ۇبىلم شالىمى ارتىق، قازاق بايىن
كوب باغىب بايقاب كورگەن نەركەۋشى پاتەرىنەن سۇۋرەت تارتانۇن اپارا.
تىن العىزىب اق جەلكە كەكسەسىنىڭ الدىنا قارا شۇعا جاۋىب دايمىنداپ
قويدى.

شكى سەبىنە: بىلمەگەن قازاق زەڭبەرەك بە، الدە نە دەپ بىلگەندەرى
الدىڭشى قاتارداعىلارى سۇۋرەتمىدى باسبى البى قويىب، ارتىنان قۇۋالار دەپ
جاسقانار دەگەن سەبى بار ەدى.

تىلماشتار ۇلىقتارىنىڭ شكى جاي كۇيىن ۇقسادا، سوڭشى ساعاتقاشەپىن
بۇلاردىڭ كوزىنەن تاسا بولماي، الدارىندا كولەنەنگەب قۇيرىعىن بۇا.
ھاكتاتقان اۋىل يىتىندەي بۇلاكتاب، كورنىس بەرىب جۇردى.

ماڭايلاسقان قازاققا ۇلىقتان بۇرىن زەكىرىب: ولاي جۇر، بۇلاي جۇر
دەپ قارا قۇرىقتى كوبەيتىب، ايعاشى جاعىمتال كۇتەۋشىنىڭ تونىن كىيىپ
ەدى.

بىراق استىرتىن قازاق قابارىنادا قۇلاق سالىب، ول جاقىنان دا سەسكەنەدى.
سوندىقتان، جەبىربايىب بەن وسبان تاڭ ەرتەكتەن ايت توبەدەگى توپىردى
كورگەن سوڭ اق جارمەككە باسىنداعى قاتىن بالالارىن ماڭايداعى اۋىلعا
قىدىرتقان قىلىب جىلجىتىب جىبەرگەن.

ەل كىسىسىنە بۇلار سىر بەرمەيدى. جالعىزاق اراسىندا سوز ۇعار،
جەتكىزەر دەگەنەرگە جانسىز داب:

— بۇنىڭ ارتى پالە بولادى. البان شىنە اسكەر شىعادى. ەل قىربلادى.
بوسقا قۇتىرىب نەگە كەرەك؟ جاركەنتتە اسكەر تۇر. قارا قولدا پالەن
ۇلىق، تۇگىن زەڭبەرەك، قارىۋ بار دەپ كوپتىڭ جۇرەگىن شايلىقتىرىۋدىڭ
قامىندا بولانۇن.

توب جارمەككەگە جاقىنداعان كەزدە الدىنان اتتى، قىلىشتى، مىلىنقىتى
قازاق ورسىتار، سالداتتار شىعبىب كولەنەنگەي شىاۋىب، ايبار شەكتى.
بۇلاردى جىبەرىب، توب اجارىن بايقاماق بولىب، اق جەلكە مەن بارلىق ۇلىق
كەكسە الدىندا اڭدىب تۇر ەدى.

سالداتتار ەلدى قۇر جاسقاندىرام دەمەسە، ەش كىمگە دە تىكتەب قاراي
المايدى. قامشىدىن قۇر اسپاندا بىرەدى. ەش كىمگە قول جەتتە گەندەي قامشى
تېمەيدى.

— توقناقدار، كەكشەگە بارىڭ سىمپاسىڭدارا اراڭنان كىسى شىعار
دەگەن سوزدى، ئىل بىلەتۇن قازاق ورستار ەلدىڭ الدىن كەس كەستەب
قايتا قايتا ايتىپ جۇر.

بۇل سوزدى تىڭداماي قومسارمان جۇز بەن بىلگەرى باسب جىلجىب
كەلە جاتقان توب بولسا، ولاردىڭ الدىندا اتارماندارى توقتاي الماي سىرەب
وتەدى. وزگە توبقا تامان تارتىپ، قايتاي باسب كەلە جاتقان قارا توبىر سەلدىڭ
الدىنان بەتى جۇزى شىداماي كەيىن سىرەب كەلەدى. سالدات سوزىنە
توقتالماي بىلگەرلەب شىققان توب، تۇرلىعوچا، سەرىكبابلار باستاب كەلە جاتقان
قالىڭ شوغىر ەدى

ار بىر وسىنداى توبتار كەيىن بولس بولس جىگى مەن، ارالارىڭ-
داعى بولستارى مەن، كەلە جاتقان.

ەكى - ۇش سالدات قالىڭ قولدىڭ الدىندا كەيىن سىرەب جاعالاب
كەلە جاتىپ راقىمباي مەن كەلە جاتقان بىر توبقا كەزدەسىپ كوتەن ايعايلاب
ايتىپ كەلە جاتقان سوزدەرىن ايتىپ: اتتان تۇسىپ، كوب اتىنان سويلەيتۇن
كىسىڭدى، عانا جىبەر دەدى.

راقىمباي نە قىلارىن بىلمەي قومسارىب كەلە جاتقان ەلگە:

— ال تۇس، تۇسىڭدەر دەپ ايعايلاب ايتىپ، قاسىنداى بەستى وندى
ۇز كىسىلەرى مەن ۇيلىغىپ اتتان تۇستى. بۇرىن بۇل جايدى اقمىداسىم
بابالساغان ەل كىم تۇسكەنن بىلمەسەدە، ايتەۋىر تۇسىپ جاتقاندار بولغان
سولڭ ار جەردەن ۇيولىم تۇسە تۇسە باستادى.
اياغىندا توب توبتىڭ بارى دە اتتارىن تۇيىم تۇيىپ تاستاب جايۇلاب
قالدى.

باغانادان باغىپ اڭدىب نۇرعان ۇلىقتارعا جايۇ قازاق باياغىدان وزدەرى
تانىپ، بىلىم جۇرگەن جۇۋاسى قازاق سىياقتاندى.

كەسكەكتەن بوسانغان ايمۇداى، قۇبجىقتاي كورىنىپ تۇرعان قارا جىيىن،
ەندى داغدىلى تانىس پىشىندى قارا بورىكتى قازاققا ۇقسادى.

سونان سولڭ ۇلىق بۇيرىغىن الەب جايۇ توبتىڭ الدىنا جەبىرپايىبتى
ورتىپ ورادنىك كەلدى.

بۇل داستان زىلىدەنگەن پېشىن مەن تۇك بولمىغانداي، تۇك سەسكەن-
 بەگەن كىسىمىسىب، اياغىن بازارداي ادەتمىشە شالقايتا باسىب جىيىننىڭ الدىنا
 كەلىدى. ورادنىڭ كەلگەن توپقا بارلىق قالدۇڭ ەل تۇگەل جىيىنالمىب ەدى.
 ورادنىڭ ايعايلاب:

— ۇلىق ۇبارىڭدى شاقىرغان جوق. جانا ۇبارىڭ مەن سويلەسبەيلى.
 بۇگۇن بولمىستاردى عانا شاقىرغان... سولار كەرەك... دەي پەرىسب ەدى.
 الدىڭغى قاتاردا تۇرغان ەلنىڭ كوب داۋىسى:

— بولمىستار بارمايدى. بولمىستىڭ كەرەگى جوق. ەلنىڭ سايلانغان كە-
 سىلمىرى بارادى، سوزدى سولار ايتادى دەب شۇۋ - شۇۋ ەتتى.
 — ولاي بولسا، سايلانغان كىسىلمىرىڭ جۇرسىن. ۇبارىڭ سوندا دا بارماي-
 سىڭ: كانە، كىم سايلانغان. جۇرا!

دەگەندە، العاشقى ۇۋاقتتا ۇبىر سەكۇنت جۇرت جىم - جىرت بولدى.
 بۇل تارتىمىسۇز قالدۇڭ توبتىڭ بۇرىن باسقارىۋ، باۋلۇمۇ كورمەگەن، ۇيىمىداسىب
 برەتتەلىب كورمەگەن كىشەيسىز، داينىسىز دىغىن كورسەتكەندەي بولمىب
 ەدى.

ۇبىر سەكۇنتكە بولسادا باياغى ۇلىقتى ۇلىق دەگىزىب، باياغى ۇنىسىز
 ەومىن ەلدى، سول ەل دەگىزگەن سىمياقتى بولدى.

ۇبىراق وسى كۇيدى ورادنىڭ قانداي سەزسە ەلنىڭ الدىڭغى قاتارداي
 سەرىكبىاي، تۇرلىعوجا سىمياقتى باسىمىلارى دا سونداي سەزدى. بۇل ارادا
 جىيىن نىشىندە ۇزاق، جامەگىكە جوق ەدى. ولار ايت توبەدە ۇبىر بولەك ەك-
 شەلگەن ازغانا توب بەن ادەيى كەيىن قالغان.

ورادنىڭ سوزىنىڭ ارتىغان تۇۋعان جىمجىرتىقتى تۇرلىعوجا بۇزدى.
 ول ورادنىڭ جۇزىمە تەسىرەيە قاراب:

— ەل سايلانغان ۇش كىسى بار، سول بارادى. كوبتىڭ سوزىن سول
 ايتادى. ودان باسقا وسى تۇرغان ەلنىڭ ۇبارى دە ۇلىقتىڭ الدىنا تۇگەل
 بارادى. جالپاق ەل ۇز جاۋابىن ۇز اۋزىنان ايتامىن دەپ كەلدى. ۇلىق
 بۇعان قارسى نە ايتادى، ونى دا ۇز قۇلاغى مەن ەستىمەك. سوندىقتان، ۇبار-
 مىزدە بارامىز. سولاي ەمەس بە قالق!! دەگەندە،

— سولاي، سولاي... بارامىز، بارامىز... دەگەن داۋىستار شۇۋ - شۇۋ
 ەتتى.

ورادنىڭ ورنىمان قوزغالماسى تۇرىپ:

- بارىڭ كەرەك مەھسەسنىڭ دەگەندە: - بۇل جالپاق ەل ۋىتىڭ مەھسەس.
 بارامز، جۇر. ايدا... دەپ بىلگەرى سىرغىپ قالغاندا وراڭنىڭ جولىدان
 جالتارىپ، بەتىن بۇرىپ جىلجىي بەردى. ۋىتىكەنى جالتى توپىر جاپاۋدا بولسا
 دالانىڭ ورتىقىداي جالانىپ باسىپ، ۇلىق كەڭسەنى قاراي قاۋلاي جونەلىدى.
 - بارامز، بارمايتۇن نەسى بار؟ ۇلىق ەلەن جاسىرىپ ەس نىستەۋشى ما
 ەدى؟ دەگەن نەشە المۇان كەچىنگەندەي كەكەسىنى سوزدەر ەلى ەكىلەن.
 ىرىپ قالدىك سەكەي اعىزىپ تارتىپ كەلە جاتقانىداي بولدى.
 ۇلىقتاردىڭ ماڭايلارىنا جارمەڭكە باسىنىداي قىزمەت ادامنىڭ بارلەي
 جىنىالغان بولاتۇن. سولاردىڭ ار قايسىلارىنا اق جەلكە سىبىرلاب.
 - وزدەرىكىنى مىقتى ۇستاڭدار، سەسكەنبەڭدەر. سىر بەرمەڭدەر.
 - بيا، بيا... بايقامان كىسى بولمۇ كەرەك. توپىن كورمەگەندەي، ادەت-
 تەڭدەي ۇكىمەت، ۇلىقتىڭ سالماغن ساقتاۋ كەرەك دەپ اق جەلكە سوزىن
 سەمىز سودىيا قوستادى.

- مەن ۋىر ايدا نىستەمە كىبن. وسىنىڭ اسەرى تالاي مىلتىق، تالاي
 شەنى تۈرەنىڭ جۇزىنەن كەم بولمايدى. توقتاڭدار، ۇندەمەڭدەر دەپ
 پىسىق تەرگەۋشى سۇۋرەت تارتانۇن اپاراتىن قالىڭ ەلنىڭ الدىنى كورىنىس
 بەرگەندەي كۈلەنەڭدەتەپ ۋىر جەردەن ۋىر جەرگە قوزغاب، كۈبىنىڭ
 كوزىنە نۇسۇرمەككە تىرىسىپ جۇردى.

اق جەلكە قارىن شەرتىتىپ شالقايىڭقىراب، سىمىندا اسۋلى تۇرغان
 قىلىشىنىڭ ساپىنا ۋىر قولى مەن سۇيەنىپ تۇرىپ، چاقىنىداپ كەلىپ قالغان
 ەلگە ۇرپىيىپ سىزدانىپ قارادى. كۈب بەن جالغىز ۇزى ارباسقانداي
 بولمى، الدىنداى توپنىڭ جۇزدەرىنە جاعالاي قاراپ شىقتى. بىقان، جاسقان-
 مان مومىندىق ۇشىمنى قازاق جۇزىنى جوق. ونى قالاى تەسىرىيە قاراسادا
 ۇلىق كوزدەرى تابا ەلان جوق. قايتا كۈبىلىكتە قولمان جاساغان سىرتقى
 مومىنىقتىڭ ار جاعىنان ايقىن كورىنىپ تۇرغان كەكەسەن مازاق، نىمىزدىق
 بەلگىسى بار.

كەي كوزدەر اشۇ مەن، پەردەسىز جىيۈەنىش پەن اتىسا قاراغانداي...
 قاباغىن تۇكىسىتىپ كۇرەڭ جۇزىنە قان تولمى، ۇسىنىپ سۇزە قارايدى.
 ەل ۇسۇ ۇلىقتىڭ كۈب قويغاعىن، ەركەلىك ناپىتىمگىن كۈتەرەتۇن
 سىباقتى مەھسەس.

تىلماشتار بۇل كەزدە وسى تۇردى ۇققانداي بولمى ەرتەدەن سىرت
قاراغان ۇلقتىڭ قاسىننان جىراعىراق ورىن الماقشى ەدى. چارمەككە باسىندا
قازاق دوقتىرى جارىلعاپىپ تاغى بەلگىلى ەكى تىلماشتان باسقا جاس پەسىر،
مال پەلشىرى سىياقتىلار بار ەدى. بۇلاردان كازىردە ۇلىق قاسىندا سەمىز
قىزىل جارىلعاپىپ بەن جەپىربايمىپ قانا بار. ولاردى تەرگەۋشى ەرتە باستان
قاسىنا الىپ ەبىرەر ەسوز بەن بوگەب، باسقا جاققا جالتاقناسادا جىبەرمەي
قوبىعان. وسىپان مەن وزگە ۇساق وقىعاندار ەبىن تاۋىپ ەلىڭ اراسىنا كىرىپ
كەتىپ، توبىڭ ۇدال اللىنا شىقباي، ورتا بۇۋىقىندا اللىڭشى كىسىلەردىڭ
اراسىنان بۇعىپ قاراپ جاسىرىنىپ جۇر ەدى.

ەل قاستارىنا كەلىپ قالعاندا جالعىز تەرگەۋشى ەرلى بەرلى قارىبالاسىپ
اپاراتىن ولايى — بۇلاي سۇيرەپ ەر جەردە شىرت — شىرت باسىپ جاتتى.
شىنىدەگى پىلاستەنكىسى بىتسەدە ەندىگى قۇرعانا جان ايلاسى سىياقتى ساس —
قالاق بەن قۇر شىرتىلىك تىۋ بولاتۇن.

ەبىراق كەكسە اللىندا تۇرعان وزگە ۇلىقنىڭ وزگە ايبارىنىڭ بارلە.
ەنىناندا قازاق توبىنا وسى قوزعالىس كوپىرەك اسەر ەتتى.
كەپىن سويلەنگەن كوب اڭگىمەدە چۇرت وسىنى ەبىر قاتار كەلەلى
جۇمس سىياقتى، ۇلكەن سىرلى، ۇلىقنىڭ جۇمباغى سىياقتى كورىپ نەشە
المۇان اڭگىمە قىلىپ ەدى.

توب كەكسە اللىن تۇگەل قاماب العان سوڭ، بىرەر سەكۇنتتەي تىم —
تىرىس بولمىپ تۇردى. ەكى جالغىدا نەدەن باستاردى بىلمەي، ازاعانا داعدار —
عانداي ەدى.

اياغىندا تىعىلعان مەندە وسىپان قۇتىلا المادى.
اق جەلكە ەر كىمگە ونى بزدەتتىرىپ، توب شىنىن سۇۋىرتىپ
العانداي بولمىپ تۇكسىيگەن جۇز بەن:

— مىنالار كىم ايت. جاۋابتارىن ايتاتۇن ەبىر كىسى شىعارسىن. سول
وسى جەرگە بەرى تامان كەلسىن دەدى.

تىلماش اۋدارعاندا ەل از ۇۋاقىت ۇندەمەي تۇردى.

اقىرىندا ارتتاغى بىرەتتەن ەبىر نەشە داۋىس:

— ۇش كىسى سويلەيدى ... ۇش كىسى سويلەيدى ... قايدا الگى
كىسىلەر دەپ شاۋ شوۋ ەتتى..

— ۇلىق جالاڭاش قىلمىش ۇستاب تۇرغان سالدانتارعا ەلدى كەيىن سىر دەپ نۇسقا دەي، سالدانتار: «شەگىن، شەگىن، كەيىن كەت» دەسە دە ەل ەنتەلەگەندەي بولمى ەرەگىسە ئۇستاب ىلگەرى بىرەر باستى. كەيىن سەرپىلمەدى. ۇلمقتار بايقامانداي بولسا، كوزدەرنىڭ استى مەن توبىتىڭ ىلگەرى جىلچىڭقىراغان جەرلەرنە قىمىنى قاراپ قويدى. اق جەلكە ەل جاققان بەتمىن بۇرىب ەلب، تىلماشقا:

— ۇش كىسى بولسا ۇشەۋ بولسىن. بەرى شەعار. كىمەر ول!! دەپ توبقا تۇيىلىپ قارادى.

— ول ۇبىز ۇبىز... مىنا ۇبىز دەپ تۇرلىقوجا ىلگەرى ەنتەلەدى. سەرىكبىي، ايتىباي بۇنىڭ ەكى جاعىندا بىرگە شىقتى. بۇلار ارتقى توبتان ۇبىز ەكى ادەمداي مانا جىرىلىپ شىعب تۇردى...

تەرگەۋشى بۇلارعا دا پارانتىن بۇرىب ەلب سەرىكبىي تۇرغان جاققان شىرت، شىرت ەتكىزدى.

سەرىكبىي ۇزىن ۇلمقتىڭ وىمىنا وقشاۋ بايلانىپ، جەكە دارا بولمى شىققانداي كورىپ، كىشكەنە قىمىنى باسەگدەپ قالعانداي بولدى.

ساۋكەلە ساقالدى سۇلمۇ جۇزىنە از مانا قىسىلغاندىق بەلگىسىندەي قىزىل جۇگىردى. كىرىپك قاقىباي اگدەپ قاراپ تۇرغان اق جەلكە ۇشەۋدىڭ وزگەلەرنە قاراماي سەرىكبىيە كوزدەگەندەي بولمى، وسىعان تامان بەتتەپ بۇرىلدى دا:

— سەن نە ايتاسىڭ؟ پاتسا جەرلىمىنا ەل نە دەيدى؟ ... سويلە دەپ قادالا كەتتى.

سەرىكبىي العاشقى قىمىنى قالىپىنان جازىلا الماي، بۇگەلەكتەپ تۇرىپ ۇسوز باستادى. ۇبىراق ۇسوزى بۇرىمى ويداى داينداغان ۇسوزى مەس. جۇۋاسىب جۇمىساقىلغانداي كىبىرتەك دەي. ۇزى دە بىرزا بولا العان جوق. تىزەكتەتەپ اۋەل باستان اق ەلدى الدىنا سالا:

— ەلدىڭ جاۋاب بەرىۋى قىيىن بولمى تۇر. ەلگە اۋىر تىيىپ تۇر... كوپنىڭ ۇزى بىلەدى!! جۇرتنىڭ ۇسى... جۇرت ۇز اۋزى مەن ايتىمىن. بالا بەرسىندەرمە؟ دەپ ەلگە قاراي بۇرىلىپ داۋىستاب چىبەردى.

جۇرت ۇبىز اۋىزدان: — جوق!، جوق!، جوق!، جوق... دەپ شۇۋ، شۇۋ ەتتى. ماڭايدان: تۇيىلگەن كوپ قاقىق، تىستەسكەن جاق، اشىۋ مەن قانىن

شەئە تارتقان جۇزدەر، ۇلىقتاردى وگدى سولدى شانئەب شوشئەب وئكەن-
مەي بولدى.

جۇرت جاگاعى سەرىكباي سۇراي مەن شۇۋە شۇۋە ئەكەندە تۇرلەجوانىڭ
بويىنا، ەل ۇرانى مەن بەرگە تاسقىنداب كەرنەب كەلگەن اشۇ قانى بىلگەن-
مەي بولمەدى: ول، ەل توقتاي بەرگەندە سەرىكبايىڭ قولن قاعىپ
قالىپ:

— توقتا، ولاي مەس دەب اشۇلى شانئەبان كوزبەن اق جەلگەگە
قادالىپ تۇرىپ ويداعى سوزىن جەلىلەپ كىيە جونەلدى. داۋىسى بارلىق توقتا
تۇگەل سەتىلگەندەي زور، اشۇلى ساڭق، ساڭق ەتنى. داۋىستىڭ ۇزىلىدى
قاتىلىمىنىڭ ۇزى مەن اق ۇلىقتى بەتكە بىلىشلىك تەب ۇرىپ تۇرغانداي بولدى.
بۇنىڭ داۋىسى شەققاننان اق، ەلنىڭ ايمىزى قانىپ، ار جەردە سۇۋىق جە-
مىڭداغان جۇزدەر كورىندى. ۇلىق دا تەسىرەيە قاراپ، تۇپىلىپ تەسىن
باستى.

تۇرلەجوانا العاشقى سوزدەن اق ۇزىنىڭ داۋىسىندا، تۇسىندە ەركىن
بىيەلەپ الەب جانىق باستادى.

— «قان ادلىنەن تايسا قاراشمىسى بۇزىلادى» دەگەن. بۇل كۇنگە شەيىن
بىزدى بىيەلەپ كەلگەن پاتسا مىنا جارلىقتى شەعارامىن دەپ ەلگە ەكى سوز
ايتتى. ادلىنەن نايدى. بىز ورسقا قاراعالى ەلۋ جەل ئولغان جوق. ەلۋ
جەلغا شەيىن سالدات الماقشى مەس ەدى. ودان تاندى، بۇل بىر دەب وڭ
قولى مەن سول قولنىڭ بارماعىن باستى. بىر سوم جىمىرما تەيىننان ارتىق
تۇتىنەن رامات الماقشى مەس ەدى، بىيەلەي جەل 21 مەن 45 تىڭ اراسىنا
كەلگەننەن الەم الدى، ارتىق الدى. بۇل ەكى. جەردى الدى. قونىستى
الدى. ەل كۇن كورىپ وتىرعان سۇۋدى الدى.. اش ورسنى الەب كەلدى
بۇل ۇش، ۇز جەرىمىزدى وزىمىزگە ساتتى... بىز وگەي بالا سەپتى
بولدىق.. ۇلىقتىڭ، ادلىمىن دەگەن پاتسانىڭ بىر سوزىندە تۇرماي ەكى
ايتقاننا ەل كوپتەن بەرى نارازى بولاتۇن. بۇگۇن مىنا سالدات دەگەن
سوزدى شەعارىپ، تاغى جالغان سوز سويلەدى. بۇل كۇنگە شەيىن تۇزەلەر،
وڭدالار دەب كۇتەپ كەلمەدى، ەندى تۇزەلمەيتۇنەكە كوز چەتتى. ەلنىڭ
شىدامىن تاۋىستى. بۇدان ارەمعا شىداي المايمىز. بالا بىرە المايمىز، بىراس با
قالىق؟! دەپ ەدى،

— براس، براس... بەرە المايمىز... دەپ مىڭ مىڭداغان جىمىن بىردە
بىرى قالماي دۇر - دۇر ەتتى. ايعايدى جەر جارغانداي قىلىپ اسبانغا
شماردى.

قالىڭ ەل قۇر ايعاي مەن تۇرماي قوزعالاتاب، جىببولاب كەكشەگە
تامان ەنتەلەپ سىرىلا تۇسىپ، قوزىپ كەتتى. ار جەردەن تىستەنىپ
ايتقان بوقتىق، اشۇ سوزدەردە سىنىلى. ۇلىقتىڭ قۇلاغىنا بۇلدا جەتەپ ەدى.
بىراق ەستىمەگەن، سەزىپەگەن كىسى بولمىش كىمىڭ جۇزىمە كوزدەرى
انىقتاب ئوقتاي الماي، جاعالاي قىرىسىنادى.

سول كەزدە جۇرتتىڭ قوزعالاتاب، ارلى بەرلى تەكشەلمىپ سىنىلىپ
قالغان توبتىڭ اراسىنان بىر كەدەي شال وگىزىن جەتەلەپ كەلمىپ قالغان
ەكەن. ەكى كوزى قانغىلاب قۇتىرغانداي بولمىپ، قولدارى دىرەلەگەن قانتى
اشۇ مەن ۇلىققا قاراپ تۇرىپ پىشاعىن سۇۋىپ المىپ:

— كىم بالا بەرمەن دەسە، جارمىپ ولتىرمەن دەپ ۇزىن قارا پىشاقى
جالاق - جالاق ەتكىزدى.

— دۇرىس، دۇرىس دەگەن قالىڭ داۋىس تاغىدا شۇۋ - شۇۋ ەتتى.

اق جەلكە مۇنى كورمەگەندەي تۇرلىمىچا قارادى.

ونىڭ تۇسىندە الى دە تايماعان اجار، قايتباغان قاجىرلى اشۇ بار ەدى.
جۇرت ايعايى باسىلا بەرگەنكە:

— پاتسا بالا الماسىن، مال السىن. ەگەر تىبتى قويماي بالا الامىن دەسە،
مىنا قولمىنا كازىر جابىلىق بەرسىن. ۇرىستا ور قازىمىپ، شەبكە ۇستالمىپ. قویشا
قىرىلغانشا، جاستىمىن الا جاققانۇن بولسىن. استىنات، قولمىنا قارىۋ بەرىلسىن.
جۇرت وسىنى تىلەيدى دەپ سوزىن بىتمىردى.

بۇدان قالغان سوزدى ايتباي ايتا باستاپ ەدى، بىراق ونىڭ داۋىسى
اقىرىن شىعبىپ، كىبىرتىكتەپ سويلەيدى... جۇرت تۇرلىمىچادان قالغان سوزگە
قۇلاق سالغىسى كەلمەگەندەي، جان جاققان قايتاپ، جابىرلاسىپ سويلەپ، دۇۋ -
دۇۋ ەتىپ ايتباي سوزىن شى كىمگەدە ەستىرمەدى. بارلىق جىمىن كەگە -
سەنى قۇرالاي قاماپ تۇرغان اينالانماز بارلىغىنان تۇرلىمىچا ايتقان سوزدەردى
نەشە البۇان قىلىپ ايعايلاب، شۇۋلاب دامىلسىز ايتىپ جاتتى. بىراق بۇل
كەزدەگى سوزدەردى شى كىمدە تۇگەل ەستىمىپ، تۇگەل ۇققان جوق. اسىرە -
سە، بارلىغىن ۇلىقتار سىنىگەن جوق.

بۇلارغا كازىرگى توب شۇۋنە ايتىپ تۇرغانى بەلگىلى بولدى.
اق نىستەرى اقسىيىپ، ەكى ەزىۋلەرى كوپىرشىكتەنىپ، قانئالاعان قىزىل
كوزدەرمەن سۇزە قاراپ ايعايلاب تۇرغان قارا بورىكتەر، وڭ سوز ايتىپ
تۇرغان جوق. جايىلا تۇسكەلى، تۇتىپ تالاب جىبەرگەلى ەنتەلەپ قاماب
ارسىلداپ تۇرغان كوب جايىنداى كورىندى.

سىر بەرمەيمىن دەپ سىرەسىپ تۇرغان ۇلىقتار، تۇرلىعوچا سوزىمەن
كەينىگى ەل سوزدەرىن كورگەن سوڭ باسەكئەپ، كىشىرەيىپ جاسىپ كەتتى.
جۇمىسىن بىتىرگەن كىسىمىسىپ تەرگەۋشى اپاراتىن الىپ كەيىن كەتتى.
ەل سوزىمە جاۋاب بەرمەي اق جەلكەدە بەتىن بۇرىپ سىرت قاراي
بەردى. كەكسە الدىنداى ۇلىق، ەلەن بۇرىن جوتاسىن بەرىپ، ۇلىمەپ
سىرەقناى باستادى.

كۇندىز كەلگەن جولداستارىنىڭ جارم جارتىمىن قالىك توب شىنىدە
جوعالتىسادا، ەلىدە قاسىندا قالغاندارىن ماكىنا جىيىپ ەر الدۇان سوزىپەن
ۇلىقتى جەرلىپ تۇرغان جان سەيت، اق جەلكە سىرت قاراپ جىلجىي
بەرگەندە: سىتىرتەر، سىتىرتەس قىلىپ:

— قامشى مەن باسقا تارتىپ كەتەيمىن بە وسى. قىزىكى... ە، ە، ە، دەپ
قامشىمىن كىعايلاب شىن سول نىدەتكە مىنگەندەي وڭ قولن توب شىنىن
سۇۋىرىپ كوتەرە بەرىپ ەدى. قاسىندا تۇرغان قۇسايمىن اقساقال:
— وي، قوي! دەپ قولىنان ۇستاي الدى... قاسىنداى وزگە جىگىتتەردە:
— قويا تۇر. بۇگۇن مەمس... ول كۇن جەتەر.. سوندا بولسىن دەسىپ
توققاتىپ الدى. توبىدۇ ەنتەلەپ كىجىنىپ، ۇلىقتى وقتى كوزى مەن اتقان
تۇستەرى جان — سەيت قىلمەن كازىرگى ساعاتتا ورىنىمىز كورمەيتۇن دە
سىياقتى ەدى.

باغانادان ەل ۇشىنى مەن ۇلىق جۇزدەرىمە كەزەك — كەزەك قاراپ تىسە —
تەنىپ تۇرغان جان — سەيت كازىردە ۇز قىلمەن ۇپىر قازاقتىڭ بالاسىدا
سوكبەيتۇندەي كورىپ ەدى. ول ەل كۇيىن ۇققانداى بولاتۇن.
ەگەر بۇندۇ قامشىسى كوتەرىلسە، كەكسە الدىنداى ۇلىقتاردىڭ ۇپىر
مۇيىنەتتە توزاڭى اسپانعا شىعاتۇنى اتىق ەدى. مەسىق بەن ارپاسىپ تۇرىپ
جەكئەلە قاشقان جىلانداى شەگىر كوزدەگى وتى سونىپ جوتاسىن بەرە
جونەلگەن اق جەلكە، ەلىدى ەدال وسى سەكۇنتتە قاتتى قىزىقتىرغانداى
بولىپ ەدى.

— قاپ، قاپ.. دەپ باسنى شاپقاپ جان - سەبىت العاشقى اعىننان توقتاب قالدى... كۆب جىگىتتەر وسى سىياقتى وكىنگەندەي بولمىپ تاراسا باستادى. بۇگۇنگى كۇن، بۇرىن ايعوسىب قوقاقتاب تۇرعان ۇلىقتى جامباسقا اليب جىققانداي، ەلدىڭ پىمىسى مەن جەڭمىپ شىققان كۇنى ەدى.

ونى وسى توبتىڭ بىشىندە بولغان جاس كارى، تەنتەك - مومىنىڭ ءبارى دە ۇقتى. ۇسىنسا قول جەتكىسىز بايتەرەكتەي بولمىپ تۇرعان زور كەۋدەلى، تەكەبىر پىشىندى، جات سىرلى ۇلىق بۇگۇن جالپايمىپ جەرگە ءتۇسىپ، ءبىمىرى اقتارىلمىپ، جۇنى جىمىلىپ قالعانداي بولدى. دۇركىمەي جەلمىككەندەي، كوتىرىلگەن ەكىندى پىشىنى بارىل، ساس - بايتۇعەن سەلىق بەن قايتا لاۋلاب جان جاققا تاراب جاتتى. ەكىندى كەزىندە كۇنى بويى جارمەككەنى باسقان قازاق سەلى ايمىب قالدى. ۇلكەن ايدىن مەن ۇركىتە، شوشىنا كەلگەن قالدىڭ قايرات، قارا بۇلتتاي قاتتى اشۇ، كازىردە قايتا سەرىلمىپ، ۇۋاقتشا سابىمنا قايتقانداي بولدى.

V

بىمىرىلگەن ۇزىن كەڭ ولكەدە شۇباتىلا وتىرعان كۆب اۋىل. بۇل دوڭگەلەك ساز. سەرىكبىي اۋىلدارنىڭ جايلاۋى، ەكى جاقىعاى بىمىك - بىمىك قىرقا قىرقانىڭ استىمىدا وسى سىياقتى كۆب كۆب، تارام تارام ولكەلەر قۇۋس - قۇۋس، قۇۋس، قۇيىن - قۇيىن سىياقتى. بارلىعىندا وسى وزەكتەگى سىياقتى كۆب اۋىلدار. ەل جايلاۋدىڭ ورىسىندە، تاۋدىڭ تورىنە كەلىپ وتىرە شىرعانقتى بىمىگىنىڭ قاتىبار - قاتىبار قولتىعىنا البان ۇرلەي قۇلداي كەلىپ سىڭگەن. ەڭ جوعارى ورىندى اليب قاراعايلى توسكە شەيىن ورلەپ كەلىپ قونغان سەرىكبىي اۋىلى.

اۋىلدىڭ جەلكەسى تىك كوك جاسىل بىمىكتەر. ونە بويىلارىن سەلىبىر - سەلىبىر قاراعاي باسقان كەي بىمىكتىڭ جوتا جوتاسىنان تەگىنە قاراي قۇلداي بىتىكىن قاراعاي: قازاقتىڭ يەگىنە شىققان قارا بۇيرا شوقشا سا قال سىياقتى.

ماكايداعى بىمىك تاۋلاردان كەشكى كۈلەككە سوزىلمىپ تۇسىپ ولكە بويىن الامىشتاب كۈلەككەلى، ساۋلەلى قىلىپ قۇيىلمىپ تۇر. جاسىل دۇنيە كورىكتى نۇرىن ءالى جوعاللىقان جوق. الدىڭشى تاۋلار كۈلەنەڭ سوزىلغان جاقىن بەلدەر: قاراعايسىز، جالاڭاش. ءبىراق ودا جاسىل.

بەتتەرى جاڭبىر سۇۋى سۇيىپ وتكەن ايقىن — ايقىن اجىمداي، ايعىز — ايعىز. سۇۋ جولى چىڭشىكە چىلانداي ۇزىنمان سوزىلىپ، كەي جەرىندە. عانا از — از بېرىلگەندەي بارلىعى دا بېيىك، تىك كەزەڭنىڭ تەڭمەن باسنا شەيىن شۇباتىلدى. تۇپىلگەن قاباقتىڭ اراسىنداى ەجەلگى سۇۋىق اجىمداي.

ولكەنىڭ جازىنىدا ار جەردە سۇۋ سويغان، چىڭشىكە سىزىقتارى بار. اللىڭى بەلدەردىڭ كەي بېرىنىڭ جوتاسىنان ارعى بەتتەڭى قاراعايلاردىڭ باستارى قىلتىيىپ كورىنىپ بىەك ارتىپ، باسبا قىلىپ قاراپ تۇرغانداي. ار جەردە شوق — شوق بولىپ تۇرغان قاراعاي توبتارى كەش مۇنارسىن جا. مىلىپ كوكشىلىكەندى.

تومەن جاقىتاى ەكى جاسىل بېيىكتىڭ قوسىلغان جەرىندەن المستاى قۇۋلىق تاۋنىڭ بىر كەسىگى كورىنەدى. ساعىم مەنەن كوگەرىپ، مۇنارلاندى. اۋىلدىڭ جەلكەسىندەڭى كارى قاراعايلدىڭ كەي بېرى قۇۋراغانداي بۇرسىز. كوپشىلىگىنىڭ كوك جامىلىشى بار كولهڭكەلى، ساپالى. كەشكى تىنىش اۋەدە بېيىك باستارى مزىمىي قالىعب، قاراپ تىنەشتىق الادى. مەڭ — زەڭ جىمجىرت توعايدا اندا ساندا ۇندى تورعاي شىرىلدايدى. كەيدە اعملىپ توكىلگەندەي، كەيدە شىق — شىق ەتكەن دېيىستارى كەلدى.

ولكە بوپىنداى اۋىلداردىڭ كەي بېرى كىشىلەۋ توبەشىكتەردىڭ باسنىا، كەي بىرلەرى وزەكتەڭى وزەن جاعاسىنا مىنەلەپ قونغان. كوسىلگەن بېيىك توسكەيدە ار تۇلك مال شاشىراب جاپىلىپ جاتىر. اللىستا بېيىك بەتتە تىمومىسىپ جۇرگەن قوي، جىبىرلاغان قۇرتتاي بولمىپ ۇيىلەدى. اسىرەسە ۇستەرىنە كۇن ساۋلىسى تۇسكەندە ۇزىنشا سوپاق اق قۇرت سىياقتانادى.

كوب اۋىلدىڭ قويلارى قوراسىنا كەلگەن. ءدوڭ باسنىا ار اۋىلدىن قايتا — قايتا جەلمىسى ۇزىلمەي كەلىپ جاتقان كەشكى اۋىلدىڭ داۋىستارى سىتىلەدى. كەزەك — كەزەك ماڭىراغان ۇلكەن قويلاردىڭ داۋىسى. اراسىندا بىر دەمەنى بزدەپ، تاڭ قالغان سىياقتى اداسقان قوزى، شىكى — ۇلاق ۇنى دە سىتىلدى. تىنباي بزدەنىۋە بزدەسىۋە سىياقتى.

كەشكى اۋە دابىسى اتاۋلىنىڭ بارلىعىن ۇلىپ الىپ كوتەرىپ ەكىلەن. لىرىپ تۇر. اندا ساندا اۋىلدىن سىمىرىن قاۋ — قاۋلاغان قاتىندار داۋىسى، كۇيىپ — ۇپىسىپ سويلەگەن بالا سوزدەرى، امىر مەن اقىرىپ جۇمىسايپ تۇرغان شەشەلەر داۋىسى دا تانىلدى.

اندا ساندا سىمىر موڭغۇرەپىدى قاپاقتا، استىرتتا شىڭكىلدەپ كىسىنەگەن قىسراق ايمىرىنىڭ تانىس داۋىسى دا سىستىلىكى. ۇزاق سوزىپ كىسىنەپ كەلىپ، كەينە يىپەلمەك نىھىز دىعى مەن قايرىپ — قايرىپ وقىرانبى قويادى. بۇزاۋىنا چاقىن كەلىپ شەشمۇن كۇتمىپ قۇرىپ قىسراق قايرىپ موڭغۇرەگەن ساۋ-لى سىمىر بايقالادى.

كەش چاقىنغان سايمىن ولگەندىڭ داۋىسى زورايىپ عىملى مولايمىپ كەلەدى. سىلىدىرلغان وزەك سۇۋىنىڭ دا داۋىسى جەتتى.

قانىنما «ا، ا، ا - ي» دەپ ايعايلاپ بىر دەمە ايتىپ تۇرغان مەركەز. تەر داۋىسى سىستىلىكى. اۋىل مىنەتمەن العان ايعايشى قارتاڭ شالىدىڭ دا كەشكى داۋىسى جىمىيلەپ تۇر. امىرلى سىشىل، قاتاسى جوق. ۇز وزىنە سەنگەن داۋىس.

كەشكە ورتاسىنداغى ۇلكەندەرگە بىر دەمە دەپ بىلىدىرلاب جۇرگەن بالالار داۋىسى، بالا سوزى.

قويىن ساۋىپ بولغان اۋىلدىڭ بەت الدى، اينالاسى شۇبارتىپ شاشىلغان ۇا-كەندى - كىشىلى مال.

كەشكى كوب عىملىڭ بىرى بولىپ جەكەلىپ ۇرگەن بىتقەر داۋىسى كەلەدى. شىنە توبەت، كۇشىكتەر دە بار. باسنىدا بىرەكى داۋىس ۇزىلىپ، ۇزىلىپ سىستىلەپ كەشكى جاڭغىرىق مولايعان سايمىنە كىلەنمىپ، جەلمگى ارتىپ كەلە-جاتقانداي. بىرىن بىرى قىزدىرىپ قوستاپ، دىردىۋ كوبەيتەدى. كەينە بىزدەنمىسكەن، وشتەسكەن، ورشەلەنگەن، بۇلىنمىپ، بۇزىلىسقان داۋىستار دا شىعادى.

توبەدە كۇپكەنتاي ۇشىپ كەينە اسپاندا قالىمىلاب تۇرىپ ول شىرىلا-دايدى. بىر سە تىنمىسىزدانمىپ مازاسى كەتكەن كۇي مەنەن شىق - شىق قاعادى. بىر سە: ورنىستەپ ۇزاب كەتمىپ، شاشىراب جايىلغان قويدى ايعايلاپ ۇركىمىكەن كەشكى قويشى داۋىسى اسقىنىلاب كەتەدى.

بىر سە سايدا، كۇڭ استىنىدا شىرقاپ سالغان قوزىشى بالانىڭ انى كەلەدى.

كەينە تومەنگى اۋىلدار جانىندا بىمىك تاۋدىڭ بەتىندەگى جالغىز اياق چول مەن كۈلەنەنگەب: كۇندىزگى سەرنە، تۇستىكتەن قىمىزدى اۋىلدىڭ قىزىۋىنان قايتقان كوب انتىلار كورىنەدى. جاستارى قىيا بەتتەن شاۋىپ وتىپ جانىر. كەي بىرى ان سالادى. كەشكى مەزگىلدە داپىرلاسىپ اڭ-

كەلمەلسەن داۋىستارى جەلمگىب، ساكەمىرلاب ولكە بويىنا تۇتاسى تۇتاسى -
تەلىپ تۇر.

وسى بەت بەن كەشكى اۋىل تىرشىلىگى، وزگەدەن مەرەكشە وزىنە عانا تەپىس -
نى بولغان جاراىتىننا اۋىسىپ ەدى.

اۋىل كەشكە عانا بارلىق قالپى مەن تولىق تىرشىلىك ەتەدى. بۇل ۇۋاقىت
اۋىلنىڭ ەگبەك ۇۋاقىتى. بارلىق مال مەن ادامنىڭ ۇۋ - شۇۋى تۇگەل شەمب،
تولىق ارالاسقان ۇۋاقىت. اۋىل ماگىنىڭ شۇبارلانىپ، جانداىنىپ كۇنىزگى
قۇلازىنغان مەگزەگىدىكىنەن دىردىۋعا اۋىسقان شاعى. سانسىز كوب ەتىل بىتكەن
اجارلانغان شاق. كەشكى اۋىل تىرشىلىك جارمەگكەسى سىياقتى.

قازاق جايلاعان تابىعات بولسىن، مال مەن ادام بولسىن بارلىعى دا
كەشكى باتار كۇنىنىڭ الەيندا كۇنىدىك ۇمىرىن قىزىۋ، دىردىۋ مەن شەعارىپ
سالادى. قىردىك كۇنى مالدىڭ ۇۋ - شۇۋى مەن، ادامنىڭ سەرگەك ايعالى، قارىبالاسقان
قارەكەتى، جەلمەكتى اگىمەسى مەن پانادى.

ولكەدەگى جاقسى جايلاۋعا جاراىمىپ وتىرعان كوب اۋىل، تابىعاتتىڭ
كۇنى ۇتىپ تۇنى اۋىسقان شاعىن، سونداي وتكەل ۇستىنەگى شۇبارلانغان،
جانداىنغان جاراىتىق قىزىۋ مەن قارسى الادى.

وسى كۇپىدىڭ سەرىكباي اۋىلىنىڭ ۇستىنەگى ەك قىزىۋلى شاعى ەدى.
قاسىنداى 4 - 5 باستى جولدىسى مەن سەرىكباي اىنالاغا ۇنىمەدى قاراپ
تابىعاتتىڭ البان بالاسىنا بەرگەن جاراىتىق، مولشىلىعىن شىمەن شۇكەرشىلىك
قىلىپ، ومىرىندە ەك العاشقى بەت سونى كوپسىنگەندەي ەدى.

بۇل قاسىنداىلاردىڭ اگىمەسىن تىكشاماى ۇزى مەن ۇزى عانا
بولىپ:

- نە بولار، نەگە سوعارەكەن؟ شىنى مەن اق مىناۋ ەلدىڭ مىناۋ داۋرەنى
ەندى كەلىپ بىتكەنى مە؟ دەگەندەي وپلار مەن كوزالدىنداى تىرشىلىكتىڭ
قىزىۋلى قىزىنەن مەرەكشە راقاىتدانىپ، سۇيىسىنىپ قىزىقتاپ وتىر ەدى. قاسىنداىلاردى
جاقىن اۋىلدارداى اعابىن، كورشى كوگىلىك سەتەر، بىر - ەكى قارىيە، ەكى كە -
دەپىلەۋ جىگىنتەر. اۋىلدىسى ات ۇستىنە بىرگە جۇرەتۇن جولداستارى ەدى.

قارىيەنىڭ بىرى الاسا بويلى، ارقى دەنەلى جاقسىلىق. كوب شىندە
بۇنىڭ دا ازامات بولىپ قالغان جالعىز بالاسى جۇماتايغا سالماقتا بارىۋ دەگەن
قاۋىپ باردى.

سونىڭ قامىن ويللاۋ مەن ۋېيىندە گى كەمپىرى مەن كەۋى جالعىز وتىر-
غاندا جىلاسىپ، جۇدەسەنۇن. ۋېيى، اۋىلى سوڭىسى كۇنىدەردە وزىفە جىت،
بوتەن سىياقتى بولمى قۇلازىغانداي، قايسى ۋاۋايمى ورنىمىداي بولمى دەي.

سولاي بولغاننان بەرى قاراي توب ئىشنى كەلمى، سەرىكبايداي ەل سەن-
گەن باشقىلاردىڭ قاسىمىدا بولمى، جەلمىكەن سەنىش بەن سويلەگەن كۈبتى
كورىپ، كىشكەنە بوي جاساعانداي بولاتۇن. سوڭىسى كۇنىدەردە كۇنىزگى
ۋۋاقت بولسا ۋېيىندە وتىرماي، ماڭمىداي اۋىلدارغا قىدىرىپ كەلمى، جايلى
قابار سەنىمۇگە نىتمىق بولاتۇن.

سەرىكبايدىڭ قاسىمىدا جاڭا كەشكە چاقىن كەلمى دەي.
ادەتتە جاڭالىق، يىگىلىك قابارى بارما دەپ سۇراغاندا بىر قالىبتى بەلگىسىز-
دىكىنەن باسقا ەش بىر جۇپانىش سەنىي المادى.

ياغىمىدا چىمچىرتىق بويىن سەسكەندىرىپ شوشىتىقانداندا بولغان سوڭ،
قاسىمىداغىلار مەن ەر نەنى ايتىپ اڭگىمە بىزدەپ وتىردى.

قارىيەندىڭ قاسىمىداي ەكى جىگىت بۇل سىياقتى مەس. ولار الدە نەگە
سەنىشتى قاچىرلى، جەلمىكىنى سىياقتى بولاتۇن.

بۇنىڭ بىرى سەرىكبايدىڭ ۋدايى قاسىمىدا جۇرەتۇن پىسىق، سوزد-
ۋار جىگىتى بايماغامبەت دەي. ول تومەنگى چاقىندا ئەتەپ، دابىرلاب داۋرىغىپ
سويلەسىپ بارا جاتقان جىگىتتەرگە قاراپ:

— مەن استىرتماي اۋىلدىن سەرنە چىپ قايتىپ بارادى. بۇگۇن وسى
دوڭگەلەك سازدان تاق وىمىز — قىرىق توقتى نە غىب جەلمىبەدى كەن؟!..

— وتىزدى ايتامسىڭ، كوك توبەنى قوسساڭ وسى شىرعاناق ولكىسىمەن
بىر ەلىۋ مولمىنان جەلمىگەن شىعار. ەلدىڭ تۇمسىغى قاندا نىپ اق چاتىر دەي
كەنىشى جىگىت وتەۋ.

— تۇمسىغى قاندا نىغان دەپ سونى ايتاما كەن؟ ورىستى تالاب سونىڭ
مالدىن جەسەڭ، مەن جەردە گى ناۋاسەلدىڭ قالاسىن شابساڭ سونى ايتادى...
وزىڭنىڭ قوراڭداي قويىڭى جەيسەڭ دە تۇمسىغىم قاندا نىدى دەيسەڭ دەپ
بايماغامبەت كەكەتەپ قويدى.

— ورىستى شاپپاي اق باسىڭىنى امانداپ قالشى. «بادىراق سەن تىيمە-
سەڭ مەن تىيمەيمىن» دەپ، وسى ورىسقا سەن تىيمەي، ساعان ورىس تىيمەي
تىنىش تۇرساڭدار جەتەدى اۋ... دەپ چاقىسلىق زورلىق بەن كۇلگەن
بولدى.

— ورس تىنىش قويماي تىيە بەرسە قايتەسىڭ قارىيە ا . . كونه بەرە .
مىنىڭ .

— كۈنبەسەڭ سوندا كۈنبە ئېراق ورسى شاپپاي اق ۋوز ۋېسكە وتىردە
ۋوز باسكىلى اماندا . وسى ورسى ۋىتەمىن ، بۇتەمىن دەگەن ۋسوزدى ، تىبىتى
قۇلاغم جاقىتىرمايدى .

— ەلدىڭ مىناۋ جۇرگەن جىگىتتەرى ولاي دەمەيدى . ۋستاساتۇن بولساق ، مىقتاب
ۋستاسامىز . تۇرىسىب كورەمىز دەيدى .

— تۇرىسىبى بارما؟! ...

— ، تۇرىسىبايتۇن نەسى بار؟! دەب وتەۋ كىيىپ كەتتى: تۇرىسامىز ،
ايتىسە وسى ەل ات ، ايعىرىن نەگە جارانتىب مىنىسىب الدى . قارىۋ ، ناپىزا
نەگە بايتاب جۇر . تۇرىمىش نەگە جاساب جاتىر؟ شاربۇانى نەگە سە .
كەرىۋسىز دالاعا تاستادى؟ سونىڭ بارىن تۇرىسامىن دەب ، شىمدايمىن دەب سىتەب
وتىرعان جوق با؟

— قارىۋىڭ قايسى؟! ... مەن بىلەيمىن . بىزىڭ جۇماتاي ورسى بەن
سوعىساتۇن قارىۋىم دەب قاراعايدىڭ باسقا ۋشكىم تەمىر قازاب المىتى . ناپىزامىز
دەيدى . مىلتىمىڭ قايدا ، قىلىشنىڭ قايدا؟ ورسى ساغان قاسىمىڭا كەلەتۇن شىمعاراۋ
ماعان ناپىزا ئىدى سال دەب .

كوبىشلىك ۋندەمەدى ... بوگەلكەندەي بولمى دەدى . ئېراق بايماعامبەت
ەرتدەن بۇل ۋسوزدى كوب ەستىگەن ، كوب جىگىتتىڭ بۇعان قارسى ايتىپ جۇر .
گەن جاۋابىن دا بىلەتۇن .

— سوغىسقا كەتسە بىر سەبى تايلار . قارىۋ المايدى ، قاچىر الايدى .
بىرەكى بىرەت جۇرەگىن شايلىقتىرىپ شوشىتىپ جىبەرسە ، ورسىنىڭ ۋزى اق
قارىۋىن تاستاي بەردى . ۋز قارىۋى مەن ۋزىن سىپىلايمىز ، سولاي مەس بە؟ دەب
وتەۋگە قاراب كوزىن قىسىپ كۇلىپ قويدى .

— وي ئايراي قالىڭ البان تۇگىل جىيىلىپ قانات جايىپ قايتسا ، ورسى
انەۋگى جارمەڭكە باسقىندايدى بىمىپ كەتەدى . وسى تارتىپاق سە . وزدەن
چەك كورەتۇنىم جوق . سوغىسقا شىققاندا شال اتاۋلىنىڭ بارلىغىن اۋلاققا اپارىپ ، بىر
سابعا قاماب تاستاۋ كەرەك دەدى . جۇرتنىڭ بارى كۇلىدى .

— سوغىسىپ جاتىر عوي انە ، قىرغىز . قاراقول اينالاسىنداغى ورسىنىڭ
بارى ۋزىمىپ سى كەتەپ ، بوسىپ جاتىر دەيدى . قىرغىزدان كەم بولىمىز با؟
دەب سەرىكبايعا قارادى بايماعامبەت .

بۇل سۆزى بۇگۇن تۇستەن بەرى سەستىلگەن ئېىر سەبەستىك بەتى مەنى
ايتىپ ەدى.

دوگگەلەك سازعا كۇندىز كورشى اۋىلدا سەرنە جەب، قالىك جىيەن-
كۇرەس سالەپ، اۋدارس جاساب، ويناپ جاتقاندا جارمەگكە حامەننا
كەلگەن ئېىر قىزىل بورىك: قىرغىز سوعىس باستايتى دەگەن ۇزىن قۇلاق ئېىر
قاپار ايتقان.

- قىرغىز سوعىسقا قارىۋى بار شىعار؟! دەپ از ۇمىتتەنگەندەي بوب جاقسىلىق
سەرىكبايعا قارادى.

- ەندا دا قارىۋ بار دەيمەسەك. ئېىراق و جەت قايراتتى، اشىۋلى ەل. باستاسا
باستاعانى اق. ئەك سولاي بولعاي اق دا دەدى سەرىكباي.

باغانادان ۇندەمەي وتىرعان سەرىكبايدىك سوزگە كىرىسكەنى اگگەمەشىلەر-
دىك يىيەن كوتەرگەندەي بولدى.

ەل ورتاسىندا ەرتەلى كەش سويلەنىپ جاتقان ۇزىن قۇلاق قاپار-
دىك ئبارىن تۇگەل ەستىپ، تۇگەل جىيىپ، ئبار بارىنە تالعاۋسىز تۇگەل سەنە.
بەرەتۇن وتەۋ:

- اناك كورى دەپ الەپ قىرغىز ئېىر باستاسا توقنامايدى. البان بۇعى
تمزە قوساتۇن شاعىك جەتتى دەپ ولار ەرتە باستان قاماننىپ جاتىردەگەن.
ولاردىك ات، ايعىرىن ۇستاپ، جىگىت اناۋلىنىك توبىنانىپ اتقا مىنگەنمەنە، نايزا، مەلتىق
جىيعانمىنا كوب بولدى دەگەن.

- ات مەنىپ، نايزا سويل ۇستاۋ مەن ۇسى وگىعارىلاتۇن بولسا،
وسى البان دا ئەگىس اق سوعان كىرىسىپتى عوي... قارقارا اينالاسىنداغى
ەلدىك تىنىش وتىرعانى جوق دەسەدى. بارىندە دە نە ساي كولىك ياپتالىپ
جانسا كەرەك. ۇزاق باتىر تۇگىتار جىلقىسىنداغى نەلەر تومىرىلغان
قۇراتتاردى ايت بوزىمنىك دامەلى جىگىتتەرىنە ۇستاتىپ مىنگىزىپ
جاتىر دەيدى دەدى باغانادان ۇندەمەي وتىرعان قارا شال قالىدباي.

- ە، ۇزىمىز سونى سىتەمەي وتىرمىزبا؟ وسى دوگگەلەك سازداغى اۋىل
اۋىلى كازىر كەشكە ارالاب شىقىشى. كۇندىز- تۇنى بەلدەۋ مەن ارقاننان
ەش كىمىنىك دە اتى كەتپىدى. ئبارى دە اللە نەشە تاك اسىپ، ئىشىن تارتىپ
جاراب دوم بولمىپ قالىپتى. نەلەر سەمىز باعلانداردىك ەتى قازان- قازان
بولمىپ قۇۋرىلمىپ مەسكە تەيلىپ جاتىر. جىگىت اناۋلىنىك داين مەسسى
جوق دەپ بايىعامەت جۇگىنىپ اللى.

— ەگەن، پېشەنگە سالامىن دەگەن جالغىز قۇلا قاسقانى مەن دە بايلاپ وتىر-
مىن. ونىڭ نەسى بار! وسى جولدىن قالغان جان جان، مال — مال؛ قىزىن...
ورىستى جارمەڭگەدەن شىعارىپ الىپ بارگەنتكە شەيىن ئېىر تىرقىراتسا
بولادى. ياۋرىنان سىيگەن البان بالاسىنىڭ جالغىز ارمانى سول... مەن نەگە
قاراپ قالايىن.. كەرەك دەسە جان — سەيت دە اينالىدىغان ەكى اتىنىڭ ئېىرىن
قۇناپىپىغا بېرىپتى. سودان كەدەيىمىن بە؟ بۇل سەلەبەدەن اياپتۇن، اياناۋن تۇگم
چوق... دەپ وتەباي دا كوتەرىلىپ الدى...

بايماعامبەت جان — سەيتنىڭ اتى اتالغاندا كۇلىپ جىبەردى.
— ول ئىت ۇزى مەن قويماي، بۇگۇن مىنا كوك توبەدە ۇزۇ قارالداي
جىگىت جىپىنالىپ ەدى، وزىمدىكىن بەرىپ بولمايم: ەندى البان جىگىتىنىڭ
ئېىرى جاپاۋ بولماسىن، ات كەرەگى وزىمە كەلسىن. اياعى وسپان ئىلماشتىڭ
جىلقىسىنان السامدا وسىندا جىلقىسى باردىڭ بارىنەن سەنىمدى جۇبرىكتى
تاۋىپ بەرمەسەن دەپ جار شاشىپ ۇر دەپ وتىرغان جۇرتنىڭ ۇبارىن
كۇلىردى.

سەرىكبىي وسپاندى ايتقاندا قالماڭ ەلدىڭ شىمىنەگى شىرىگەن جۇمىرتقا،
سەنىمىز جالغىز بۇزاقنى سەكە العانداي بولمى:

— وسپان اعلىمنى عوي. وعان سىتەسە جان — سەيت سىتەيتۇنى سراس.
ايتبەسە ۇلىققا كوتىن تىعبى، جەمىتك جاعالاعان قۇزغىن سىياقتانىپ ەلدىڭ
دلايساڭىنان پايدا ۇزدەپ جۇرگەن وسپان ەش كىمگەدە قولمىنان ات بەر-
مەس. بەرسە ول وسپان دا بولماس دەدى.

— ول عوي جارمەڭگە باسىنان شىقپايدى؟ بار البان قىرىلغان كۇندە
جالغىز باس قايدا بارىپ كۇن كورەمىن دەيدى سول?... ورىستىڭ تەرسى
جازىۋىن ئېىلىم دەپ ەلدىڭ تىلەۋىنەن، اتا — بابا جولمىنان بەزىپ اق كەت-
كەنى مە؟ بۇنىڭ نە بىلگەنى بار... دەپ جاقسىلىق سەرىكبىيغا قارادى.
سەرىكبىي:

— نە بىلگەنى بار دەيسىڭ، جارمەڭگەدەن شىقسام بىرەۋ جامانداپ قويايدى.
ەلگە قوسىلىپ كەتتى دەپ ۇلىق قىرىن قارايدى دەپ تىعلىپ وتىر. وعان
ەل نە كەرەك؟ بوتەن ەلدەدە ورىستىڭ ۇلىعى بار. البان بولماسا وزگەنى
بارىپدا ساۋا الادى. انا جەبىرپايدىڭ بالاسى الباندى ساۋىپ ۇزى جازدىڭ
وزىندە قورالى قوي جىيىپ الىپ وتىرغان چوقبا؟ ورىستىڭ سورپاسىن
شكەن قازاق وگىب با ەدى؟ تەك ەلدى ازىمىز بىر كەسە باستى قىلماسىن دە!..

— باسە، جەگەن جەمەن ەلدەن اۋلاق اپارىپ جەنسە مەن، تورە دەپ،
بەلدى دەپ اڭقاۋ ەلدەن سودان اقل سۇراب جۇرگەنى دە بار كورسەدى
دەدى بايما مەت.

— ەل دەپ قاي ەل دەيسەڭ، ۇزىنىڭ اعاينسىماي دا بارىپ جۇرگەن.
كەشە سونىڭ اۋىلى قارا قولدا پالەن جۇز سالماق بار، پالەن زەڭبەرەك
بار، جارمەككەگە پالەندەي سالماق العىزدى اق جەلكە، بۇندا كازىر پو-
لەمەت دە بار. قازاق قارسىلىق قىلسا قىرىلادى. اق جەلكە بىر اۋىز قاپار
بەرسە جار كەنتەن دە پالەندەي اسكەر قاپتاب كەلگەلى وتىر، ەرتەڭ اق
ەلدەڭ اپىڭى باسلادى. سوندا باسشى بولعان كەسپىلەر جازاسىن تارقادى
دەپ اينىسادى دەيدى، سونىڭ اۋىلىنىڭ بىر قارىيەسى دەدى وتەۋ.

— كەم دەيدى، سوندا جازا تارتاتۇن دەپ جاقسىلىق وتەبايعا قارادى.
— كەمدى ايايدى دەيسەڭ، شەش كەمدى دە تالعامايدى.

— مەنە، وسىنداي سوزدى بەقسىنادى، ولار بولسا، ەلدەڭ جۇرەڭگى
شايلىقسىن دەيدى عوي. جاسقاندىر عاندا، ۇزاق سىياقتى بىز سىياقتىسى
جاسقاندىرادى عوي...

— وسپان ايتتى دەپ جاسقانغان كەسى بولسا بارا بەرسىن، وسى
سوزدى كەشە اۋباكىر اۋىلىنداغى بىر جىيەندا ادا بىر مەس، ەكى مەس
جاڭاغى قارىيە ايتا بەرگەن مەن جان. سەيت بەن اۋباكىر: وسپاندى مەن
قوسىپ اقلدىڭى.... تەك ەندى ۇنىڭى شىعارما؟! دەپ شوشىتىپ
جىبەرىپتى دەدى وتەۋ.
سەرىكباي:

— جان. سەيت وسپاننىڭ ۇزىن بىر سۇيىتىپ ۇركىتىپ قويسايشى.
نەنەن نىڭە تەيلىپ جورعاقتاب جۇرسىن دەدى.

— جان. سەيت ودان ىركىلەتۇن مەس. بۇگۇن وسپاننىڭ جىلقىسىنان
ات اپەرەمەن دەگەندى سودان كەيىن ادەيى ايتىپ جۇرگەن كورسەدى.
— باسە،

— باسە، سۇيتبەي بولمايدى. جالعز ۇلىق مەس، قىتىعىنا تىيسە ەل دە
ۇلىقتان كەم تىيمەيتۇن سەزدىرىۋ كەرەك.

— بەلمەيمىن سۇيتكەن مەن سول وسپاننىڭ اۋلى ەلدەڭ جىيەنى
بولسىن، تىلەۋ باتاسى، قارىۋ — سايمان جىيەپ قامدانىۋى بولسىن — بارىنەن دە
بويىن الەپ قاشىپ، شەتەرەك تۇرغان كورسەدى دەدى جاقسىلىق.

بۇل قاباردىدا وتەباي ەستىب ەدى.

— وندۇك ىراسى. وسى ولكەدە شارىۋانى ۇمتىباغان جالعىز اۋىل سولار.

كەشە ەگىن مەن پەشەننە كىسى دە شەعارىپ، ۇي دە كوشىرىپتى دەيدى. وسپان: «قۇر جەلىككەندى قويسىن ەگىن. تەگىن جىناۋعا كىرىسىن» دەپ جارمەككە باسىنان قاتىن، بالاسىن جىبەرىپتى دە شەشەسى مەن اعاينىدارىنا جا. كاعىداي دەپ تابىرىپ جىبەرىپتى.

— قارا ەشكىمگە جان قايعى، قاساپشىعا مال قايعى. ورتەنىپ جاتقان ەل

مىناۋ، ەلى دە مال. دۇنيەگە كوزى تويماي ويدان قىردان سىپىرىپ، سىپىرىپ جاتقان وسپان اناۋ. سۇيتبەسە بەس جىلدا ەلدىك الدىنا تۇسكەن باي بولاما؟ سۇيتبەسە وسپان تىلماش بولاما؟ دەپ سەرىكبىي كۇرسىنىپ قويدى.

— شارىۋا دەمەكشى وسى اۋىلدىك، ەگىنى ۇپسىپ، تۇسۋوگە اينالىپتى دەپ

قاپار كەلىپ جاتىر. پەشەن بولسا ولدا شاپىلماي قالب بارادى. بۇل نە كۇن بولدى؟... ەگىننىڭ شەشىسى ەرنە ەدى. ەسىل قازىنا شاشىلىپ اتى اقالعانىما تۇگە! ۇير دەمە قىلىپ، جارمەن جارتىسىن بولسادا جىمىرىپ د المادىق دەپ سەرىكبىي اۋىلنىڭ شارىۋاسىن باسقارىپ جۇرگەن اعاينى قارا شال ۇۋايىم ايتتى..

سەرىكبىي بۇنىڭ سوگى كۇندەردەگى وسى سىياقتى نىزىكتارىن كوب

ەستىپ قاجىعانداي ەدى. سوندىقتان قاپاعىن شىتىنىپ:

— قوي ەندى نىزىكتاماي، قوي دەگەنىم قايدا؟ وسى ەلى ويناب ۇچۇر

دەيمىسىڭ ۇزىڭ؟ دلاداعى ەگىن تۇگىل، قولماعى قورالى قوي، قوستىملى جىلقىدان دا بەزەرسىڭ ەلى تۇرا تۇر.

— بەزىگەنمىز شە تالشىق كەرەك ەمەس بە؟ تۇستىك ۇمىرىڭ بولسا،

كۇندىك مال جىي دەگەنى... دەي بەرىپ ەدى.

— كۇندىك مالىڭ بار بولسىن! وسى قولىكتامىڭكا يىە بولىپ تۇرساڭدا

بولادى. وسىدا جەتەدى. ماغان بايلىق كەرەك ەمەس. مەن وسپان ەمەسىمىن.

دۇنيە قور قىلغىڭ كەلەدى عوي. مەن ەگىن جىيامىن دەسەم ەرتەك وسى ەلدىك ۇبارى ەگىنى مەن پەشەننە كەتەدى. جاڭا ۇزىڭ نە ەستىدىڭ، قۇلاعىڭ.

نان اعىپ كەتتى مە؟ ەلدىك بارلىق جىمىكتى ات ۇمىنىپ، قارىۋاسىنىپ كۇتە.

نىپ جاتىر دەگەندى ەستىگەن جوقىسىڭ؟ سونىڭ شىندە قايسىسى بايلىعىنا،

بارلىعىنا سەنىپ، قازىناسىن ۇيىپ قويىپ وتىر. ەر باسىنا كۇن تۇۋعان

دەگەن وسى. بۇل كۇندە باس اماندىغىنان، ەل نامىسىنان باسقانى تىلەيمىن دەپ

وتىرعان كىسى جوق. اتتان، قامدان شاربۇانى تاستا، بارىكىدى ورتاغا سال. ەرتەڭ ۇران شاقىرىلعان كۇنى انالغان جەرگە تۇگەل جىيىل. شاربۇاغا، دۇنيەگە الاكىدا. وسى ونكەلەن وتبەي نىنمىشتىق جوق، مال دۇنيە ارام. توپىكىدى جازبا، شاشىراما، كۇندىز تۇنى دايمىن وتىر. بىر ەركەكتى شەت جايلىدىرمما؟ بۇگۇن بولماسا ەرتەڭ باستالدى دەپ ادەبى وسى ەلگە وسىلاي اقل بەرب وتىرعامىز جوق پا؟ سونى ايتىپ وتىرىپ مەن شاربۇا ويلاپ، تىنماقتىق قىلسام ەل قايتىپك؟ كىمدى ۇستاپسىڭ سونان سوڭ؟ شاقىرعاندا كىم دايمىن بولادى؟ بۇيدايمىدى تەرب جۇر ەدىم دەيم بە؟ نە ايتامىن؟ نە بەتمىدى ايتامىن البان بالاسىغا.

- ە، وزگەلەر شاربۇاسىن ويلاماي جانىرمما؟ ەنە جىبەر بىتى عوي وسپان!

- وسپان البان بالاسى ما ەكەن؟ ول ارام سىيراق. ول ەلەن شىققان ورسى بوب كەتكەن. ول الباننىڭ اربۇاعىنان ساداغا كەتسىن.

- بىر وسپاننان باسقا شاربۇا ويلاغان تىرى جان جوق. جۇرتتىڭ بارى. نىڭ دە ەگىنى - تەگىنى بىسىپ تۇر. بىراق ەش كىم قىبىر ەتكەن جوق دەدى بايماعامبەت.

سەرىكبىي، شال سوزىنە اشىۋلى ەدى، ۇىتكەنى ۇيدە قاتىن - قالاش دا بۇ. گۇن وسپان سوزىن ەسىتىپ بىردەمە دەپ كۇبىرلەگەن بولاتۇن.

- ماعان وسپان نىستەگەن نىستى ۇلگى قىلما سەن. وسپان دۇنيەلىكتىڭ قۇلى بولسا، انا قاسىنداى تاقىر كەدەي جان - سەيت نە قىلىپ وتىر؟ جالغىز اتىن ەل كەرەگىنە جاراپىدى دەگەن جىگىتكە مىنگىزىپ وتىر. سونى ويلا. انا ۇزاق، انا جامەگكە نە عىب وتىر. وسپانداي اق مانساب بىەسى ۇلىق بولاتۇن انا اۋباكىر ول نە عىب وتىر. بارى دە شاربۇاسىن سۇۋداي شاشىپ، ارتەمىن ۇلەسكە سالىپ جانىر. سەن ۇي دەسەڭ، ەرتەڭ كەرەك قىلسا وسى قولمىداى از جىلقىمنىڭ بارلىعىن مەن دە وسى دوڭگەلەك سازدىڭ ۇلەشىنە سالامىن. بىلىڭ بە؟ دەدى.

بۇل ۇۋاقتتا تومە ككى جارمەگكە جاققان شىعبى سەرىكبىي اۋلىن بەتكە المىب كەلە جانتقان ەكى انتى كوك باسىندا اڭگىمەدە وتىرعان سەرىكبىيلارعا قاراي بۇرىلىپ ەدى.

انتارىن قارا تەر جابقان جۇرگىمشىلەر بۇلارعا قاراي بەتتەگەندە ەك. بىندەب جەلىپ كەلە جاتتى. كازىردە كۇن باتىپ، سىرت جابىلىپ قالغان.

اۋىل اۋىلىنىڭ دېرىنى سايابىرلاب ازايىپ، ار چەردە جەر وشاقنا لاپىلىك جانان وتتار عانا كوزگە ايقىنىدىن تۇرغان. اۋىلىنىڭ كۆپ تىلىنىڭ دىنىدىن سوڭى ۇۋاقتتا دامىلىسىز ۇرگەن يىتتەر داۋىسى عانا باسىمداغانداي. بىر سە كۇشىك داۋىسى شۇ - شۇ ەتتەپ ارتىغان ۇلكەن توبەتتەر، سوقتالى اشۇلى قانىشىقتار داۋىسى چاپىرلاي شىعبى اۋىل اۋىلىدىن بارلىغىن ازلك - قازاك قىلغان. داي بولاتۇن.

كەش قاراڭغىلى تۇتاسىب مولايغان سايىن يىتتەر داغىلى مىنەتتە قۇلىمى كىرىسكەندەي. وىكەن كەتكەننىڭ بارلىغىنا شاپالانا ۇرىپ قويە بەرىپ، الستا كورىنگەن قارا قۇرا بولسا الدىن شىعبى، بوگەۋىل سالىپ، اۋىلعا كەلگەندى اۋىلعا اكەلىپ، ۇتتەپ بارا جاتقانى ۇزى قۇۋىپ جىبەرگەندەي قانجىعەلاب ارىسلىك شىعارىپ سالىپ، اۋىلىنىڭ امانلىقى، تىنىشىغىن ۇز مويىغا. دارىنا تۇگەل كوتىرىپ العانداي بولاتۇن.

ەكى اتنى سەرىكباي اۋىلىنا جاقىنداپ كەلگەندە، الدىن تويى مەن قاماب شىققان كۆپ يىتتەر، كازىر بۇلار توبە باسنا كەلگەنگە شەيىن شۇ - شۇ ەتتەپ، وزگە دىمىستى سىتىرتىپەي ولكەنى ازلك - قازاك قىلى.

انتىلاردىڭ قاراڭغى كەشتە پىشىنىپەرى وپ وڭاي تانىلغان جوق. جالغىزاق توبەنىڭ ەتەگىنە كەلگەندە عانا ساپاق جاققا قاراعان كۇمىس ۇزەنگىلىرى جارىق - جۇرىق ەتتەپ، ەكى انتىڭ ەر - تۇرمانى بىر بىرىنە شىلىرى - شىلىرى سوقتىقتى. بىرەۋى تاۋىر كىيىملى، كۇمىس ەر - توقمى ۇزىن بويلى. ەكىنشى قاسىنداعى انشىسىنا ۇقسايدى.

بۇل ۇزاق، جارمەڭكەدەن دوڭكەلكە سازعا قاپار المىب كەلە جاتقان ەتلىشى، قاپارشى كو كباي بولاتۇن.

جارمەڭكە باسىندا قالمىڭ البان جىمىلىپ اق جەلكەگە جاۋاب بەرگەننەن بەرى قاراي ەكى جۇماداي ۇۋاقت ۇتتى. سودان بەرى جايلاۋ - جايلاۋدىڭ ار قايسىسىندا ەر ازامات تۇگەل قامدانىپ، ات ساياماندىن دايمىنداپ جەكە - جەكە ازىرلەنمۇدەن باسقا، ەل ەلدىڭ ارانىنداعى قاتنىس ەتلىشى دە برەقتەپ المىب ەدى.

كۇن كۇن سايىن جارمەڭكە باسىنداعى ۇلىق نىستەپ جاتقان قام بولسا، ياكى شەتتەن قاراقول، جاركەنت جاعىنان سىتىملىگەن جاڭىرىق، جاڭالىق بولسا، بارىن دە ەل ەلدىڭ باسنى ادامدارى ۇز ماڭاينى سىتىرتىپ جارىپا.

لاۋدان باسقا، ماڭايدىغى البان ۋرۇبۇلارنىڭ بارلىغىدا قاپارشلار جۇرگۈزىپ، مالىمەت و تىمرا تۇن. سوندىقتان، ەرتەڭدى كەش جاڭالىق قاپارلار ۋزىلمەي، ۇبرى ارتىنان ۇبرى شىعب مرسىلى — قارسىلى قىدىرىپ تۇرغان.

البان ۇشى تۇگەلى مەن وسىندا ي ەرتەلىب العاننان بەرى قاراي ۇزاق، جامەڭكە تۇرلىعوچا سەرمەكبایلاردىڭ اۋىلدارى كۇندە كەلگەن جاڭالىقتاردى تاراتۇن شتاب سەبىتى بولغان. جالعىز بۇنى مەن قويماي، ار ۇبر سىمىلىگەن دافىرتقا قاراي بەستى — وندى باسنى كىسىلەردىڭ كەڭەسى بولمى، وزگەلەرگە انانى سىتەۋ، مىنانى سىتەۋ كەرەك دەگەن بايلاۋلار مىن دا جىبەرىپ و تىمرا تۇن.

الباننىڭ قالدىڭ ورتاسىندا ۇلىققا نەرەۋ بولمى، ەلگە قاستىق قىلامىن دەسە سەبى تىبەتۇن جەرى جارمەڭكە بولعاندىقتان، جۇرتنىڭ كوزى قارقارا جازىمغا كوپرەك قالدالغانداي بولاتۇن. وندىڭ نە سىتەب، نە ويلاب جاتقانن ەلگە بىلمۇگە، سىمىنۇگە قاجەت. اق جەلگە ەلى بارلىق كومەكشى ۇلىقتارى مىن سوندا و تىر. ماڭايدىغى بەستى — وندى سالىتتى جىيىپ، قازاق ورس قالالارىنان از ازداب، استىرتىنداپ جىگىتتەر جىيىپ العىب قارىۋلانىرىپ جاتقا نى دا باردى.

سوندىقتان، ۇزاق جامەڭكە وسى جارمەڭكەگە قۇلاقتارىن كوپرەك تۇرىپ، سوننىڭ ار ۇبر قوزالعسىن اڭدىعانداي نەسىلە قاراب باعب و تىرغان.

ۇبىراق جارمەڭكە باسىنداغى ۇلىق، قازاقتىڭ وزىنە سەرىن ايتبايدى. ەل بولسا بۇرىنعىداي جارمەڭكە باسنا بارمايدى. ونداغى قازاقتان قالعان تىلماش، وقىعاندار بولسا ۇبر اۋىز تىل اپەرمەيدى. ەل قوزالعاسىنان بوپىن العىب قاشادى. سوندا جارمەڭكەنىڭ نىيەتمى بىلمەي وتىرىۋعا مۇمكىن ەمەس. قازاقول جاركەنت، العاتى جاعىنان شىققان جاڭالىق بولسادا سوندا كەلەدى. وسىنىڭ ۇبارىن سەبىتەب كەلىپ اقساقالدار كەڭەسى جارمەڭكە باسىنان وزدەرىنە تىلەۋەلى بولمى، جانسىزداب قاپار اپەرەتۇن بىرەن ساران كىسىنى نۇدەستىرگەن. سول كىسى وڭاي اق تاپىلىب ەدى.

ول جارمەڭكە باسىندا تۇراتۇن سارت ساۋدەگەرى سۇلتامۇرات. بۇل ەبىتى، سىتى ادام. قازاق قىرعىزدىڭ ورسقا ارنالعان نارازىلىغىن شىمەن بۇدا قوستايدى. سوندىقتان، جارمەڭكە باسىنان جان جاتقان كەلىب جاتقان سارت، نوعاي، تارانشى جۇرگەنشىلەرنىڭ بارلىغى مىن اڭگىمەلەسىمب كەرەكتى

قاپاردى مەزگىلى مەن تولۇق قىلىپ ئالدى، ۇزاق جامەككەلەرگە ۇدائى جەت
كەزىپ تۇرغان. سوڭى كەزدە جارمەككە باسنىداعى بىرەن - ساران
سالداتقاندا اڭگەمەشىل اۋزى بوس تانىستار تاۋىب ئالدى، اق جەلكە
سىتەپ جاتقان قارەكتەن دە ونى مۇنى سىتەپ تۇراتۇن. بۇندىك جىيان
قاپارلارنىن ەل كەسىلەرى ەر تۇرلى ادەس بەن الاتۇن بولغان. جالپى
ەلدىك جارمەككە باسنا بارىۋى ازايغان سوڭ، ەندى ۇنەمى سۇلتامۇراتقا
كەلە بەرەتۇن ىرلى - جارمەدى كەسى بولسا ونىڭ چۇرسى الاقانداي
جارمەككەدە، قاقاب تۇرغان ۇلىقناردىك كوزىنە تۇسىپ قالغۇى وڭاي نار.
سە. سىنى ۇيلاپ ۇزاق، سەرىكبايلار اقبىلاسىپ كەلىپ سۇلتامۇراتقان
جانسىزداب قاپار الۋ ۇشمن ەر ۇرۇدان 10 شاقنى كەسى شىعارغان.
بۇلاردىك ەر كۇنى ەر قايسى كەلىپ كەتەدى. كەيدە ەكەن، ۇشەن
كەلەدى.

كەي كەزدە اسىرەسە سوڭى ۇواقىتتاردا العاشقى ون كەسى ىر ىر
كەزىپ شىققان سوڭ تاغى تىڭ ادامداردىدا جىبەرەتۇن بولغان. بۇلار
بەس - التىداندا كەلەدى. كەيدە تەبىتى ەلەۋسىز بولسىن دەپ وڭىز ەنە.
كەزىپ جالەمىز جارمە كەدەي - كەشكىتى دە جىبەرەدى. كەلگەندەردىك ىرى دە
ۇمىندىرغان تارتىپ بويىنشا ساۋدا قىلا كەلەدى. ەر كۇنى ەر لاكەدەن
ەر الموان ۇساق - تۇپەك الادى. ىراق ىر قاداق سابىن ياكى ىر كەز
شىمت قانا الاتۇن بولسادا ساسىباي كەزىپ، كەزىپ ساۋدالاسىپ چۇرە.
تۇن قازاق ادەتىنىڭ، وسى كەزدەدە پايداسى تىيگەن. المۇشەسى جوق
بولىپ قاكىراب تۇرغان لاكەشىلەرگە اڭگەمەدە كەرەك. سول ىرەت بەن
چاعالاب چۇرۇپ سۇلتامۇراتقا ارنالىپ جىبەرگەن قاپارشى ەلەۋسىز كەلىپ،
ەلەۋسىز كەتەتۇن.

بۇگۇن سول ادەت بەن جارمەككە باسنا تۇستە جىبەرىلگەن كەسى
ۇش كۇڭگەي جوناسىنىڭ باۋىرىنداعى جايلاۋلارغا ۇلكەن قاپارلار ئالدى
كەلىپتى.

سونى سىتەمسى مەن ۇزاق، سەرىكبايغا وسى كوكبايدى شاپتىرغان.
اتقان تۇسىپ سالەمەسىپ سەرىكبايدىڭ قاسىنا كەلىپ وتىرغان سوڭ
كوكباي قاتتى چۇرىستەن تەرەپ، پىسناغانىقتان ۇلكەن قارا بوركىن
قولمنا ئالدى بوگەلمەستەن اڭگەمەگە كىرىپتى.

— بۇگۇن سولتامۇراتتان قاپار كەلدى. قاراقولدان قاپارشى كەلمىتى. بۇل چارلىق قازاق، قىرغىز، تاراننىڭ بارلىغىدا تۇگەل كوتەرگەن كورد. نەدى. لەپسى، تالدى قورغاننان بەرى قاراي قازاق كوتەرىلمىتى. قىتايغا ئاۋامىز. كۈنەيمىز، بەرمەيمىز دەپ ماڭايىمىز دەپ ورس قالارىنا شامبۇل جاساب، قارىۋ جىيىپ قارسىلىققا قامدانىپ چاتىر دەيدى. اسكەر شىعبى، سوعىسىپ قالغانلاردا بولسا كەرەك. ودان بەرى پىشپەك، المانى، قاراقول اينالاسىنداعى ەلەر كوتەرىلمۈگە باس قويىدى دەيدى. قىرغىز، ورس قالارىنا شامبۇلدى تۇگەل باستابىتى. جىزاقتا ۇلكەن قارسىلىق بولمىپ قالانىك ۇستى تۇگەل قىرغىز مايدان دەيدى. تارانشىمەن قىرغىز قازاقتان وزعان كورنەدى. بۇلار شاپقان ورس قالالارى جەبىر جەسىر بولمىپ، ورتەلكەنى ورتەلمىپ، قىرىلغانى قىرىلمىپ پىشپەككە، قاراقولغا، توقباققا شۇباب چاتىر دەيدى. ۇلىقتان ۇرەي كەتتى. قازاق ورس، مۇجىق اتاۋلىنىڭ قاتىن بالاسى تاۋ-تاستا بوتاداي بوزداپ شۇبىرىپ ۇجۇر دەيدى. قىرغىز پىشپەكتەن قاراقولغا مىلمىق جابىدىق اكەلە جاتقان سالداتنىڭ ابوزىن تالاب الپىتى. وسى كۇنى بار قىرغىز مىل-نىقنى قارىۋلى دەيدى.

تىكناۋشىلاردىڭ سەرىكبايدان باسقا بارلىغى كوكباي اڭگەمەسى باس-تالغاننان اق ەتەلەپ،

— ە، ە، پالە، پالە، ە، ە!!؟

— بارەكەلدى... بارەكەلدى.. ە، ە!! دەپ بېسىنگەندەي مەكەرەنىپ قۇلاي تىكناپ وتىرىپ كوكباي توقتاغاندا وتەۋ:

— ايتىپ ەدىم عوي! قىرغىز: ۇستى باستابىتى دەپ! «اقاڭ كورى» دەپ الىپ ۇبىر باستاسا ول توقتاماپىدى.

— قىرغىز ەمەس، تارانشىدا كەتتى دە!..

— ەل بولساڭ وسىندا ي بول... وي تىلەۋىشى بىرسىن دەدى بايپاعامبەت.

— بۇل انىق قاپارما ۇزى؟ ەتىل اكەلگەن كىم ەكەن؟ دەپ كوكبايغا قارادى سەرىكباي.

— انىق شىعار... انىق قوي... دەپ وتەۋ سويلەپ ەدى، كوكباي ونى تىكناماستان:

— انىغى سول قىرغىزدىڭ باستى كىسىلەرى الباننىڭ قارىيەلەرىنە وسىنىڭ ۇبارىن جەتكىز دەپ ادەپى قاپار سالىتى.

- باسشىسى كىم دەيدى؟

- باسشىسى باتىرقان، قىدىر، ساۋدامبەك. ازىرگە قابارشىلار سولاردىڭ اتىن اتايدى. كىرىسكەن جالپاق ەل. بىر قىرغىزدىڭ بالاسى موپىن بۇرۇپ قالغان جوق. بىرى دە ات ۇستىندە جاۋ جارقاقا تۇگەل قول قويىپتى. چانا قاباردى بىر قارقارا مەس المانغا، پىسپەككە، مىناۋ اسعدادا جىبەرىپتى: قوسىلىپ قامدانسىپ، اتقا مىنىپ، انەۋگى ايتقان سالەمدەرى شىن بولسا ۇزاق، جامەككە، سەرىكبایلار ەندى ماڭايداعى ورس قالالارىن سەكەرسىن. قارىۋالانسىن. چارمەككەنى تالقانداسىن دەپ ايتىپتى دەيدى. ورسىنى قۇۋسىن دەپتى.

- بارەكەلدى، سوزىنما وي، تىلەۋىڭى بەرسىن.

- ەركەك مىنلارەكەن عوي. ەندى بوگەلەتۇن نە قالدى؟ دەپ بايماعامبەت ساپىرى كەتىپ سۇرلانسىپ بىر سە جۇگىنىپ، بىر سە برعالب مالداستىنان وتىرىپ، تىپىرشىعانداي بولدى.

الى دە سالماق بەن ساپىرىنان اۋماي كووكبايدىڭ پىشىنمەنە ويلانا قازاب وتىرعان سەرىكباي:

- جا! قارىيەلەردىڭ نە دەيدى؟

- قارىيەلەر، ەندى بۇل قاباردى ۇلىقدا سىنىتتى. بۇل وتىرماس، كەتەر. بىراق كەتەرىندە بىرەن ساراندى بولسادا قارماپ كەتپەي تىنىش كەتپەس. ەڭ اۋەلى ەل كەسىلەرى ساقىتىق قىلىسىن. جىگىتتەرىنە تەگىس قاپار بەرسىن. اۋەلى اينالاداعى ۇساق قالالاردى سەكەرەمىزبە، قايتكەندەي بولامىز؟ سەرىكباي، تۇرلىعوچا، اۋپاكيو مۇندا كەلسىن. كەكەسىب الاپىق. تاغى بىرەر كۇن مىنا قاپار انىق با، ۇشقارى مادەرەگىن توساپىق دەسەدى.

سەرىكباي:

- قۇر ۇيدە جانتىپ توسقان مەس، ەندى سول قىرغىزدىڭ شىنە كىسى جىبەرىۋ كەرەك قوي. سوز بايلاسىۋ قاجەت قوي دەي بەرگەندە كووكباي ونىڭىز براس. ول جەردەدە بارىمىزدە سونى ايتىستىق. سونى مەن جاڭا مەنى مەن بىرەكە ساۋدامبەكتەرمەن اۋىزما اۋىز تىلكەسىب قايتىۋ ۇش ۇش كەسى اتتاندى... قانات جاياپىق، بىرىگەيك، تىزە قوسىب بىر باستاپىق دەپ اسعدادا كىسى جىبەرىلدى. جان جاققا كەتىپ جاتىر.

— ولاي بولسا جار ايدى. ەندى بايماعامبەت، سەن ات قامدا. ۋېز كو كباي. مەن اۋىل جاققا بارىپ اس شەينىك. وتەۋ سەن كازىر اۋباكىر، تۇرلىمىچوچاغا وسى ماڭايدىمىز اۋىل اۋىلىنىڭ بارلىق بەلگىلى كىسىلەرىمىز قاپار قىل. تۇرىڭ. ەنار ەندى. قۇداي پۇيىرسا ۋېز دەمە بولار. ارىۋاق جار بولىپ وڭ ساپارىن بەرسىن دەدى.

— ايتقانداڭ كەلسىن قاراعىم. قۇداي جولنىڭدى قىلىسىن.
— ۋا، وڭ ساپارىن بەرەگور. يا رايىم بەك اتام ارىۋاقى جار بولاكور دەپ ەكى شال كەمسەڭدەپ كوزدەرىمىز جاس الدى. سوڭى كىزدە شارىۋا قور قارا شالدا الدىڭى ۋاۋايمىنارنى ۋىمتىب؛ كوتەۋىلىپ قىزىپ العانداي ەدى. ەكى جىمگىت سەرىكباي سوزىمەن سوڭ ورنىنارنىن شاشاڭ تۇرىپ كەتمۇگە اينالىپ ەدى.

كو كباي وتەۋگە قاراپ: — تۇرلىمىچوچا، اۋباكىردى دە سەكەڭ مەن بىرگە قارىيەلەر شاقىرتقان. ولاردا سولاي اتىغا مىنىسىن.
— سەكەڭ كەتسە اۋباكىر مۇندا كەرەك بولماسا، بىرەۋى قالغانى ماقۇل بولماس با دەپ بايماعامبەت وتىرعانىدا قارادى.

— اۋباكىر مۇنداغىنى بىرەتەسىن. ەندى تولاق جىمىلەۋگە اينالدى عوي. قاپارىدا، ۋىسى دە ەندى ۋىسى ۋىسىمىز ۋىسى جىمىلەيتۇن شىعار. بۇنداغى ەل ۋارىمىز كەتەپ قالساق ۋىلىمىز قالار. بىرەن ساران باسشىلىق قىلاتۇن كىسى توب ورتاسىندا قالا تۇرسىن دەدى سەرىكباي.

ەش كىم قارىسى ۋىسى ايتقان جوق. ماقۇل، ماقۇل، سولاي سولاي دەستى. سول كۇنى تۇندە اۋىل جانقاندا كو كباي قاپارى شىرعاناقنىڭ باۋىرىن ۋىسى جەلمىندەي ەسىپ وتىرىپ جاغالاي جار شاشىپ شارلاب شىقتى.

قاتىن بالاغا شەينىن ايت كۇنىندەي سەرىكەك. دىردىۋىلى، شۇۋىلى كۇلكىلى. نوسەرلى داۋىل الدىنداغى قۇيىنداقتان جەل لەبى مەن جەلپىلدەگەن تۇڭ. لىك دەي: ۋاۋاۋا جايلاۋدىڭ بارىندەگى كارى جاس، ەركەك. — ۇرعاشى بوي سەرىكەك سىلكىنگەندەي، قۇلىنىغانداي بولدى.

بۇل تۇندە تاڭ اتقاندا داملىسىز شاپالانىپ بىتتەر ۇرىپ، اۋىل اۋىلىنىڭ ارانىدا ساتىرلاب شاپسىقان اتىلار. قالجىڭى جەلىك ارالاسقان كۇلكى، دا. بىرلەن نەشە الۋان داۋىستار، شىرقاپ سالغان ەركەك، ۇرعاشىنىڭ اندەرى، قىزىۋىلى، قىزىق ۋىسى ساۋىسى — جايلاۋ تۇنىن جەلمىكىنى توي كۇنىمە ۋىسىمىز جىبەرگەندەي بولدى. تۇلكىگىن جاۋىپ، وتىن ۋىسىمىز جانقان اۋىل

جوققا ئتان. ولكه ولكه نىڭ بارىندە جاپىلىداپ جانعان وتتار. اسىلىپ جاتقان قازان - قازان ەت: ئتون اسپانىنا ويناب ۇشىب جاتقان وت ۇشىقىندارى - بار بارى دە قىر بالاسىن قولدىنەنن كوتەرىپ، الپ ۇشىپ، الدە نەگە "جۇر جۇرلەپ" ئۇرغانداي بولدى.

بۇل كۆي ئېمىر شىرعاناق باۋىرى ەمەس، ئىسى البانىنىڭ بارلىق كوك شالىنىدى قاراغابىلى، مول سۇۋلى باقىنتى جاپىلاۋلارنى تۇگەل جاپىلىغان جەلىك بولاتۇن.

وسى تۇندە جولداغى ەلدىڭ نەشە الدۇان ئىمەل مەنەنەن الەنە نەشە تۇرگە ئۇسىب، ۇيقىسىز ئتون وتكىزىپ، داپىرلاب، شۇۋلاب، بالاشا بالدىرلاب بوي جاساب جاتقان تىرشىلىكىن كورىپ وتىرىپ، تاڭ اتقاندا سەرىكبىاي، تۇرلىمىچىلار، ۇزاق جامەككە مەن ۇۋادالاسقان جەرگە جەتىپ ەدى.

بىمىك توسكەيدەگى كوپ ۇلكەن اق ۇيلى ماڭقىيەن بوز اۋىل، قورا تولغان قوي مەن، ماڭقىداغى كىسەندەۋلى، ارقانداۋلى كوپ جاراۋ سۇلمۇ سايگۇلىكتەرى مەن ۇز وزىفە سەنگەندەي كۆيدە ەكەن. سىزالىق، توفتىق ئېشىنىن كورسەتىپ، شەرتىيىپ سىزدانا ئۇسىب كوزىن جۇمىسىپ تىشىتىق الپ مىزەپ ئۇرغانداي. بۇندا دا جازدىڭ ئتونن ۇيقىسىز وتكىزىگەن ەل، تاڭ اپپاق بوب اتقاندا كوزدىڭ شىرىمىن الماق بولىپ، جاڭا عانا تىشىتىققا بوي ۇرىپتى.

الى اۋىلدا كارى قويىشمان باسقا تۇرەگەب جۇرگەن سەرگەك جان كورىنبەيدى.

ئتون بويى وكتەپ تىنىم الماي جۇرپ شارشاڭقىراب كەلگەن جۇر-گىنىشىلەر ەلى وياتباي، جۇرت تۇرغانشا ازعانا تىشىمىپ الماق بولىپ، ورتاداغى ۇلكەن ۇيگە كىرىپ جاتىپ قالستى.

ۇلى ساسكە كەزىندە سەرىكبىاي ويانغاندا وزىغەن باسقا جۇرتتىڭ ەبا-رى تۇرغان ەكەن. ئتور اينالاسىندا جامەككە، ۇزاق سىياقتى ۇلكەندەر وتىر. اۋەلى سولاردى كورىپ سالەم بەرىپ باسىن كوتەرىپ الدى. اينالادا جاعالاي وتىرغان بلعىي قارا بورىكتى كارى جاس. بارى دە لاۋراب جەلىكىپ سويلەيدى. الدارىنا قىمىز دا كەلىپ قالعان ەكەن.

قاسىندا وتىرغان تۇرلىمىچا، ەرەكشە جەلىك بەن وىراۋلاب، كەۋدەلەپ كەلىپ:

— تۇر، تۇر، نە جانىس بارا! اۋەلى شۇيىنىشىمىنى بەر دەپ كەلىپ سەرىك-
بايدىڭ باسىمىداغى تاقىياسىن جۇلىپ الدى.

— ە، نە بار؟! نە ايتاسىڭ؟

— اسىداغى قىزىل بورىك كوتەرىلىپتى. قاپارشى كەلىپ وتىر. دە-
پىسىك الامىن دەپ كەلگەن تامام ۇلىقتى بار سالداتى مەن قىرعىن قىلىپ
ايداب تاستاپتى...

— راس با؟ شىن ايتاما؟! دەپ جامەگكە قارادى... بارلىق ۇي
شىندەگى ۇلكەن كىشىنىڭ جۇزىندە تۇگەلى مەن بىرزالىق بەن جىمىيىعان قۇۋا-
نىش بار.

— راس ايتادى. اسى قىزىل بورىكى سەنەن وزدى دەپ جامەگكە،
كارى جۇزى قاتبار — قاتبار بولمىپ جىيىرىلمىپ اقىرىن كۆلدى دە: — بارلايمىز-
بارلايمىز دەپ تامام ەلدىڭ ارتىدا ىز قالمۇعا اينالدىق. ۇلىق ەسىن جىد-
ھانىشا بەت قاراتباي ۇستى — ۇستىنە ۇرىپ جىمبەرەتۇن كەز كەلدى... مىنا اسىڭدى
نىش، كەڭسەلى دەدى.

VI

كەشەگى كۇن اسىدا، بۇرىن الا تاۋ جونى كورمەگەن ىرى ۇۋاقىيانىڭ
بولغانى راس ەدى. بۇل جايلاۋدىڭ قالىڭ ەلى: البانىڭ مول ۇرۇنىڭ ىرى
قىزىل بورىك بولاتۇن. بۇدان باسقا ەتەك جەڭگىن جۇلەنرىپ تورگە قاشىپ
شىققان جايۋاداي، تاۋ ەتەگىندەگى جايلاۋ، كۇزەۋىنەن ايرىلمىپ، قازاق ورسقا،
كەلمىسەككە بەرىپ تاۋ جوتالاب، قاراعاي كەزىپ اسىدا كەلىپ جەر بىسىكەپ
وتىرعان: ەلتى ۇيەننىڭ جانىسى، قاكلىسى تاغى ەر ۇرۇدان جىينالغان ۇساق-
ۇساق قۇرامالارى بولاتۇن.

اسى الاتاۋدىڭ قىرارقاسىندا ويىپ العان استاۋداي، ۇزىن كەڭ جاسىل ولكە. نو-
سىن جوعارى بەرىپ، كەرىلمىپ تۇسكەن سۇلمۇدىڭ، وڭ يىغىن باسقان قالىڭ قارا
بۇيرا شاشتاي بولمىپ اسىنىڭ وڭ جاعىن قاراعايلى تاۋلار باسادى. ولكە بوينىدا
كوك جار بولمىپ اققان اسى سۇۋىنا، اينالداغى قاتبارلى قالىڭ ۇلى بىمىك،
قىرتىس — قىرتىس ۇزىن جوتالاردان سالا سالامەن تۇشىشى بۇلاق، ۇمولىدىر
كوك سۇۋلار سارقىرايدى.

جاردىڭ كۇن شىغىسى قورالاي بىنكەن ۇزىن جوتالار. سونىڭ ەتەگىنە
شەيىن دالىيىپ جايىلعان كەڭ جاسىل جازىق، ۇلى قويمىن سىياقتى. جازىق

قارا قۇرتشا قايناعان نەشە تۈلك مال. عىيىن تىرەسكەندەي شۇب — شۇبار بولمىب ەندەب شاشىلمىب، بوي جاساب جاتقان قازاق دۇنيەسى — جايلانۇ مالى. قاناتىن جازىب، كوك جازىقتى قايتاي باسىمب، ەركە لەنىب داۋرەن سۇردى. كوك دالاعا توگىب قويغان جاساۋداي اينالانى جانداندىرىب، جاسارتىب تۇرعانداي. انشىيىندە تۇلىسىمب، تۇۇسىغان دۇنيەگە جاراستىق بەرگەندەي. قالدىڭ ەل جازداي جايلاسادا ولكە: قىزىغىنان، جاسىل تۇرىغىن، جاستىغىنان ايمرىلغان جوق. شۇبارتىب باسقان قالدىڭ مالدىڭ ورتاسىندا: قامىستى ايدىن كولىدىڭ ارالىنداى قاز، ۇيرەكتىڭ جۇمىرتقالارىنداى بولمىب، بولەك — بولەك ۇيا سىياقتى ۇيىرىلمىب، دوگىگەلەنگەن سانسىز كوب اپپاق اۋىلدار. جايلانۇدىڭ بار تىرشىلىگى كوز الدىڭدا. تاي قازاندا قايناعان سۇۋداي بولمىب ەرسىلى — قارسىلى قوزعالمىس بەن جىپىر — جىپىر قاعىب تىرشىلىك كۇنى قاينايدى.

مەزگىل اەۋستىڭ باسى بولغاندىقتان اسنىڭ تۇنى سۇيىڭقىراب داعىلى كۇزگى جاۋىنى جىيىلەي باستاب ەدى.

بۇگۇندە تۇسكە شەيىن اينالانى بۇلىڭقىرد سۇرعىلت تۇمان بۇركىب كەلىب ۇير تالاي ۇۋاقت جاۋىن جاۋعان. كازىردە شاڭقاي ەتۇسىنىڭ كەزى جەتكەندە قالدىڭ بۇلىتنىڭ بارلىعى جىرتىلىب — جىرتىلىب ايمىرىلمىب جان جاققا اۋا كوشىب كەتىب جاتقان.

جۇۋىلىب تازارغانداى اشىلمىب كوك ۇولىرى بوپ تۇرغان اسپاننان، اسى ولكەسىنە جايناعان جارىق كۇننىڭ ساۋلەسىدە ەتۇسىب ەدى. ۇيراق ەدال وسى شاق، استاۋداي اسى جايلانۇن بۇلت اراسىندا تۇرعانداى، ەرتەگى ورنىنداى قىلىب كورسەتەتۇن. ۇيتكەنى اينالاداى قاتبارلى قالدىڭ جوتا، قاراعايلى قارا بىيىكتەردەن اق سۇر تۇمان ەلى ايقىقان جوق. الاتاۋ باسنا شوگىب وتكەن قارا قوشقىل قويۇ سۇرعىلت بۇلىتنىڭ تومەندەب ۇشقان جارتىسى قاراعايغا جار ناسقا جاپىسىب اسپان ۇيىقسىنداى قايتاي جاۋىب، ۇيىلىب ۇيىرىلمىب تۇر. جالمىب قالغىغان اق تۇمان اسى اينالاسىنداى تاۋلارغا شۇباتىلغان سالىدەي وراىلمىب، بۇراىلمىب ۇجۇر.

بىيىك تاۋ مەن ەدال قوسىلغان جەرى قويۇلانىب، قارا قوشقىلداىنىب كەتەدى. قىيىنالىب، ورتەنىب قوسىلغانداى. كۇپىسىن اينالدىرىب كىيگەن قاراعايلى بىيىك شوشاقتىڭ باسى تۇمان شىنىدە: الە نەدەي، تۇستەي سۇلىۋ، ساعەدى شاعىنا سۇيىسىمىب بۇلىتنى قاباغىن شىتىنغان سىياقتانادى. اۋىرلىق بەن

ازاب بىدەن مەھس، كوڭلىنىڭ چايلى رافات تىنىشتىمى مەن ەركەلەنمى شىتىنغان
 سىياقتى. تۇماندى اسپان سۇيىنىدىرىپ قالقمتقانداي. ساعىمدى قىيال بۇلتى،
 سالماق بەن فوش قوشىن ايتىپ، جوعارى كوتەرىلىپ تاۋدىڭ باسىن
 اسىپ بارادى.

جازىق ۇستىنىدە كەڭ اسپاندا كەسەك - كەسەك اق مامىقتاي بولمىپ،
 اق بۇلتتار قىدىرادى. كوڭ دالالاردا، كىشىگەنە توبەلەردە، اۋىل، مال ۇستىنىدە
 مومىندىق بەلگىسىندەي بولمىپ اق بۇلتنىڭ جەڭىل، جايلى كۈلەڭگەسى
 ۇشادى. تۇتىنىدەي، بۇۋدى نوڭگەرلىپ، سىزىلمىپ وتەدى. قوڭىرلىق بەن،
 شاكىقنغان جازىق اۋىسادى. ادام ويىنداى وكىنىشتى ەستەگى مەن كۇن شۇۋاق.
 نى قىزىق رافات ساعاتىنىڭ اۋىسقانى سىياقتى، ارماندى سىتىق كەشەگى مەن
 كۇدىكتى كۇبىنى بۇگۇنىڭنىڭ اۋىسقانى سىياقتى.

كەشە اسىعا الماندىن شىققان كوب ورس كەلگەن. نىشىندەگى باسنى:
 ۇبەز پومەشىنىڭ قىلىنوبىسكىي. بۇل اسىداى قىزىل بورىكتىڭ سىر بەر -
 مەگەندەي توماغا تۇيىق نارازىلىعىن سەزگەندەي. الدىندا بولمىس، تىلماش
 ارقىلى ەستىلىپ جاتقان جايىسىز قايار باردى. ونىڭ ۇستىنە جارگەنتىگە قاراعان
 البان جارمەڭگە باسنا جىيىلىپ بەرمەيمىز دەگەن جاۋاب ايتىپتى. جەلكەدەگى
 قىرعىزدا الاي - تۇلەي بولمىپ جاتىر. الا تاۋدىڭ قويمىن - قويمىن، ولكە
 جوتاسىنىڭ بارلىعى ئىمىن تىرەسكەن قاراعايداي بولمىپ، بىرىگىپ، تۇتاسقان
 قارسىلىق بەلگىسىن ئېلىدىرىپ تۇرغان كەز. ئېراسى گەنە مەھس، المانى،
 پىسپەك، جارگەنت، قاراقول، لەپسى، تالدى قورغان - بارلىعى دا ورتەنگەلى
 دايمىنداىمىپ كۇتىنىمىپ تۇر.

المانى ۇلىعى بۇل جايدى جاقسى ئېلىۋىشى ەدى. سوندىقتان، قىزاق
 ورتاسىغا كوب شىعبى، قاتاللىق بەن اتاعى جايىلغان قىلىنوبىسكىيدى ادەيى
 شىعارغان. قاسىندا 9 سالدىتى بار، ئىر نەشە ۇساق شەنەۋنىكتەرى مەن
 وننان اسا كىسى ەدى. ئېىراق اسىعا ارناپ كەلگەن جۇمىسى بالانىڭ
 سىپەسىگەن المۇ.

ەلدىڭ بارىشا اڭىدىپ باغىپ وتىرغان دەرتتى ماسەلەسى. تولماعىن
 جىيىلمەتىپ، چاراسىنىڭ ۇستىنە قالدالغان وتاشنىڭ قاندى اۋىز باكسىنىدەي:
 ەلدى شىيىرشىق اتقىزىپ تۇۋلاتىپ تۇرغان ماسەلە.
 بۇل قاباقتى بۇرىننان كۇتسەدە، كەشە اسىعا كەلگەننەن بەرى ۇلىق ئېىر
 چولانا سەزگەن. ەل قاباغى قارسى جايىلغان. سۇۋىق، قىرىن قارايدى. قابقالى

تۇرغان، كەسكەكتى جايىنداى جىلمىدايدى. جىلمىشورا مايدى. ۇلىقتارعا ارنالغان ۇيدى دە بولستار زورعا دەگەندە اكەب تىككەن. سويمىس، جاساۋ جابىدىقتى دا ارەكەت بەرگەن.

انشەيىندە بايپاكداب جۇرەتۇن بولمس، كاندىيلات، نىستار شىندارسۇلە سوق. قۇر سۇلدەرى جۇرگەن سىياقتى. وزدەرىنە ارنالىمىپ تابىرىلغان جۇمىستى شاما كەلگەنشە وزگەگە سىلنەگىسى كەلەدى. ورسىشا بىلمەيتۇن بوركەمىكتەۋ، جۇۋان قارىن، بوساڭ بولمس قايتا — قايتا ۇلىققا كەلىپ:

— تاقسىر، ەل شاپان.. ەلدىك جايىن بىلمەيمىن. جالەنر ۇمزدىك قولمىزدان ۇس اتقارىۋ قىيىن بولمىپ تۇر. وسى ەلدىك داۋلەتباق، جىلقىباي سىياقتى قارىيەلەرى بار. سولاردى قاسىڭىزعا شاقىرتىپ الساڭىز قايتەدى؟ دەپ الدە نەشە ىرەت اربىز قىلغان.

ۇلىق باسىندا بولستى جەر جەبىر قىب زىركىلەپ ۇرسىپ، قۇۋىپ شىقسادا، كوزىن الارتمىپ، جەرتەكەيىلەپ شاپىقسادا، بىرەر نىستار شىندى كىيىنرۇيگە قاماتىپ ارەس قىلمىپ قويسادا اياغىندا بولمس سوزىنە ەرىكىسىز كونىپ:

— سولاردى شاقىرتىپ كەل. قاسىمىزدا بولسىن دەگەن.

بۇگۇن تاڭ ەرتەكشەن بەرى داۋلەتباق، جىلقىباي قاسىنا ەرتە كەلگەن كوپ قارىيەلەرى، جۇۋان سەمىز بايلارى، قىزىل بورىكتىك باستى كىمىلەرى مەن ۇلىقتىك قاسىندا بولاتۇن.

ەل قاباعىن استىرتىمىن سەزىپ بايقاپ العان ۇلىق، وزدەرىنىك قىلالدان شىققان توبىن ازىمىنىپ، ونىڭ كۇشىنە انىق سەنە الماي، تاڭ ەرتەكشەن بەرى جاۋىنعا، بلايساڭعا قاراماي وسى اسى ماڭىندا جۇرگەن ورسى اتاۋلىنىڭ بارلىغىن شاقىرتىپ ۇز قاسىنا جىيىپ جاتقان. كەلگەندەردىڭ شىمىنە كوشىلىگى ساناقشى، ۇمىر قاتارى سودىيا، پىرىستوتىناردىڭ جىبەرگەن نىستىراجىنگى، تاغى سولار سىياقتى ارالان جۇمىس بەن جۇرگەن بىرەن ساران ساياق ساندىراق كەزبەلەر بولاتۇن.

جىمىنى 20 شاقىتى ورسى بولدى. قازاق جىمىنىنا بۇرىنغى ۇۋاقىت بولسا ۇلكەن توب سىياقتى كورىنەر ەدى.

توبتانىپ كەلگەن بەس ورسى بولسادا ەلدى ۇرپىتىمىپ، دۇرىك وركىزىپ تۇناستان ۇركىتۋگە جارايتۇن. بۇگۇن جىمىرماداى قارىۋ اسىنغان ورسى، اينالاستىنا كەلگەن سوڭ، وجار تاسىر ۇلىق كەكجەكتىپ، كەردەك باسىپ ەل كىمىلەرىن شوشىتىپ نەبىرۋعا كىرىستى. بىرەن ساران شاپارمان نىستار شىندى ۇز

قولى مەندە ۇرىپ جىبەرىپ، بولس، ىيى، قارىيەلەردى بويىن جازەز باي اقىرىپ
بىرىپ، بەت قاراتباي جاسقاندىرىپ تۇردى.

تۇس كەزىندە سوگەتى بولمىسنان جۇممىقا المىنا تۇن جىگىتتەردىڭ
سپەسكى تىزىلمەك. «ۇلىق كەلىپ ىرىپ ىزىم العالى جاتىر. ەلدىڭ
بولس، ىيىمىن، قارىيەسەن جىيىپ المىتى. ىزىمى بەرگەلى جاتىر. ىلماش
پاسەمىنى سپەسكىنى ۇلىققا الىپ بارماق. داۋلەتباق، جىلقىبايلار ۇندەمەي
وتىر. مويىن سۇنىپ قالىتى، ۇلىق شوشىتىپ ادەيى جاسقاندىرعالى زارلەنىپ
تۇرغان كورىنىدى» دەگەن قاپارلار اسى ولكەسىندەگى بارلىق ەلگە جاۋىن
ايىققان سوڭ: كۇر كىرەگەن كۇن داۋسىنداى بولىپ ىمراق تارادى. ەل دۇر
ەتىپ قارىبالاسىپ قامدانىپ، ىمىر اۋىلداى ىمىر اۋىلعا اتتىلى جاپاۋ شۇبىرىپ،
ار جەرگە قالماق. قالدىڭ توپتار جىمىنالىپ قالدى.

— ورسى بالانى اكەتكەلى جاتىر.

— سالىت قاپتاپ كەتتى.

— داۋلەتباق، جىلقىبايدى قىسىپ جاتىر دەيدى!

— كەتكەنى عوي ەندى ازاماتتىڭ. ەل باسىنا كۇن تۇۋعانى عوي؟!..

— قايدا بۇل تۇگى وسى ەلدىك ەركەگى؟! دەگەن سۆزدەر: كارى، جاس،

ۇلى كىشىنىڭ اۋزىندا شالقىپ جانعان ورتتەي بولىپ لاۋ — لاۋ ەتى.

— ۋا، قۇداي، و، ارىۋاقتا دەگەن قاتىندار داۋىستارى دا شىقتى.

ار جەرگە توپتانىپ جىمىلغان جىيىمىن، ىمىرتۇرغان جەرىندە شىدام تاپباي

ەكىشى جىيىنغا كەلىپ قوسىلىپ، ودان ۇشىنىشىمگە قاراي جاپاۋ جالپىلى شۇباب

جوعارى تامان سىرعىي — سىرعىي قاپتاپ كەتتى.

جوعارىداى قاراغايلى بىيىكىنىڭ ەتەگىندە جارتاسى — كوڭ وزەككە تىكىل-

گەن، ۇلىق ۇيلەرىنە تۇس تۇستان اعملان نارازى ەلدىڭ توپتارى شۇبىرىپ

شۇباب، ىردى بىرەۋ بىنەرمەلىپ جەتەلەپ كەلە جاتتى.

— جۇر نە تۇرسى بار؟

— كورىپ الايىق، كورىمىك. قىرىۋار ەلدى جىلاتقان قانداي ەكەن؟!

ىبىلسىن..

— قايدا وسىنىڭ بولسى، سىتارشىنى قايدا؟ تۇگى..

— قارىيەلەر نەگە سول كاپىردىڭ قاسىندا وتىر..

— باسە سونى ايتساڭشى. الا بەر ۇزىڭ دەپ نەگە بۇلاي شىعا

بەرمەيلى.

— وىسى ەر ازامات قايدى؟! ائىنا نەگە مەنبەيدى. ئىم بولماسا ايدىن نەگە كورسەتەيدى.

— جۇرەگىن شاپلىقتىر بۇ كەرەك ەدى. ەڭ بولماسا العاشقى جولى بەتىن قاينار ب، نىسپەسىڭ بەرمەي جىبەرى بۇ كەرەك دەسكەن توب ئىشىنىڭ نەشە البۇان تىلدەرى ئىنىم الماي چاپىر — جۇپىر سويلەب كوب قىزىۋىن ارتتىرىب كەلە جاتىر.

«ازامات قايدا» دەگەن سوزگە جاۋاب ايتىۋىشىدا تابىلدى. بۇل الدىڭشى كەتكەن توبتارعا جاڭا عانا ەنتىلىب كەلىپ جەتكەن جاپاۋ شال قویشى بولاتۇن.

— قىزىل بورىك قىستىقتىڭ سويلەپ ۇستاۋعا جاراغان ازاماتى جاڭا تەگىس ائىنانىپ مىنا جاۋىردىڭ اسۋىنا قاراي بەتتەب، قاراعايعا كىردى.
— قویشى، راس با؟

— قاي ارادا جىمىلدى؟ قاشان ۇقتى؟ نەغىب كورمەي قالدىق!
— جاڭا ۇير قالدۇ شوعىر انامەن كەتەب ەدى، جىلقى ما دەپ ەدىم.
راس بولغانى اق.

— ۋا، تىلەۋلەرىن بەرسىن. ۋا بەتتەرىنەن جارىلەسەن.
— يا اربۇاق قولداي كور. يا رايىم — بەك انا!!!
— و، قۇداي ەر ازاماتى ساقناي كور، قاراقتارىم نە بولادى؟ كۇنىڭ نە بولادى؟ جالغىزىم — جالغىزىم دەپ كەدەي كەمپىر جىلادى.
كوزىنىڭ جاسىنا جالغىزىم قارتاڭ بايىشە قىز — كەلمىشەككە شىپىن، ۇندەمەي جاستارىم ۇسۇرتىپ، قىزارغان جاستى كوز بەن ۇلىققا تىگىلگەن ۇيلەرگە جالتاق — جالتاق قاراستى.

— ۋا كىم باستاب كەتتى، قانشا جىگىت دەسەب قايتا سۇراستى.
— باسە كىم باستادى؟ بۇل قاي ۇۋاقىتتا جىمىنالىب قالىدى؟
— راس — اۋ، بۇرىن سويلەسكەن سوزدەرى، جىمىندارى جوق. نە قىلىپ دايىن بولا قالدى؟

— دايىن بولماي وىسى سەرگەلدەڭكە كىم قاراب وتىرادى؟ باسشقا كۇن نۇۋمايتۇن شىعار.

— يە، كۇن نۇۋسا اپ — ساتتە سۇتتەي ۇيرىلەرسىڭ البانىڭ بالاسى.

قابارشى شال كوپتىڭ الدىنا كولبەكئەب شەھىب تاياعىنا سۇيەنىپ ەز-
نىگىب تۇرىپ:

باغانا ورسى نىسپەسىمكىتى العىزدى دەپ قابار شەھىسى مەن جۇرت اتقا
جۇگىرىسكەن جوق با؟! اۋىلدا ن اۋىلغا توبىتانبىر كىملىب جىمىلغان توبتار،
بىر ساھاتتىڭ ارانىمىدا 200 - 300 كىسى بولىپ قالدى. قولدارىنا مىلنىق
تاۋىپ العانداردا بار.

— يە مىلنىقى بار چىگىنتىنەر بار عوي..

— تاپىلادى. تاپىلادى. ە، ە، يە؟!!

— مىلنىقتارى ازغانا، بىراق بارىنىدە سوپىل شوقبار بار. جىمىلىب
العان سوڭ قايدا. قايدا بارامىز دەسكەندە، قىزىل بىيراي: — جۇرتتىمىن
ەر، مىنا توغايىدى كەسىپ ۋەتىم، ۋال سول ورسىقا تىككەن ۋىدىڭ
جەلكەسىمەن شەھىمىز. سونان سوڭ نىسپەسىمكىتى شىن الاتۇن بولسا كورسپ
الامىز دەپ سول باستاب كەتتى. چىگىت اتاۋلى تۇگەل سونى قوستاب ارىۋاق
كوتەرىپ شاۋىپ جونەلدى. ارتتارىنان دا اعىلىب كەتىپ چاتىر. بىزدىڭ
مانايدا قۇنانىغا مەنىب كەتتى.

بۇل الدىشى توب ەدى. بوگەلىپ اڭگىمە تىكئەب تۇرغاندا ارتتارىنان
كەلە جاتقان ئاعى بىر نەشە توبىتاردا كەلىپ جەتتى. ارتقىلار شالدىڭ اڭ-
گەمەسىن كوز دەرى مەن كورگەن ەكەن. تۇگەل شىنىلادى.
ەل تەگىسى بىيرايىڭ اتىن قان كوتەردى.

— ۋاي ارىۋاعىڭنان اينالايىمىن. باسە ازامات باسنىا كۇن تۇۋغاندا سوز-
ماي بىر چىگەرلى جان نەگە شەقىباسىن.

— بىيراي قالماقتى، قىنمايدى، قىرغىز قازاقتىدا تۇگەل كورلەن. ول
سوعىستىڭدا باپىن بىلەدى...

— ۋا، ول ما؟! ول بىلەدى.

— مردىڭ، ساپازدىڭ زامانى بۇزىق زامان عوي. ايتبەسە شىن باتىر عوي.
— باتىر. اق، دەنەسىن كورمەيمىسىڭ؟

— قارا سوپىلغا ئاق بەس كىسىمگە جالغىز ۋوزى توتەپ بەرىۋشى ەدى!!

تەك جولى بولعاي اق دا! ...

— وڭ ساپارىن بەرسىن. جولى بولسىن.

چىگىنتىنەر توبىن باستاب ەرتىپ كەتكەن بىيراي ەكەنى نراس ەدى.

ول دوڭگەلەك ۇلكەن جاۋىرىندى زور جۇۋان قىزىل چىگىت بولاتۇن. جاسى

30 شىننە كەلگەن. قىلداي قانتى، سويىۋ قارا مۇرتى، شوقشا ساقالى بار. ەر جىگىت ەدى. قىزىل بورىك شىننەن وزىنە سايلاپ ون شاقتى مىقتى جىگىتتى رەتىب المب قالمىقتان، قىرغىزدان، اينالادامى قازاقتان ۇيىرىلەپ جىلقى المب بىرىنەن بىرىنە وتكىزىپ ات ۇستى سۇۋىق ۇرۇس جۇرەنۇن.

اتى شىققان ەر وچەت، قىراعى سەرگەك ۇرى ەدى. سوگھى شاقىنا قاشقىنداۋدا بولىپ جۇرگەن. ۇزىنىڭ دە، جولداسىتارىنىڭ دا پەردەككە مىلتەمى، التى اتارى، ايپالتا، نايىزالارى دايمىن بولاتۇن.

تاڭ رەتەككى ۋىل اۋىلدان جوسىلىپ شۇبىرىپ جاتقان توب ۇز اۋىر. لىمنىڭ ۇستىنە كەلگەندە بۇل قاسىنداى 10-15 جىگىتى مەن، بلعىي جۇپىرىك، جاراۋ سايگۇلىكتەرگە مىنىپ قىل جالاۋلى نايىزانى كونەرىپ شاۋىپ كەلىپ: — تارت مەنىڭ ارتىمان. بۇگۇنكى كۇننەن قالعان جان جان، مال مال. قىزىق جىل قىرغىمىن بولسادا اجالدى ولەدى. ۇپىز بولماق تۇگىل جاندارالى بولسادا كورىپ الايمىن. تەك نىسپەسىككە قول قويىمىن. سوندا وپىندى باس. نايىمىز. ۇجۇر، نەگە تۇرسىمىن تۇگە دەپ ناۋعا قاراي قالىڭ توبىنى شۇبىرىپ شابا جونەلگەن. كازىرگى ۇۋاقىتتا بۇلار جاۋىردىڭ تومەنگى قارا شاتىنا كىرىپ المب بوي جاسىرعان سوڭ، ارتقى جۇرتنىڭ بارلىعىنا قاپار جىبەرىپ جىپ. ەمىزىب المب، سول ارادا تۇرىپ، تەگىس جىمىلغان جىمىنعا ۇپىر از قىزىۋىلى سەنمىدى سوزدەر ايتقان. سودان كەيىن ارتىمان قۇلشىنىپ، شۇۋلاب، قۇۋانىپ ەرگەن ۇپىر نەشە ۇجۇز جىگىتتى، باستاپ المب، الدىنا ۇزى تۇسىپ قالدىڭ قاراغايىدىڭ ۇپىر قابات ۇشى مەن تاۋ كەنەرەلەپ، ۇپىر سە جوتاعا شىعب، ۇپىر سە تەرەڭ شات قۇز سايىلارعا تۇسىپ كەتەي، ۇلىقتاردىڭ قىر جەلكە. سىنە تامان بەتتەپ اعىلىپ قاپتاپ كەلە جاتتى.

وسى مەن بىرەر ساعاتتاي جول جۇرگەن سوڭ بىراي باستاعان قول جارتاستى شاتنىڭ جازىققا شىعتانۇن اۋزىنا جاقىنداپ كەلگەندە، بىراي جىگىت تەرىن ۇپىر قالتارسى قويىنعا ۇپىرىپ توقتانىپ تاستاپ، ۇزى قاسىنا ۇپىر جولداس المب قاراھاي ۇشىن ارالاب تەككە قاراي قۇلاب كەتتى،

تىككەن ۇپىلەردىڭ ۇدال جەلكەسىمەنە قاقبا سىياقتانىپ بىتكەن قوس جار تاس بار ەدى. سوعان كەلگەندە اتتان تۇسىپ، وپىداعى جىمىنعا باسبا قىلىپ قاراپ وتىردى. بەلگى الماق. دەمى دىرىلەپ مۇرتى تۇكسىيىپ سۇر. لانىڭقىراب المب، دۇرسە قويە پەرەنۇن مەزگىلىن كۇتتى.

قوروم تاستىڭ باسىنان قوماعاسىن تارتقاندا ويداعى قاعموشىنىڭ الدىنا كىرىپك قاقباي قالدالمب قاراب: «جۇيرىك تاعىنىڭ قىزىل جونى قاشان بۇل- ھاڭ تەدى» دەپ تەلمىرىپ كۇتكەن اش قىرانىڭاي بولس، ويداعى ۇلىقتى كازىر الانۇن جەمى سەپتى اڭىب قاراب وتمردى. ويىندا اسقىتىرعان قىزىۋ باز. بۇل كۇنگە شەيىن نىزاسىن وتكىزىپ، زىمىرىن قايناتىپ كەلگەن جاۋىنا ەندى ئىسىمىن قايراب قىزىققانىڭاي قۇلىشىنعا نىق بار.

ارتىندا تىلەندىپ جالانغانداي بولمب ۇرلانمب تۇرىپ نىقىرىشقى اتقان كوپ جىگىتى تۇر. ولار قوروم تاستان قاشانۇن قىرقىلجىڭ جايىن اق شۇۋلاندى تاۋعا شىعارماي جازىققا تۇسىرىپ اڭىتكەلى قايتاي جاپىلانۇن العىر قىران سەپتى، قاندى اۋىز ۇيلاس قۇماي سىياقتى. سىرقىندى كارى اڭشى قاشار دەگەن بەتتى مرتەدە اڭعارىپ بولجاب المب سول ۇرىستى الدى مەن كەلىپ ۇزى المب، ەندى يىك ارتبا، باسپانان اجالدى كىمىككە سۇعىن قادات وتىرعانعا ۇقسايدى. بۇل كەزدە پومەشنىڭ اينالادا بولمب جاتقان جاي كۇيدى سەكەرمەي، ەلمەگەنەي بولمب، الدىنداى قارسىلىعى جوق بولمىس سىتارشىنىڭ مەن مومىن قارىيەلەر توبىنا ۇزىن شاشىپ نىقىرىپ، نىقىرىپ تۇرعان. ازدا بولسا ايتقانى بولانعا ۇقتاب، ەل كىمىلەرى جىمىنالمب، قارسى الدىندا مۇلايىم ۇپشىن مەن ۇنىمەي وتىر. نىسپەسىككە كىسى كەتتى. ول سەكى نىسپەسىك. ش نارسەسى انىق مەس، شالا، شاتاق نىسپەسىك. ەندى سوعان قاراب نىس- نارشىن سىتارشىنىڭ شىنىڭكى جىگىتتەردىڭ ۇدال سانىن المب، كازىر اق ۇنىزىم جاساما.

قىلمىنوبىسىكىڭ اسىعا كەلىپ، ۇز قولى مەن نىسپەسىك تىزدىرۋىنە الماتى ۇلىقى ۇلكەن ساپاسىي ماعىنا بەرگەن. ەل العاشقى كەزدە ۇپلىمىب ۇركەدى. سول ۇركىنىش ۇستىنە بىرىنە ۇپىرى مالشا تىمىلپ سۇيكەنەسىب بارىپ، اباىندا جالپاق قانات جايىپ، تۇتاسقان قارسىلىققا بەت قويىپ كەتۋگە بولادى. سونىقتان ۇپلىمىب، نە قىلاردى بىلمەي، داعدارىپ تۇرعان شاعىندا ۇلكەن قالدان اناننى ۇلىقتان ۇپىر نەشە جەرگە ۇپىر نەشە كىسىلەر، قارىۋاسىنغان سالداك بىن شىمىب، توبىتى نىقىرىپ وتىرىپ ۇز قولى مەن ۇنىزىم جاساب جىبەرسە، سونىڭ ارتىنان ەل جالتاقتاي، ۇركەكتەي كەلىپ، اباىندا قامىسقا باسىن سۇعادى. جالغىزاق العاشقى داعدارىپ اڭىرىپ قالعان كەزىن وتكىز- بەي، تەز قامىتۇ كەركە. سول ۇۋاقىتتا ەك العاشقى ۇپلىققان توبىتى قول مەن جەتەلىپ اڭىتسە قالعانى ارتىنان ۇزىدە ۇسىنىپ شۇباي بەردى. الدىڭىنى كۆ- رىپ سۇمدىق مەس ەكەنمىن سەزەدى.

هكشى وزگە ەلگە: «اسىنداعى قىزىل بورىك كوندى، بەردى، تۇگى كەتكەن جوق. ەل بولسا سونداي بولسىن دەپ وتىرىك داڧىرت تاراتىۋادا كەرەك. قىلىنوبىسكىدى اسىغا اكەلگەن جاي وسى. وسىنى «ەر باسناكلە تۇن ۇلى مىنەت» دەپ تۇسىنكەن؛ قۇل سىياقتى جۇۋان موپىن توڭقىلداق تورە، جىيىلعان ەل كىسىلەرىنىڭ: «ارىز ايتامىز، جاعالاتىپ كورەمىز» دەگەن سوزدەرىنىڭ بىردە بىرىن ورە باستىرماي، تىزىمىنەن باسقا بىر اۋىز سوزدى سويلەتپەي عىيويپ تۇردى.

بۇل قال تاڭ ەرتەڭگەن بەرى سىپەسىك كەلگەنشە سوزمىلىپ كەلىپ ەدى. داۋلەتباق، جىلقىباي مەن كەلگەن ەل كىسىلەرى: بولمىستان، نىستار شىنغان ۇمىت قىلغاندى ەلە قاشان قويسا دا سوڭغى ۇۋاقىتقا شەيىن تىم بولماسا داۋ- لەتباق بىن جىلقىباي بىر دەمەنى ايتار دەپ دامە قىلغان. سولارغا قايتا- قايتا جالناقاسىپ:

- وسى تىل قاتباي ولەمىز بە؟

- باسە، بىر دەمە دەپ نەگە باستايمىدى؟

- داۋكە، ەلنىڭ جايىن بىلىپ وتىرسىڭ. توماغا تۇيىق تىزىم بەرىپ، بىر

اۋىز سوز ايتباي قايتقاندا ەلگە نە بەتىمىزدى ايتامىز؟

- سوزىڭنى تىڭداغالى وتىرما؟! بىرورب تۇرغانىن كورمەيمىسىڭ؟ نە

دەيدى نۇگى، دەپ جىلقىباي داۋلەتباق ۇشىن جاۋاب بەرىپ قاسىنداعى جۇرتنىڭ قىڭقىلىن جاقىتىرمادى. بىراق ۇز كوڭىلىندە دە مىنا سىياقتى

بولىپ كەلە جاتقان قالگە نىزالىق جوق بولاتۇن. ول شىنەن: «سىپەسىك

السا الار. قارسىلاسامىز دەپ وسى كارى باسىمىز بەن اباقتىغا تۇسىدىك بە؟ ەل،

جىڭىت جىيىناۋعا كەلگەندە ۇز اقىلىن تابارە كىمىسى ۇستاب ەلارەكەن كو-

رەمىن» دەپ شىنەن عانا ەرەگەسىپ، سىرتىن ۇلىققا قارسىلاساباي ۇندەمەي

وتىرعان.

داۋلەتباق جىلقىبايعا وسى سىياقتى سوزدى ايتسا دا ۇلىقتىڭ وزىنە قاراپ

سويلەگەن سوزدەرىنە جالپاڭداپ جىلدەمىراق جاۋاب بەرىپ، تىزىم الۋا عانا

مەس، جىڭىت الۋا عادا سونشالىق كۇيزەلە قويمايتۇن سىياقتى.

وسى مەن وتىرعاندا ۇلىق تىلپاشنى سىپەسىككە جىبەرگەن. بۇعان شەيىنەكى

قارپەگە قاراپ قامالىپ وتىرعان ەل كىسىلەرى:

- بۇنە؟ وسى.

- مىنا كۇندى بىنكە بەرسىن.

— ئىبنى ئىمىز وسىندا نەگە وتىرىمىز وسى؟! دەسەب كۇبىر — كۇبىر
ەتەب نازارى جۇز بەن تۇمسارسەب، تاڭ قالغانداي بولەب ئىمىر بىمىرەنە.
قايتا — قايتا قاراستى. بارىن دە داۋلەتباقتىڭ تاپچىلماي وتىرعان وتىرىسى بوگە گەز —
دەي، سول قىيىناغانداي بولدى.

بۇل جىيىندا ەل كىمىلەرنە ئىمىر اۋىز سوز ايتباي سىرتى مومىن
بوب ۇندەمەي وتىرسادا ۇزىنىڭ نە قىلاتۇنىن انىق بىلىمىپ وتىرعان كىسى
داۋلەتباق قارىبە دەي، ول، الماتى ۇيەزىنە قاراعان قىزىل بورىكتى كوپ
زاماننان بەرى اۋزىنا قاراتىپ بىيەلەپ كەلە جاتقان جۇۋان مىقتى قارىبە
بولاتۇن.

اتاسىنان بەرى قاراي وسى ۇگمۇردىك ەلەن بىيەلەپ، توستەب كەلگەن،
جۇۋاندىق بەدەلمەنەن باسقا: بۇنىڭ اۋلى بارلىق البان مىشىنەگى ەڭ باي،
ەڭ مول اۋىل. ئىمىر اتانىڭ كىمىلەگىنە مال مەن بىرگە باسى دا سونداپلىق
وسكىن اۋىل بولاتۇن.

اسىنىڭ ەڭ تۇستىك جاعىندا جىڭشىكە وزەننىڭ الابىندا قاپ-قارا
شۇڭقىرداي بولەپ كوكشىل تۇمانغا ورالىمىپ، ئىمىن تىرەسكەن قالدىڭ جە —
نىسى قاراعاپلى دالاشقىنىڭ ەلكەسى بار. سول دالاشقى داۋلەتباقتىڭ ەكەسى
داركەمبايدىڭ اتا. قونىس مەكەنى بولاتۇن.

قىزىل بورىككە قاراعان شۇيگىن قونىستىڭ ەڭ قىرتىستىسى سول.
جەر شۇرايى مال كىمىلەگى دالاشقى.

سول ەلكەنىڭ ۇن بويى تاۋ دالاسى، جىنىس قاراعاي، كوكك وزەك،
مول سۇۋى مەن بارلىعى دا داركەمباي، داۋلەتباقتىڭ نەشە مىڭداغان جىلىقىسىنا
ەلە نەشە مىڭ قوي، ئىرى قاراسىنا جىپىر-جىپىر تولىۋى، شىمشىپ تىك —
كەندەي بولەپ سىرەسەب لىقىب تولمىقىب تۇرعان.

باسىنىڭ ۇسىمى: كەشە عانا وتكەن ئىمىر اتانىڭ كىمىلەگى، بۇل كۇندە
ۇش جۇزگە تارتا جان بولغان. سول ۇش جۇز جاننىڭ شەشەسى كارى
بايىشەننىڭ ەلى كۇنگە كوزى ئىمىرى دەي.

وسى سىياقتى مال مەن باسىنىڭ ساپلىقى قىزىل بورىك شىمىنە داۋلەتباقتىڭ
اتىن قىدىرلى بايدىڭ اتىنىداي اتاتاتۇن. ئورت تۇلىگى ساي، اماندىق توق —
تىق وزگەلەرگە بۇنى كىيەلى كىمىلەگى كورسەتەتۇن. سوندىقتان، اتى دەگەنى
ەلەس، قارا دەگەنى قارىسى بولەپ تۇرعاندا زاماندار بولغان.

سول داۋلەتباق بۇگۇنگە شەيىن ارتىنان ەرب كەلگەن ەل كىسىلەرىن
 ۋندەمدى وتىرىپ ورس الدىنا اۋدارىپ، جىمىب بەرمەك نىيەتمىدە ەدى.
 سوندىقتان قىبىر ەتبەي مىزەمماي ۇلىققا جاپىسا تۇسىپ ادەيى جىمجىرت
 بولىپ وتىرعان.

باسىندا، العاشقى جىگىت الادى دەگەن داقىرت شىققاندا بۇدا كۆپ
 بەن بىرگە «بەرمەگەن ماقۇل» دەگەن سوزگە شىمىب قالعانداي بولىپ ەدى.
 ەدال سول كەزدە قالادان ازامات بالاسى كەلگەن. سول شالا-مۇلا
 ورسشا وقىعان، سوگىشى كەزدە ساۋدەگەر بوب ۇشى قىبىرى جوق مال
 تاۋىپ اۋىلدى دۇنيەنى بىيلەي باستاعاندى. قالادا كەي ۇلىقتار مەن تانىس،
 تامىردا بولاتۇن. سونىڭ الىب كەلگەن ەكىمنى اكەسىنىڭ العاشقى سوزىن
 جاپقىزىپ «تىنىش وتىرساڭ توق بولاسىڭ، باي بولاسىڭ» دەگەن كەبەكە
 كەلتىرگەن.

سونى مەن زورىن تابىي ۇلىققادا، ەلگەدە ەبىر اۋىز سوز ايتىباۋعا
 بايلاسقان. شىنداى قىسباققا الىب كەتسە ۇلىق جاققا شىمىۋ كەرەك. قازاق
 بوسقا قىرىعىن تابادى. مال، دۇنيە شاشىلادى. بويدى باعىۋ ماقۇل دەسكەن.
 وسى مەن ادەتتە، ەلگە ار ەبىر ۇلىكەن ۇستىڭ كەزىندە ەبىر دەسە
 ايتىپ وتىراتۇن داۋلەتباق ۇندەمەگەن سوڭ، وزگە قىزىل پورمىك باس بەرىك.
 تىرىپ قام نىستەمەي، سوز بايلاماي، اينالا مەن قاتىناس دا جاساماي، شاپان-
 ىتاب قالعان.

بۇگۇنگى قاتاردىڭ اسى ەلىن، باسنا جاي تۇسكەندەي ۇركىتىپ دۇر-
 كىرەتكەنى وسىندايدىڭ سالىدارىنان ەدى.

داۋلەتباق ۇندەمەگەن قالپىندا وتىرا بەردى. ماڭاينىداى ەل شىندامى
 تاۋسىلا كەلىپ، اياغىندا:

— بۇيتكەنشە كەتەيىك.

— قوي كەتەيىك. ەندى نە نىستەسە ۇلىق ۇز بىلگەننىن نىستەسەن:

— ناس نە نىستەسەدە ەبىزىمىز نىستەسەن. ەلگە نە بەتىمىزدى ايتا،مىز؟

دەسەب وسى بايلاۋعا تەگەس كەلىپ قالعاندا نىسپەسىمىزنى اتشاپارعا كوتەرىپ
 ەتمەش سالاڭ ەتتى.

وسى ەڭ سوگىشى قامشى سىياقتى بولىپ داۋلەتباق، جىلقىباي ماڭىندا
 وتىرعان قىزىل پورمىكنىڭ ەبارى بەردەي:
 — ال تۇر.

— تۇر، تۇر.. دەستىدە دۇرىك تۇرىپ ۇلىقتىڭ، سالداتنىڭ قىچىشداپ
ونى مۇنى دەسكەندەرىنە قاراماستان وڭ چاقتاى كىشكەنە بەلەڭ استىمىداى
كورشى اۋىلغا قاراي شۇبىرا توبتلا جونەلىستى. سالداتتار اقىرعان، ايقالاعان
بولىپ ەدى.

— ۇپىز بولمس، دستارشىن مەسېمىز. ەل كىسىمى بولسا انە، قارىيەلەر
بار دەپ ۇپىر ەكەۋى سىزدانىب جاۋاب بەردى دە ۇجۇرىپ كەتتى.

بۇلار بەلدەن اسىپ ەڭ شەتكى اۋىلغا كەلگەندە، باعانادان تومەنگى اۋىل
اۋىلدان جىيىلغان قاتىن- قالاش، كەمپىر- شال، بالا شاعانىڭ بارلىعى الدا-
رىنان قالڭ توبى مەن قارسى جۇردى.

باغاناى ۇر جەردە ۇيىلىپ جۇرگەن شۇب- شۇبار توب، كازىردە الدە
نەشە ۇجۇز كىسىمەي بولغان ەكەن. ۇبارى دە تومسارىۋلى، مۇڭلى. كوپشىلىك
جۇزىندە تىغىلىپ، قىستىغىپ تۇرغان اشۇ بار. قاتىن بالا كوزدەرىمىدە موا-
تىلىدەپ، بىركىلىپ تۇرغان جاس.

الدارىنان بۇلار قوزعالعاندا ەر كەكتەر چاقىمىداي بەرە:

— اكەتتى... ەر ازامات قوش بول...

— ايمىرىلىڭ، ايمىرىلىڭ بوزداعىڭنان تۇگە دەي بەرگەندە، الدىڭشى

قاتىمدار توبى، داعىلى چوقتاۋ داۋسىنا سالىپ:

— بوزداعىم، جالغىزىم...

— قۇۋارغان ورسى... بوزداعىم... دەسەپ سايدى ازىڭ- قازاڭ قىلىپ

شۇۋلاب قويا بەردى. جاعالاي چوقتاۋ، سىڭسىۋ. زارلاۋ، قالڭ ايعاي- شۇۋ
جەر كوكتى جاڭغىرىقتىردى. توب سەلدەي قايتاعان بەتسى مەن شۇبارلاندىپ

شۇۋلاب كەزەڭگە شىغىپ قالدى.

تورەلەر ايعاي شۇۋدى ەستىي سالا، قايتاپ كەلە جاتقان توبقا كوزى

ئۇسىپ قارىۋلارنا ۇمتىلىدى. كىوب مىلىقتىڭ قۇلاقتارى سىرت- سىرت،
سارت- سۇرت اشىلىپ جاپىلىپ قول قولغا ۇستالىپ كەزەلىپ قالدى.

ۇدال سول شاقنا جەلكەدەگى جار تاستان سامسىب شىعا كەلگەن قالڭ
قولدىڭ ايعاي دىردىۋى دا ەستىلىپ ەدى.

ورىستار توبى وسى چاققا جالت- جالت قاراسىپ:

— مىنا چاقتا، مۇنا...

— مىنانى قارا! دەسەپ وڭدەرى قاشىپ ساسقالاقتاپ مىلىقتىن كەزدەپ

المىستى.

بىراي باغاندان اكدىب وتىرىپ: ەل كىسىلەرنىڭ كۆپىلىمىگى ۇلىق
 ۇيىنەن جوسىلا جونىلگەندە قاسىنداى جىگىتىن جۇگىرتىپ جىبەرىپ ارنىد-
 دىعى اسمىب تۇرغان جىگىتتەرىن تەز بەتەر دۇرىك جىيىمىزىب المىب ەدى.
 قاتىمىداردىڭ شۇۋى بىرايغادا، بارلىق جىگىتتەرگەدە ەڭ سوڭىي بەلگى
 بولغان. قورىققانغا قوس كورىنىپ، ۇلىقتارغا قارسى الدىنان شىققان قاتىن
 قالاشتىڭ توبىدا، جاسانىپ كەلە جاتقان جاۋ سىياقتاندى. بۇلار اينالانى قاماپ
 المىب، ەل ادەبىي سوعىسقا، كوتەرىلىسكە تەگىس بەلسەندىپ شىققان ەكەن دەپ
 ويلاستى.

ورس توبىن ۇدال بۇل مۇيىنەتتە شى كىمدە باسقارىپ بىيلەپ، باسىدە-
 لىق ەتكەن جوق. ار قايسىسىنىڭ دا كوز الدىنا قالىڭ ەلدىڭ قاپتاغالى
 تۇرغان جاۋلىعى ەلەستەپ، ەندى اجال ساعاتى تاپانغان سىياقتاندى.
 ساسىمىپ قاپارلاسىپ وقىس ۇركىپ شوشىپ قالغان توب، العاشقى:
 «مىلىتىق ال» دەگەن ايعاي مەن بىرگە تەگىس قارىۋلانىپ قالمىب ەدى. سول
 اۋەلگى ەكەن سى شىمىب شاتاسقان توبنىڭ شىنىنەن كەي بىرەۋلەردىڭ بىر
 جولانا مىن ەلەندى.

كازىرگى قالدە ورس توبىنىڭ اتىس، باستاۋى ورەسكەل ەكەن بىلە
 تۇرسادا، بىر، ەكى، ۇش سالدات بۇيرىقتى كۇتبەستەن، جەلكەدەن شىققان
 جىگىتتەر توبىغا قاراتىپ تارس - تۇرس مىلىتىق اتىپ جىبەردى.
 بىراي توبى جاڭا ەانا ايعاي دىردىۋ مەن كورىنىسكە شىمىب، شەبەي
 جالعاسىپ السادا الدارىنان تىزىلە قالغان ورس مىلىتىمىن كورىپ بىرەر مۇي-
 نەتكە ويلانغانداي، ارباسقانداي بولمىپ ۇندەمەي تۇر ەدى.

بىراق كۆپىلىمىڭ تۇرىسى وسى بولغان مەن، بىراي ۇزى، قاسىندا
 مىلىتىمى بار جولداستارى مەن اۋەلدەن اق قارىۋلارىن قولنا ۇستاپ دايمىن
 تۇرغان. كەزەنمىب كەزەك كۇتكەندەي.

سالداتلاردىڭ العاشقى وعىنىڭ ارتىنان ەكىنشى ۇشىنىشى مىلىتىق داۋد-
 سى دا كۇرس - كورس ەتىپ جەدەلەپ، بىلەسە شىقتى. جىگىتتەردىڭ كۇن
 شىمىس جاقىغاى توبى وپعا تامان تۇسىپ ۇلىق ۇيلەرىنە وزگەلەردەن جاقى-
 نىراق كەلىپ تۇر ەدى. العاشقى مىلىتىق سولارغا قاراي كەزەلگەن. قولدىڭ
 بۇل شەتەندە مىلىتىق جوق ەدى. زۇۋ - زۇۋ ەتىپ شىجىلىك اب وتكەن وقتاردان
 انتارى وسقىرىپ ۇركىپ ورتقىب - ورتقىب كەتتى. بۇل جەردەگى كۆپىشە-

لىك نىسىمىم جاپىرىلىمىم ورگە قاراي شالقىي بەرگەندە ەڭ شەتكى ۇىر
جىگىت اتقان ۇشىم بارىم شالقاسىنان ۇتۇستى. شوشىنىم ۇركىم اتقىم
كەتكەن اتى بەتكەيگە قاراي وىناب شىعا بەردى.
سول كەزدە بىراي الدىنداى تاستاق بەتكە ەكىمىم ەب كە ۇدەلەب
شىعا بەرىم:

— اتا دەدىدە ۇزى جاڭغى جىگىمنى جىققان سالداتنىڭ مىلىتىمىن
شىققان جەڭىل كوك ۇتۇمىن ايمىم بەرگەندە بەردەككەنى باسىم جىمبەردى.
ءدال سول سەكۈنتتە قاسىنداى ۇش. ۇورت مىلىتىردا نىقتىماق قوسىمىم
كۇرس. كۇرس ەتتى. جاز تاستى قاراغىلى تاۋ زور داۋىس بەن جوتكىرىم،
جوتكىرىم جىمبەرگەندەي بولدى. بۇلاردىڭ ۇتۇمنى ايمىم بەرگەندە، بىراي
كوزدەب اتقان سالداتنىڭ سەرەككەب بارىم ارتىمنا قاراي ۇشىم تۇسكەنى
كورىندى.

ەكى جاقدا جاپىر. جۇپىر انىسىمىم قالدى. قاتىن قىلاش بۇرىن مىسىمىم
كورمەگەن كوپ مىلىتىم داۋسىمنا قاراماي الدىنداى ورستارغا قاراي ەلىدە
شۇۋلاب، شۇبار توبى مەن شۇبىرىم كەلە جاتتى.

كازىرگى ەرسىمى. قارسىمى انىسىمىم سوعىمىم مايدان ەكەننى ۇققانىدا،
ۇقباعانىدا بار. ۇپىراق قاي قايسىمىم بولسادا جاننان كەشىم ۇلكەن قىزىۋلى
تولقىمىداي ۇلىقتارغا قاراي قابتاۋعا اينالدى.

سالداتتار مىلىتىمىم، العاشقى ەرت جاپىرلاب اتىلعان بىرەر جولان سولڭ
ساپا بىرلاي ۇاستادى.
قىلىنۇبىسكىمىم:

— توقتات، توقتات. انبا! شەگىن... مىناۋ وىم، تومەن قاراي دەپ
بۇيرىق ەتمە قامالغان ورستىڭ الدىن سوزىمىم نىقتاي جونەلدى.
— شەگىنمۇ، شەگىنمۇ كەرەك،

— انىمىمۇ كەرەك... كىسى سالىم توقتاسىمۇ كەرەك دەي باستادى...
ۇپىراق سول سوزدەردى ايتسادا مى قايسىمىمدا تاقات قىلا الماي، وىم
قاراب جىلىدام. جىلىدام باسىمىم شۇبىرىم شەگىنمىم بارا جاتتى..
ورىندارىندا بولسىم، ستارىشىمىمدا، داۋلەتباق، جىلقىبايلار قالدى. كەڭ.
سەدەگى بارلىق قاعاز، نىسپەسىم دە جۇرتتا قالا بەردى. نىلماش ۇلىقتارغا ەرىم
كەتتى..

ورستار قايتا بۇرىلىمىم بەت قاراي الماي تەگىمىم جاپاۋ جالپى كۇيىمىم
جوسىمىم بەردى.

بىراي العاشقى مىلىتىق داۋسى شىققاندا ۇركەكتەپ قالغان جىگىتتەردىڭ بارلىغىن، ۇزى ۇبر سالماقتى جىققان سوڭ اقىرىپ ايعاي سالىپ، قايتا جىيىپ الدى.

سول كەزىندە العاشىندا ۇركىپ قالسا دا ارتىنان سىن جىيىپ الىپ قايتا كەلگەن جىگىتتەر بوسىپ بارا جاتقان ورستاردى كورىپ:

— ەندى قايتاۋ كەرەك، قايتا، قايتا! دەسىپ جارتاس تالاسىنان شىعبىلگەرى قاراي ۇمىلىۋعا اينالىپ ەدى.

— چوق، قايتاما قىرىلىپ قالاسىڭ شاپپا! توقنا شاپپا دەپ بىراي اقىرىپ توقتاتىپ الدى...

— ەندى ورس قاشتى، ەش قايسىسىنىڭ اتى چوق، تەگسى جاپاۋ ۇزاڭ.

قىراي ۇتۇسىن. قولدارىڭدا قارىۋ چوق، بوس قىرىلامسىڭ؟ اۋەلى مىنا كەكسەلەردى باسىپ ال. سودان كەيىن ەكى جارىلىپ، ەكى جاعىنان قاماپ وتىرىپ الستان ۇرس سالامز... قىزىڭى... وكشەڭ جاپاۋ كازىراتى زا.

رەسى كەتەدى... ەندى قان شىعارماي قارىۋىن الامز دەدى.

بۇل سوزدەر بۇل ۇۋاقىتقا شەيىن اقبلى ورنىدا تۇسبەي ۇركەكتەپ، ۇبر ەسە شوشىنىپ قورقىپ، ۇركىپ كەتەپ، ۇبر ەسە تاسقىنىداپ ەرەكشە باتىرسىنىپ كەتەپ بويىن بىيلەي الماي تۇرغان توبىنىڭ جۇرەگىن ورنىقتىرىپ، قانىن سالقىنىداقانداي بولدى..

جاپاۋ ورس، قاشقان بەتىندە توقتاماستان جارتى شاقىرىمداي جەرگە كەتتى..

مىلىتقىتارىن قۇر قايتا-قايتا شوشايتقان بولماسا انىۋدى تەگىس ساياپىرلانىپ توقتاتقانداي بولدى. ۇمىراتى ۇبر جولانا باسىلىپ قالدى دەمەسىن دەپ اندا ساندا كەكسەلەردەن اسىرىپ ۇبر وق، ەكى وقتى عانا تاۋعا تامان جىبەرىپ باراجاتىر.

بىراي دا كازىرگى قالدە، سولار ىستەگەندى ىستەپ تۇردى. ورس قانشا انسا، بۇدا سونشا اتىپ، باياعىدان ماشىقتانغان مەرگەندىگىنىڭ ارقاسىندا قاشىپ بارا جاتقان توبىنىڭ ارتى مىن ەكى جاق جانىنان بەردەككەسىنىڭ وعىن بۇرق.

بۇرق ۇتۇسىرىپ تۇردى، بۇل وقتار ورسنى ادەيى تىقسىرىپ قويىپ ويدان تومەن ايداب بارا جاتقان وق سىمپاقتى.

— قۇۋ سولاي، قۇۋ. اۋىر كىسىسىنە تىگىزبە! ۇمىراتى ارتقى توبىنىڭ

عدال وكشەسىنىڭ تۇبىنەن ۇتۇسىرىپ اتا دەپ قالىنىدا ۇزى مەن بىرگە كەزەك اتىپ تۇرغان جىگىتنى قاسەنگە قايتا-قايتا اقبلى ايتىپ تۇردى.

وسى انىس بەن، وق بەن ارباسىمب بىمراي توبى تۇرغاندا، وزگە جىگىت-
تەردىڭ كويىشلىكى اتىڭ باسىن ەكىمىندەتىب قويا بەرىپ كەكشەلەرگە كەلىپ
ۋىيىلىپ تۇسىپ تويىرلاب جاتتى...

ورسى قاشقاندا، اكرىپ تۇرىپ قالغان قاتنىدار توبىدا وسى كەزدە
كەكشەلەرگە چەتىب ەدى. شاۋىپ كەلىپ جاتقان جىگىتتەردىڭ كەيى بىرى،
جەر تارىمىغان اشۇ مەن، نىمگۈلى تۇرغان ۋىلەردى سويىلداپ وتتى.
ورسىقا كورسەتكەن ايدىن با؟ بولماسا قىچىلك اغان كەكتىڭ، ايتەۋىر
بىر شىمىس بزدەب قۇر قارباكتاب ساسقانى ما؟! ايتەۋىر قازاق اشۇنىڭ
بىر الدۋان كورنىسى وسى بولدى. العاشقى شابىقلاپ كەلگەن توب
شىمىن ەكى، ۇش جىگىت بوس تۇرغان كىيىز ۋىلەردى سالىپ-سالىپ
وتكەندە، كەيىن كەلگەن تويىڭ تالايىڭ سويىل، شوقبارلارى بىر نەشە
ۋىلەرگە چاپىر-چۇپىر تىيدى.

بۇلاردىڭ شىمىنە اللە كىمەن قورقارن بىلمەي ايتەۋىر باس پانالاب
قاشىپ تىمىلغان بولمس، سىنارشىندار، ۋىگە تىيگەن سويىل ۇز باس-
تارىنا تىيگەندەي بولىپ، قۇر س كەتكەن ۇر كەكتىڭ بەن الاق-جۇلاق
تەتىب قولدارىن كوتەرىپ جاسقانىپ، باستارىن قورعاي بەردى.
اباغىندا توب سىمىن جىيىپ، كويىشلىك انتان تۇسىپ، لاۋلاب كە-
لىپ ۇيدىڭ شىمىندەگى: قاعاز، كىيىم، كورپە-جاستىق، كىلەم، كىيىزدى
كويىرتىپ شانىشىپ، پىشاق بەن دە تىلگىلەپ تاس تالقانن شىمىندى... بىر
جىيىرما وتىزداي كىسى سىپەسىڭ وسى شىمىر دەپ قولدارىنان تۇسكەن
كىتاب اناۋلىنى دال-دال ايمىرىپ جاتتى. بۇلاردىڭ كويى تورەلەردىڭ جولدا
وقىمۇعا العان جازىقىسىز روماندارى ەدى. سىپەسىڭنىڭ ۇزىن تاۋىپ العان-
داردا جاڭاغىنى سىتەدى... بۇۋدىراغان قالىڭ قاعازدى ۇلكەن كىتاب
بىر ساعانتىڭ شىمىندە تىلىم-تىلىم، چاپىراق-چاپىراق بولىپ قولدى قولعا
شاشىلىپ كەتتى. قانن قىلاش بەن ارالاسىپ كەتكەن جارىم جارتى جۇرت،
ورىستاردىڭ ۇيدە قالغان كىيىم-كەشەگىن جۇلىپ جۇلىپ المىسىپ تالقان-
داپ، تارتىسىپ جەڭگىن جەڭ، بويىن بويىشا بورشا بورشا قىلىپ المىپ دار
داز ايمىرىسىپ جاتتى. داۋلەتباق، جىلقىبايلار اللە قاشان باس امانداپ
بەزىپ شىمىندە ەدى.

بۇل كەزدە ورسى قاراسى ۇزاب، شاقىرىمىنان قاشىق جەرگە كەتىپ
قالدى. ەلى شۇبىرىپ جىلجىپ ويغا قاراي چوسىپ بارادى...

الدارىندا جاتقان بىر قالمىڭ جىلقى بار ەدى. سوعان قاراي
بەتتەدى...

وسىنى كورسەنمەن، بىر ئاي كەكشەلەرگە شاۋىپ كەلمەي، ايعايدى
سالىمب جۇرۇپ جىگىتتەردى قايتادان اتقا مىنگىزىپ الدى.

بىراق جىلقى بىشەنە بارغان وريستاردىڭ بىر كەۋى اتقا مىنىپ قالدى.
سولار قىيالاب الماتنى بەتكە الەپ قۇلاش ۇرىپ جوسلىتىپ جۈنەلدى...

الدىنداى كۆپ جىلقىغا تامام ورس قاپتاي جۇگىرگەندە وزگە ش
قايسىسى ش دەگە ۇستاي الماسادا، سالداتتار اراسىنداى كەسى جىرىندى
قازاق ورس كەى جاراۋ ايعىردى ۇستاپ قالغان... سولارغا قىلىنوبىسكى:

- شاب الماتىغا!! سۈگەندە سوعىس باستالدى. قازاق قىرەن جاساپ
جاتىر دەپ ايت. تەز جۇز كەسى، كەى جۇز كەسى اسكەر جىبەرسەن. پو-
لەمدە جىبەرسەن دەگەنگە عانا شاماسى كەلدى. استىنا ات تىيگەن قازاق
ورىستار وزگە سوزگە قاراماستان نوقتالاب، جايداق مىنگەن ايعىرلارەن تەپە-
نەپ بوربايلاپ شابا جۈنەلگەن.

بۇلاردى كورسى مەن اۋىلدان اتقا مىنگەن جىگىتتەردىڭ جىپىرما وتىزى
قۇۋىپ جۈنەلدى.

بىر ئاي:

- جىبەرمە ما كەۋىن دە ۇلىنىر... ول قابارشى. قۇتقارۋشى بولماكتار
دەپ، ۇزى قالغان قالمىڭ تۈپتى كەى جارەپ جاياۋ قاشقىنداردىڭ كەى
جاعىمان شەعبەن الەپ الستان اتىس سالىمب بارا جاتتى...

وسى مەن ۇتۇن بولغانغا شەپىن قۇۋىپ وتىرىپ اسىنىڭ كەى تۈمەنگى
لىكەيىنا شەپىن ايداب بارەپ تاستادى. بۇل كەزدە وريستار سانى ونعا جە-
تەر جەتەس عانا ەدى....

وزگەسەن جولىمباي: اتقانەن اتىم، اتباغانەن تۈپىنان جىرىپ الەپ
قالىم، سۈيىل مەن ۇرىپ جىبەپ بەتتەن شەعارەپ تاستاعان. قازاق تۈپىنان
الەمشقەدان باسقا ش كەمدە ولگەندە، جاراالى دا بولغان جوق. قورقاق تۈرە
قىلىنوبىسكى بۇرىن ۇزى ۇز بولمەپ، قازاق بالاسىنىڭ مۇندايلىق اشۋالى
جايمەن كورمەگەنلىكتەن، ەندى بۇردە بىر كەسىمەن ۇلىنوبىسكە،
ۇزىمەزدى تەگس قىرەنغا ۇشتراتار دەپ جولداساتارما "دالەپ اتبا" دەپ
امىر قىلغان.

جالعزاق قىسىلماعان جەردە قازاق جىمگىنتەرىنىڭ اتتارىن اتىپ جىمىپ وتىردى.

قازاق قولىدا «ورىسقا وسى قىلغاندا جەنەر» دەپ، قالعان ئوبتى نۇگەل ۇستاب، تۇگەل قىرىۋعا بەكمىنبەدى. «ارتى جامان بولار... ۇلى قىر- عىن بولمىپ كەنەر» دەسەپ توقتالاڭداي بەرگەن. اپاعى ورىستى تاۋ تاسقا قۇۋىپ شىعارغاندا، كەش باتقان سوڭ، بىبىراي قولىن باستاب، قايتا قايتقان. جولىمباي وق تىمىپ جىراللى بولغان بەس ورىستى كوردى. قالعاندار سويىل ئىمىپ جىمىلغاندار ەكەن. ولاردى تۇتقىن قىلىپ، قارىۋلارىن الىپ ەلگە كەلدى. بۇل كەزدە العاشقى الماتىغا قاشقان ەكەۋدى قۇۋىپ كەتكەن جىمىرما كىسىدە كەلىپ ەدى.

بۇلار بۇلاي شىققاندا ۇزدى ۇزىن بايقابتى، شىندە جالعىز ۇمىر بىتىرالى شىتىمدەن باسقا مىلتىق چوق ەكەن. سونى مەن ۇمىر ورىستى اتىپ جىمىپ، ۇلتىرىپ، ەكىنىشىنىڭ وعى كوپ، مىلتىعى سايلى بولغاندىقتان ۇستاي الماي قالدىتى. ئۇن بولمىپ قۇتىلىپ كەتتىتى.

بۇنداعى جىمگىنتەر باستىمى بىبىراي بولمىپ «قاب، قاب» دەسەپ ساندارىن سوقتى. الماتىغا قاپار كەتە باردى. ەندى ەل بۇگۇن نىستەگەن نىسەنە كار، جازا كۇنتۇ كەرەك. سونى يىلاۋعا اپنالغاندا، اقىل ساپاسىغا جاڭاغانا تۇسكەندەي بولمى:

— ەندى نەدە بولسا كەتسۇ كەرەك... اۋا كوشىۋ كەرەك. ورىسى قىرادى.
— قاشا كوشكەندەن باسقا نە بارا!.. دەپ سول ئۇنى اق اسى تاس تالغان بولمىپ كوشىۋگە كىرىسكەن. بۇلاردىڭ بەتى قارقارا... سودان ۇرى قىتاي... ەندى الدىڭعى ەلدە قىزىل پورىكىنىڭ نىسەنە سىتىپ قامدانا بەرىۋ كەرەك. سوندىقتان، شىرعاناقىدان شىمىپ سەرىكباي كەلمىپ جاتقان اۋىلغا، تاڭ ەرنىڭ ەل تۇرىپ جاتقاندا قوس قوس ايعىر مەن اسىدان تىۋىندە شىمىپ شاپقان، شاپقىنىشى قاپارشىدا كەلمىپ جەتەپ ەدى.

VII

سەرىكباي تۇرىپ ۇي ۇشى جىمىلغان سوڭ ۇزاقنىڭ ۇلكەن ۇيىنە شاي جاسالدى. اس ۇستىندە جۇرت ۇبارى اڭگەمدە ەدى.

بولمىپ جاتقان وقىعالاردىڭ جايىنان ۇار كىم ۇار المۇان سوزدەرگە كەتىپ وتىرعاندا، ۇزاق مۇرتىنان اقمىرىن جىمىمىپ كۇلىپ:

— وسى ۇلمىقتان اپنالىسادا بولادى اۋ. انشەيىندە جىرىم - جىرىم بولمىپ جۇر- گەن البان بالاسىن شوقىتاي ئىمىرىپ، ۇمىر تىلەۋدىڭ جولىمنا تۇگەل قوسىپ بەرگەن جوقبا؟!

— «اۋىل ۋىتى الا بولسا، ۋىجى كورسە بىرىگەر» دەگەن تۈرۈپ تۇرغان ۋىجى كەملىكى كىمگە تىقىلسا دەپسەڭ دەدى جامەككە.

— ئەڭ جۈل بولمايلاقدا، قىزىل قارىن جاس بالانىڭ كوز جاسىن، جا- راتقان يىپە بىگەي اقادا دەپ سەرىكباي كۇرسىدى.

— كۈپ تىلەۋى كۈل دەگەن... جۈل بولادى! نەسى بار... جۈل بولغان مەنە وسى... قىزىل بورىك نەعب وئەر ەستىمەدىڭ بە؟ دەپ تۇرلىغوجا سەرىك- بايدىڭ ۋايمىغا نارازى ۋىشەن مەن قارادى...

ۋزاق، العاشقى ۋىر ۋىمنىڭ سوڭىندا ەدى.

— ورسى توز — توز قىلىپ اكهتەپ ەدى، قۇدايغا شۇكەر، قاراتپان شاعىمىندا بولسادا ەلدىڭ ۋىر اكهنىڭ بالاسىنداى جامىراب تاپىسقان كۇنىن ۋىر كوردىڭ... جالغىز ارمان: جاس شاعىمىزدا كەزدەسەدى، نە كەرەك...

— باسە سۈنى ايتساڭشى، ۋىرەسە پارتىيا دەپ جۈلىسەپ، بىردە ۋلىققا پارا بەرىۋىگە تالاسىپ بىتىشەپ ۋىرۈپ كۇن وتكىزەپ، ەندى مەن كۇنگە كەلگەندە ۋلىتىگەن سۇپرەگەن ۋىر قۇۋارغان شال بولۇپ وتىرمىز... دەپ جامەككە ارماندى جالمن مەن «اخ» دەپ كۇرسىنىپ ەلى.

— شىركەن اى دەسەڭشى باتىردىڭ باپاى جىبىرەن ۋىزدى سايلاۋ ۋستىندە شاراى توبىدىك كوزىشە قاق باسقا قامشى مەن سالغان جالنىدى، جاس شاعى بولسا... دەپ تۇرلىغوجا شالدار ارمانىن بارىشا ۇققانداى بولدى.

بۇنىڭ ايتقان سۈزى ۋزاقنىڭ وسىدان 10-15 جىل بۇرىن سىتەگەن ۋسى ەدى. جىبىرەن ۋىزەل پارتىياسىنىڭ ۋستىندە: «اتاعان كىسىڭى سايلايمەن» دەپ ۇزاققان اتاقتى سارى جورعا اتتى المپ، ەدال سايلاۋدا قارسى جاقنىڭ شارىن اسىرىپ جىبەرىپ باتىردى الداۋعا ايناغان. سوندا ۇزاق توب الدىنا شىمەپ كەلىپ:

— ۋلاى بولسا كەشە پاراغا العان اتمىدى بەر كوزىڭى... دەپ كەلىپ قامشى مەن باستان تارتىپ جىبەرىپ، بەلدەۋدەگى اتىن شەشكىزىپ المپ ۋىرۈپ كەتكەن...

بۇل اڭگىمەنى تۇرلىغوجا قوزغاعاندا ۇزاقنىڭ بۇرىنەى كۇندەگى تالاي- تالاي سىتەرى ەسىنە ۇستى.

— ۋل ۋىر، نەبەسەم تەمىر ۇزىيەننە دەپ، ەكى ۋىنىدى جۈلمەپ جەپە قۇتىرىپ جۇرگەن تەننەك زامان ەدى عوي... تالاي ۇلىقنى تالاي جەردە ۋىت قىلىپ ەدىڭ، ۋىراق سونىڭ ۋىردە ۋىرى بەرەكەلى ۋس ەمەس كەرەگى نە؟

جۇلقىلاسىب سىلكىلەسكەنىڭ ىلھىي ۇز قازاعىڭ، ۇز البانىڭ. سونى جەڭدىم دەگەنگە ۇماز بولىپ سانالىب اداسىب وتتىك...

— ەر بولسام وسى مىنا ۇستى سوندا سىتەسىم ەتتى دەيسىڭ عوي... راس، راس... ارمان اق، ارمان اق... دەدى جامەڭگە.

— كىمىز نۇۋىرلىقتى قازاقتىڭ بۇگۇنگىدەي نىنماق نىلەگى قوسىلىپ، ەل بولام دەپ نۇۋ كوتەرگەن، ۇران سالغان ۇمىر كۇننەن كورە الماي وتتىك. قازاقتى، سويغان قويداي بۇزىپ چارىب ون ەكى جىلكىگە ۇبولىپ بورشالاپ تاستاعان زاماندا شىعب، ۇمىزدە كىسى بولدىق دەيمىز... ماقتانار، جۇبانار جەرى بارما؟

— مىناۋىڭ ارمان اق باتىر... شىمن جاقسىنىڭ ارمانى وسى افناھى دەپ تۇرلىعوچا سۇيسىنگەننەن كوزى جاساۋراغانداي بولدى..

جاماڭكە ۇزاق ۇسوزنىڭ سارىنىنا بوي ۇرىپ، ۇز شىننەن دە سول ارماندى مولىنان تاۋىپ جولداسنىڭ سوزىنە قانتى ويلانۋى دەدى.

— ە، ە، راس، راس دەپ باسەن بىزەپ وتىرىپ:

— بار داۋرەنىڭ جەلدەي ەسىپ بەرەكەسىز وتكىنى راس... ەندى جانار وتىڭ سونىگەن شاقتا، جاقسىلىق قىلىنىڭ نە، جامانىشلىق قىلىنىڭ نە دەپ ۇمىر از ۇندەمەي وتىرىپ، ”بۇرىن باتىر بولساڭدا، سەنىڭ باسىڭ بۇل كۇندە، جەردە جاتقان قۇۋ تەزەك” دەپتى اۋ... باپاعىنىڭ ۇمىر قىزى... بۇگۇنگى ۇمىز سول تاغى... — نەگە ولاي دەيسىز دەپ سەرىكبىي كارى جولداسىنارن اياغانداي بولمىپ جامەڭگە اجىرايىپ قاراپ:

— نەگە داۋرەن ۇنسىن. مىنانداي تىلەۋ ۇستىندە ارمان بولما مەكەن؟! جاقسىلىق قىلساڭ قاي كىزدە دەنمىڭ اتى جاقسىلىق مەسى بە؟!.. تاق وسى وتكەلە نە كورسەڭدە ولەر شاعىڭدا ابىبىرلىڭ ۇلمىيە شوقىداي، اسپان تىلكەسىب ولمەيسىڭ بە؟ تايرى دەگەن.. — باسە ارمان بۇل كۇندە جوق، كەتتى... دەپ تۇرلىعوچا كوتەرىلىپ المىپ سويلەۋگە اينالغاندا، ۇزاق جاقىنوماغانداي بولمىپ قاپاعىن تۇكسىتىمىپ:

— بىدە، ايتارسىڭ، ايتارسىڭ!... دەدى.

ۇدال سول كەزدە تىمىستان ايتىپاي جۇگىرىپ كەلىپ:

— ويىپاي نەمىپ وتىرسىڭىنار، ورسى اينالانى قالمىپ الدى! دەدى. جۇرت تۇتقىيىل قاپاردان سەسكەنەپ ۇرپىيىسىمب اڭىرىپ قالدى...

ۇزاق كەسەسىن توككەرە سالىپ:

— قاپ، قاپ.. دەدى.

— وى جىيىننان قۇتىلىۋعا شاماك كەلگەنىڭ قۇتىلىپ باق ەندى. نە وتىرس بار، نۇرا دەپ جامەككە اقىرىپ جىبەردى. سول كەزدە اۋىل اينالاسىندا مىلىتىق تارس — تۇرس اتىلىپ قالدىدا، جۇرت قامدانىپ تۇرعانىشا ون شاقىتى سالدات قىلىش اتى اتارلارنى جالاڭاشتاپ الىپ ۇيگە كىرىپ — كىرىپ كەلدى. اۋىل اينالاسىندا تاغى جىيىرماداي سالدات تۇردى.

ئۇي شىفەگى بارلىق جۇرتتى تىسقا الىپ شىمىپ چارمەككە قاراي تاي تۇۋلاققا ئىمىنگىزىپ، الىپ جونەلدى. اۋىلدا ن ئىمىر كىمىنى شەتكە شىعار-مادى. بۇل توبىتان ەش ئىمىر جان قاشىپ قۇتىلا العان چوق. البانىڭ بارلىق باس كوتەرگەن، قارىسلىق ويلاعان باشىمىن ئىمىراق جەردەن ئۇيىپ توكىپ جىيىناب الىپ، باۋدای ئىمىزىپ چارمەككە كە اكەپ قاماپ تاستادى.

كەشەگى كۇن اسىدا بولغان ئوقىيىعا، بۇگۇن تاڭ ەرتەڭ چارمەككە با-سىنداغى ۇلىقتارعا دا ئالمىم بولىپ ەدى. بۇل قاپاردى الماندىن شىمىپ كەشە تۇستە اسىنى باسىپ جۇرگەن ساۋدەگەر جۇرگىنىشلەر اكەلگەن. ورس قاشىپ قازاق اتىسىپ قۇۋىپ بارا جاتقاندا الماتى ساۋدەگەرلەرى نە وقىيىعا بولغانىن بىرەن ساران كىسىلەن سىمىتىپ الىپ، بۇل جەرگە كىلىرمەستەن بىلگىرىلىپ جۇرىپ كەتكەن. بۇلاردىڭ شىمىفە سىك تۇرگەننىڭ چارمەككە قاراي كەلە جاتقان ەكى ئۇش قازاق ورسى بار ەدى. سولار اسىدان شىمىپ كەزەڭ اسىپ العان سولڭ، وزگە نوغاي، سارت ساۋدەگەرلەرىنەن جىمىلىپ الىپ بوگەلمەستەن شاپقاندى. ئىشەن ارا قازاقتىڭ اشۇنىنان ۇركەكتەپ، قورقۇدا بار ەدى.

بۇلار تاڭ ەرتەڭ ەرتە كەلىپ ۇيىقىدا جاتقان تانىس وراڭنىكىنى ويانىپ الىپ، كەشە بولغان وقىيىعانى ئالمىم ەتكەن. سودان كەيىن كەلەسى چارتى ساعاتنىڭ شىندە چارمەككە باسىنداغى بارلىق ورس: ۇلىمىنان باسقاپ سالا-ماتتارىنا شەيىن وقىيىعادان تۇگەل قاپارلانغان. تەگىس اسىمىپ قاپارلاسىپ اسكەرى كەكەستەر جاساپ، ۇرىپىمىپ قامدانىپ، دايفىدالىپ العان. اق جەلكە بۇل ۇۋاقىتقا شەيىن دە قامسىز مەمس ەدى. ول العاشقى جىيىندا ەلگە باسىملىق ەتكەن كىسىلەردىڭ بار سوزى مەن، بارلىق سىتەپ جۇرگەن سىتەرىن قازاقول ارقىلى الماتىعا بىلىپىرگەن. چارلىق كۇتكەن. ونىڭ ۇستىفە قارا قولداغى وزىنەن ۇلكەن ۇلىقتاردان قىرغىز شىمىفە وزگە قازاقتار ارا-سىندا نە بولىپ جاتقانى نۇۋرالى، چارمەككە باسىندا قانداي قامدار سىتەۋ تۇۋرالى دا كەكەس بەرىپ، بۇيرىق سىتەۋلەرىن سۇراغاندى.

سول العاشقى كەتكەن شايقىنىشىملاردان بەدى قاراي قارا قول، قارقاراننىڭ
راسىندا ەكى جاقنىڭ تىلىشىسى كەزەك - كەزەك دامىل الماي جۇرىپ تۇردى.
سوككى كۇندەردە قارا قول: «قىمىزىمىز كوتەرىلمىسى مولايىدى. ورسى
قالارىن ورتەب، قىرىپ جاتىر. ناعىز ۇلكىن مەرەۋىلگە اينالىدى. بۇزىقتار، قان
شەرلەر قايتاپ كەتتى. قالدىڭ ەل بۇزىقتىققا بەت قويدى. ەندى كىرىستىيان،
قازاق ورسىنىڭ ۇساق قالالارى قامىزى وتىرىۋعا بولمايدى. قازاق ورتاسىندا
وقشاۋ وتىرعان قالالارعا قاۋىپ زور. تەزىنەن سولاردىڭ جىمكىتەرسىن چىيىپ
قارىۋلانىدىرۇ كەرەك.

قازاق قولمىنا قارىۋ تۇسىرمەۋدى ەسكەرىشكەر. قارىۋ تۇگىل تەمىر سايماىنانان
دا ەش دەگە قازاققا بەرىلمەيتۇن بولسىن. ورسىتار قازاقنىڭ اتىندا تاعالاماسىن.
جارمەككە باسىنا جۇز، جۇزەلىۋدەن اسكەر جاساپ، سونى ۇدايى تاراتباي
ساقناكتار. سالداتتار قازاق ورسى، كىرىستىيان قالالارىنان الىنىسىن. قاپاردى
ۇزبەكتەر، قازاقنىڭ باسشىلارى نەستەب جاتىر. ەل شىنەن قاپار بەرەتۇن
سەنمىدى كىسىلەردىڭ سانىن كوپەيتىشكەر. تىنىم تابقىزباي جۇرگىزىپ قاپار.
لانىپ تۇرىشكەر.

ەلدى بۇلىدىرىپ جۇرگەن كىسىلەر جاقىمىدا تەگىس ۇستالىمى، جازاسىن
تارنادى. سولاردىڭ سىپەسكەسىن تىزە بەرىشكەر. الماتىدان جارلىق كۇتىپ
تۇرمىز. ول قاپار جاقىمىدا كەلەدى» دەگەن سىمباقى تالاي - تالاي قاپار، جارلىق
ۇستى ۇستىنە كەلىپ جاتقان.

بۇل وسىدان بىر جۇما بۇرىن كەلگەن تىلىشىملەردىڭ قاپارى ەدى.
وسى ايتقاننىڭ بارلىعىن اق جەلكە ويداعىداي قىلىپ ورسىناداپ تۇرعان،
ماكايداعى جالاكتاش، نارىفقول، سارجاز سىمباقى ۇساق قالالاردىڭ جىمكىت
اناۋلىسى شۇباپ كەلىپ «ئىقتىيارلى» اسكەردىڭ تۇپىن قۇراغان. كوپىنە مىلتىق
قارىۋ جەتپەي، المىباي قالعانىدا باردى. كازىردە جارمەككەنىڭ جۇزدەي قارىۋلى
سالداتى بار. ارالارىندا قازاقنىڭ جەلگى جاۋى سىمباقىنىپ ورشەلەنىپ، قۇل.
شىنىپ تىسىن باسىپ تۇرعان سىتارىستالار، كورشى ەلدەر مەن جەرگە تالا.
سىب جۇرەتۇن جۇۋان بايلاردا باردى. بارلىق اسكەرگە وسىلاردىڭ جاپقان
ۇۋى بار. سوندىقتان جارمەككەدەگى اق جەلكە اسكەرى اسىمىپ ەس كۇتىپ،
قازاق اۋىلىدارىنا وىين سالىپ، شاۋىپ شانىتۇن كەزىن مەپوام ك. ۇنىندەي
كۇتۋى ەدى. جارمەككەنىڭ قولمىنا ۇستاعان قارا قاپرات بىەسى قارىۋى وسى
بولسا، بۇدان باسقا اسىرتىن جۇرىپ جايلاۋ جايلاۋدان جىمكىشكەلەپ، جانسىز
قاپار جەتكىزىپ جاتقان تىلىشىملەردە بۇلاتۇن. بۇلە كىشى تۇرلى قۇرال بولاتۇن.

بىراق وسى سوڭى سانىنىڭ كوب مەس. قاپارى دا انىق، تولۇق عدالىتى مەس. بار مىنەتتى انقاراپ جۇرگەن بىرغانا راقىمباي. نە قاپار كەلسە سول ارقىلى كەلدى. ار جەرگە كىسى جىبەرىپ جۇرتتىڭ نە ايتىپ، نە سىتەپ جۇرگەننەن ەلەۋسىز بولۇپ وتىرىپ تىڭداپ، تەرگىزىپ قىنا سوندىڭ بارىن راقىمباي ۇزى قورنىتىپ اسىرتىپ كەلىپاق جەلكەگە ايتىپ كەتىپ تۇراتۇن. وسى قال مەن كۇننەن كۇن ارتقان سايمىن وقىيەنىڭ ۇسمۇن، ۇر - شەۋن تىلەپ: ۇزاق، جامەگە كەلەردى ۇستاپ قامايتۇن ساعاتتىن كازىرگى ۇمىرىنىڭ ماقساتىنداي كورۇپ قۇلىشىنىپ جۇرگەن ۇلىقتارغا كەشە كەشكە قارا قولدان كەلگەن شاپارشى كوڭىلدە گىدەي جاقسى بۇيرىق اكەلىپ ەدى. بۇل ۇلىقتار باسىندا كوب ۇۋاقىتقا شەيىن قازاقتىڭ قوزعالسىنان جىبەردە - نان شوشىنىپ، قورقىپ، ساسقالاتىپ كەلسەدە، ايامىندا 4 - 5 كۇننەن بەرى ماڭىدارىغا جىيىپ العان اسكەرلەرى جۇزگە جەتكەن سوڭ، بەلدەرى كوتەردە - لىپ ەندى سەمىزدەنىپ، شەرتىدە باستاعان. العاشقى قورققان كۇندەرىن ەسكە الماۋعا تەرىسىپ، سونداي قورققىتىپ نىقتىرعان ەل باسىشلارىن سەندى اياس - بايتۇن مىڭدا بىر جاۋى قىلىپ المىپ ەدى.

الى دە قورقمۇ، شىتەي سەسكەنىپ شوشىۋ جوق مەس. بىراق سۇيتىسەدە بىردەن جوعارىدان كەلگەن بۇيرىققا سۇيەنىپ، ەكىنشى قولدا دايمىن تۇرغان قارىۋلى اسكەرگە سۇيەنىپ، بىراز ۇس سىتەپ كورۇۋگە بولادى. سول كۇيدىڭ ۇستىنە كەشە كەشكە كەلگەن بۇيرىقتا: قىرغىز بۇلىند - شىلبىگى اسقىنداپ كەتتى. بۇل دەرت وزگەلەرگەدە جايلىپ كەتمۇ قىيىن مەس. جىگىت بەرمەيمىن دەپ وتىرعان قازاقدا قوسىلىۋعا بولادى. سول ۇستى سىتەتەي، وقىيەنىڭ الدىن الۋ ۇشىن، ەندى تەزىنەن البان ۇرۇشىنىڭ باسىشلارىن اباقتىما الۋ كەرەك.

بۇرىنقى وزدەرىڭ كورسەنكەن نىسپەسىك بويىنشا، ەكىنشى سول كۇنگى جىيىنغا باسىشلىق قىلغان 17 كىسى تەگىس ۇستالىسىن دەگەن.

قاپار كەشكە كەلسەدە سول ۇتۇنى، ۇتۇنى بويى كىم كىمى، قالاي قالاي، قاي قاي كەزدە ۇستاۋ تۇۋرالى كەشكەستەر بولدى، ۇتۇن ورتاسىندا سوز بايلانىپ ەدى. وسى قالدىڭ ۇستىنە تاڭ ەرتەڭ اسى وقىيەسىنىڭ داقتىرتى جەتتى. ول شوشىنا، قورقىنا كەلدى... بۇرىن جۇرەكتەرى ورنىما تۇسىپ، قاينادان بەلى كوتەرىلىپ اسقاقتاي باستاعان ۇلىقتار، ۇيقىسىنان

ويانغان چەردە مەن سۇمىدىقتى ھەستىگەندە تاغدا بىر از ۋاقىتقا شەپىن
جۇنى چىقىلىپ، ھەس شىعەب قالىپ ھەدى.

ۋەسى قالىدىن ۋەستىمەن، ھەتە تاڭ ھەتەڭ راقىمباي سالىپ كەلدى. ۋە
قاياندى قاراغايىداھى بىر نىيەتتەس جاقىن اۋلىغا قونىپ شىعەب، تاڭ ھەتەڭ
چارمەڭكەگە كەلە چاتىپ تاڭبالى تاستا ۋەتەرغان اۋلىدىڭ اينالاسىندا ارقان-
دا جۇرگەن كۆپ اتتى كۆرىپ، ۋەنىڭ ۋەستىمە بەلەۋدە دە بايلاۋلى تۇرغان
بىر نەشە ھەتەۋلى اتتاردى كۆرىپ ھەدى. بۇلاردىڭ بىرىنىڭ ۋەستى ايغىز-
ايغىز بولغان تەر. اشىعەب، قاتىپ قالغان ھەكەن. تۇن بويى سالىنىپ قىيىن-
لىپ كەلگەن تۇستەرى بار. اراسىندا جالى توڭلىپ بۇڭلىپ تۇرغان ايغىز-
لاردا بار. قىزىل بورىڭ تاڭبالىسى.

بەلەۋدەگى اتتاردىڭ شىئەن سەرىكبايدىڭ قىزىل جورغا اتىندا تانغان.
ۋەسى مەن اۋلىدى چاغالاب جانسىزداب ۋەتەپ پارا چاتىپ قاسىنداھى چالغىز
چىڭىت چولداسىن چىمەرىپ كۆڭ باسىندا جۇرگەن بىر شالدىن اۋلىداھى
كىسەلەردىڭ كىم ھەكەنن جانسىزداب سۇراتقانىدى.

اڭقاۋ شال راقىمبايدىڭدا، چىڭىتىنىڭدە نىيەتتەن تۇڭ بىلمەيتۇن
شالالىق، چاداغايلىق ۋەن ھەستىپ بىلگەن اڭگىمەسىنىڭ بىرىن ايتقان.

— كەلىپ چاتقان سەرىكباي، تۇرلىموجا، چامەڭكەلەر. تۇندە شاقىرىۋ
مەن كەلگەن. كەڭەس بولماق. ۋەرىسقا ھەندى نە ستەيمىز دەسەپ، اقىلدا-
باقشى. ۋەنىڭ ۋەستىمە اسىدا قىرغىن بولدىنى. سودان كەلگەن شاقىمىشىدا بار.
اناۋ ھەكى ايغىز سونىكى... دەپ تاڭبالى تاستىڭ بار سەرىمىن اجارلاب،
ۋەگنەپ ايتىپ بەرگەن.

چولداسى شال اڭگىمەسىمە بو گەلگەن سوڭ، راقىمبايدىڭ ۋەزىدە
شالدىڭ قاسىندا سالام بەرىپ كەلىپ بار اڭگىمەنى باستان اياق قايتا - قايتا
سۇراپ قاتىپ الىپ ھەدى.

سول ھەت ۋەن كەلىپ اق چەلەكەگە:

الباننىڭ بارلىق باشقىسى تاڭبالى تاستا چىقىلىپ چاتىر دەپ ھەستىگەن،
بىلگەنن بايانداغان.

سودان كەينى ۋەلىقتار تەز كەڭەسەپ:

— ھەندى توسىۋغا بولمايدى. ئىس نىستەۋ ۋەشەن ەڭ قولايلى ساعات
ۋەسى تاڭبالى تاستا باشقىلارنىڭ باسقا جاي قازاق چوق. ۋەسىلەردى تەز
بارىپ تەمىزەپ السا، قالغان ھەل ۋەست - شىت بولادى.

— ەندى تۈسۈپ جەتتى. اسى قابارى ەستىلگەن سوڭ، ەل نەسەردا جەلگەدى.

— باسە، ەندى وقىغاندىڭ الدىن المۇ كەرەك. ەڭ قولايلى شارتتىڭ بارى وسى ساعاتتا جاقسى ۇيەلسەپ كەلىپ تۇر. كازىر اسكەر جىبەرىپ مىنالار-دى اباقتىغا المۇ كەرەك دەپ اق جەلكە سوزدەرىن تەرگەۋشى- قوستانغان. ورادىنىڭ، پىرىستوبقا ەكىمىن بەرگەن.

بۇل كەڭەس ۇزاققا سوزىلغان جوق. سونىمەن ازغانتاي بوگەلگەن سوڭ، ورادىنىڭ فاسىنا 30 سالداتتى ەرتىپ المى تاڭبالى تاسقا كەلىپ جوعا-رىدا ايتىلغان ئىستى سىتەگەن.

«البانىڭ بار باشمىسىن تاڭبالى تاستا ۇستاپ المى، جارمەڭگەگە اكەپ قامبىنى» دەگەن قابار تۇس كەزىندە جارمەڭگە اينالاسىنداغى جايلاۋ جايلاۋدىڭ بارىندە جەتتى. ئىزدى جىلاتىمى، بىردى قايعى مەن كۇرسىنىدىرىپ، سولدىرىپ تامام ەلدى قاباعىن تۇسىرىپ ۇرىكتەنەنەي بولىپ تەز شارلاپ، جايىلىپ كەتتى. باشىلارىمان ئىمىر ساتتىڭ شىنىدە ايتىلىپ قالغان ورىۋ ۇرىۋدىڭ بارلىغىدا كوزگە قامشى تىيگەنەنەي سەڭگىرەپ جاسىمىپ قالدى... نە قىلاردى بىلمەي قامالمى، ۇيلىمىپ ساسقان قۇر قاربالاس. قۇر قايتا-قايتا ايتا بەرگەن ۇۋايىم باردى. ۇلكەن كىشى تۇگەلى مەن جالغىزغانا قارغىسقا سۇيەنمىپ:

— تىلەۋىڭ قۇرسىن، كوزىڭ اشىلماسىن.

— جازاڭدى كەرىمان بەرسىن.

— ۋا قىرغىن تاب، ورتەنمىپ ۇل، اتنىڭ ۇششىن... دەپ بارلىق ەل

تۇگەلى مەن كۇنمەنمىپ «لانەت، لانەت» ايتىۋدا ەدى.

ئىمىراق بۇل ەڭ العاشقى ساعاتتار بولاتۇن. ازدان سوڭ ەلدىڭ اقسىلى ورنىما تۇسىمىپ، ئىمىر جىماعىنان اسىنىڭ كوتەرىلىسىن سىتىپ، قايتادان بىرىندەپ قايرات جىيىمىپ، ەكىمىنىدەپ ئىمىل شىعارىپ ارلى بەرلى قوزغالىپ قوزدانان باستادى.

بۇل كۇنى بويمىنا مى جىيىلغان ەلدىڭ بارلىغى: انەۋگەدەي قايتاپ جارمەڭگەگە بارامىز. كىسىمىزدى سۇرايمىز. ولار جازىقتى مەس، جالپاق ەل جازىقتى. قىلاتۇن بولساڭ وسى ەلدىڭ بارىندە قىل دەيمىز... دەپ قايتا لاۋلادى. جايلاۋ جايلاۋدىڭ اسىمىستا تابقان اقسىلى وسى ەدى. سوندىقتان توب-توب بولىپ جان جاققان جارمەڭگەگە باسىما قاراي تالغىدا بورىكتى البان اغىلا باستادى.

ئېىراق بۇگۈنكى جېيىن انەۋىكى جېيىن مەس. قانىشا ايتقان مەن ونداپ
لق كۈبەيە مادى. بىرەن ساران جايلاۋدا:

- جاۋاب المب بوساتار. اۋەلى بايقايمىق.... قايتەر مەن!؟

- وزدەرەنەدە تىل كەلمەس بە مەن!؟. دەسكەن شاپاندىق دا بولدى. جانا
جارمەككە ماگىنا كەلگەن ەلەر الدىن الا بىرى مەن بىرى تىلدەسەن.
» دەسەن انتانغان مەس. سوندىقتان، ار جايلاۋدىڭ كەسلەرى ار بولەك
توب بولس ار كەزدە كەلمە، وزگەلەر مەن باستارى قۇرالادا مادى.

توبى جېيىن دوگىگەلەك سازەدى. بۇدان قارقاراعا قاراي شىققان ۇش
جۇزدەي كىسى بولاتۇن. باشمىسى: اۋباكىر، بايماعامبەت، جان - سەيتەدى.
ۇزاق اۋلىندا بولغان كەسلەردەن جالغىز امان شىققان بايماعامبەت بولاتۇن.
ونى تاڭ ەرتەڭ تۇرغان سوڭ سەرىكباي، اق بەيتكە بىر جۇمىسقا جۇمىساب
جىبەرگەندى. سونى مەن ورسى كەلگەندە اۋلىدا بولماي امان قالغان.

ۇزاق اۋلىدا كەلىپ جات قاپاردى جىلاب - شۇۋلاغان قاتىن - قلاشتان
ستىسى مەن بۇل قۇيىنداتب، شابقىلاب وتىرىپ دوگىگەلەك سازعا جەتكىزىپ،
سودان اۋباكىرگە باستاتىپ ەكى جۇزدەي كىسى بولس جارىمەككە بەتتەگەن.
بۇلار جەلە شاۋىپ قارقاراعا قاراي قۇلاغاندا ماگايدىنا ار جەردە شاشىراب
جۇرگەن بىر نەشە بولەك - بولەك توبتار قوسىلعان. سونى مەن جېيىن ۇش
جۇزگە جاقىن قالدۇ توب بولس جارىمەككە جەقنىداپ قالمى دەدى.

الدارىنان شاۋىپ - شاۋىپ 30 - 40 تاي قارىۋلى سالدات شىقتى.
بۇلار ەل كەسلەرىن جارىمەككەگە اكەلگەننەن بەرى قاراي ماگايدىنى جايلاۋ.
دان كەلە جاتقان كەسلەردىڭ بارلىغىن، جارىمەككە باسنا جىبەرمەي كەيىن
قايتارىپ:

- ول كەسلەردەن جاۋاب قانا المىدى. بۇگۈن ساۋدا دا جوق. جار-
مەككە باسنىدا سەندەر سىتەيتۇن ئىس جوق. قايتىڭدار، تاراڭدار دەپ
قايتارىپ جاتقان. تۇستەن بەرى جازىقتىڭ ار جەرىندە ۇيلىققان قوبىندۇك كۈپ
شىلىگەن وسىلاي دەپ تاراتىپ دا جىبەرگەنلەرى بولغان.
اۋباكىرلەرگەدە سونى كەب ايتتى، تاراڭدار دەدى.
بۇل سوزگە اۋباكىر:

- بىز ەلدىڭ جىبەرگەن ەلىشىمىز. كىسىمىزدىڭ جايىن سۇرايمىز. ەل
اننان ارىز ايتامىز. جىبەر... بىزدى... دەگەندە، سالدات شىمىندە تۇرغان
قازاقشاعا جۇيرىك قازاق ورسى:

— ارىزدى بۇنداي كۆپ كىسى ايتبايدى. بارىك بىردەي بارمايسىڭ.
ئەلنىڭ بارى قايتىپ جاتىر. قايتىڭدار دەپ تاغى ايتتى.
— بىز كىسىمىزدى كۆرىپ، ۇلىققا ئىلدەسىپ قايتامىز. ول كىسىلەردە
جازىق جوق. مىنا ەل جازىقتى. سونى ايتامىز. بىزدى بوساتاسىڭدار...
بوساتىڭدار...

— جىبەرىڭلەر.

— ارىز ايتامىز... جىبەر بىزدى دەپ اۋباكىر سوزىن فوستاپ كۆپ
داۋستار دايمىرلاب قويا بەردى. ەل كىسىسى ەيتىپ سالماقتان وقىپ،
جىلجىمۇغادا اينالدى. سول كەزدە سالماقتاردىڭ باستىقى اقىرىپ:
— قايت كەيىن. بىز سەندەردى جىبەرمەيمىز..... ۇلىقتار جىبەرىۋىگە
بۇيىرغان جوق دەدى.

اۋباكىر ەلنىڭ الدىغا تەبىسىنىپ شەمىپ اشۇلى داۋىس بەن:
— نەگە بۇيىرغان جوق؟!.. ەل ارىزىن تىڭدامايتۇن قايدان شىققان
ۇلىق!! دەگەندە باستىق ورس اۋباكىرگە قاراپ بىر سەب ويلاغانداي
بولىپ تۇرىپ:

— ولاي بولسا بارىڭ بارمايسىڭ. ەكى كىسى باسشى شەمار. سولار
سويلەسىپ قايتادى. سوعان مىنە، سەن جۇر... دەپ اۋباكىرگە نۇسقادى.
— بارامىن، مەن اق بارامىن... دەپ اۋباكىر اتىن تەپىنىپ ىلگەرى
شىقتى. قاسىنا قارتبايدى، ەل فوستى.

سونى مەن ەگەۋىن ەرتىپ سالماقتادىڭ باستىقى كەتىپ قالدى.
قالعاندارغا: قايتىڭدار، كەيىن شەگىنىڭلەر. كىسىلەرنىڭ كەلدى. بوسا.
تىلادى دەپ الداب سۇۋلاب تۇرىپ سالماقتار كەيىن جىلجىتىپ، چارمەڭكەدەن
ۇزاتىپ اكتىپ بارا جاتتى.

اۋباكىر كەلگەندە اق جەلگەمەن تەرگەۋشى تۇسكى تاماقتارىن شىب
الدى قىزارا بورتىپ كەتەسىپ وتىردى.

چارمەڭكەگە كىرگەندە اۋباكىر كوشەدە وسباندى كوردى. وعان جۇرىپ،
ۇلىققا اينانۇن سوزىمىزدى جەنكىز دەمەكشى ەدى، بىراق تىلماش سالماقتار
اكەلە جاتقان اۋباكىردى كۆرىپ تەرس اينالىپ، موينىن بۇرماي **جالتاپ**
كەتتى.

چوتاسىن بەرىپ قاشقالاقتاپ بارا جاتقان وسبانغا اۋباكىر ايعايلاب:

— قاشىپ باراسىڭ عوي!! جارايىدى، بار، بار... سەن سىياقتى شىركەن جۇمىرتقا قايدا قالماغان!! دەدى. وسىيان سىنىمەگەن كىسى بولمى، موپىن شىنە المى، كوزىن جەردەن كوتەرمەستەن بۇرىلىپ كەتتى.

ۋلىقتار اۋباكىر سوزىن تىڭداغان جوق. ارىزىن اۋىزعا قاعىپ ايتقىزبايمىن دەسەدە، اۋباكىر بىركىلمەستەن جارمىسا سويلەپ ايتىپ جاتتى. بىراق ۋلىق بۇنى ەلەگەن جوق. قۇلاعىن سالىپ تىڭداپ ۇققىسى دا كەلگەن جوق. اۋباكىرگە قارسى داۋ ساباب، زىركىلىدەپ اشىۋلانىپ، تاقتاي تەۋىپ، زار شاشىپ:

— سەن بولمىسىڭ. پاتسانى، ۋلىقتى ۇمىنتىڭ. وزىڭە تابىرىلغان مىندەتتى قىزمەتتى تاستادىڭ. سەنەن بۇزىق كىسى جوق... دەدى. اۋباكىر ساسقان جوق.

— بۇزىقتىق سەنەن ۇتەپ ماغان كەلگەن جوق. جەب قويام دەيتۇن شىعارسىڭ. قۇداي اىق دا. جازىعم بولسا بۇزىق بولارمىن. جازىقىسىز كىسىگە تۇك دە قىلماسسىڭ دەپ انشەپىندەگى ايعايلاب سويلەيتۇن داۋسىنا سالىپ، كوزى قانتالاب سۇرلانىپ كەتتى.

بىراق سوڭى جاۋابىنان سوڭ ۋلىق سوزدى دوعاردى دا، جاننىدا تۇرغان سالدانتارعا:

— مىنانى دا اپارىپ جاب!! دەدى. سودان كەيىن اۋباكىردىڭ اناۋ مىناۋىنا قاراماستان، تىڭداماستان وزگەلەردى قاماعان ۇيگە اپارىپ جاۋىپ تاستادى.

VIII

بۇگۇنگى كۇن وسىنداى ۇلكەن ئىستەردى ئىستەپ تاستاپ، كوپىن اسىعب قامدانغان قارەكەتمە مەقتاب كىرىسسە دە جارمەڭگە ۇلىمىندا «ەل قايتەدى» دەپ جالتاقىغان كۇدەك دە بار ەدى.

كۇنى بوى جارمەڭگە جايلاۋ جايلاۋدان دامىلىسىز شۇباي بەرگەن ەل، سول كۇدىكىتى مولايىتىپ سەسكەندىرگەندەي بولدى.

سوندىقتان، ۋلىقتار كەڭەسى بۇگۇن تۇندە بىرنەشە كىسىنى قاراقولعا جىبەرمۇگە بايلادى.

ئۇن بولدى. اباقتىداىلارعا وراىنىك كەلمى:

— سەندەردى جاتقىزغان قارا قولدان كەلگەن بۇيرىق. سوندا بىر تالايىڭنان جاۋاب الادى. سوعان جامەڭگە، ۇزاق، اۋباكىر دەپ ساناب ون شافتى كىسىنىڭ اتىن اتادى دا وسىلار كازىر قارا قولعا جۇرەسىڭىز. سوندا

جاۋاب بەرەسكىنەر دەپ اتالغان ئەنزىم بويىمىشا توب كىسىنى الەب شىقتى. بۇلار تىسقا شىققاندا قارا قولغا الەب بارا تۇن كانبوي سالماقتارى مەن، ات، ارپا داپىن تۇرەكەن. مىنگىزىب الەب تۇن شىننە قارا قولغا الەب جۇرىب كەتتى.

چارماگكەنىڭ اباقتىسىنا اكەب توبى مەن قاماعاننان بەرى قاراي ۇزاقنار ۇلىقتىڭدا، سالدانتىڭدا اجارىن ابدەن بايقاپ، تانمىغانداي بولمى دەي. بۇلار بۇرىنقى ات الەب، اقشا الەب جەساۋىن تولتىرىب الەب، جۇۋاب جورعالاب كەتەتۇن ادەتتەن ايمرىلغان. ونداغىسىن ۇمتقان سىياقتى. الەب نەندەي نىيەت بەن تىلىمىب، تۇيىلگەندەي.

سول اجارىن كورىب جامەگكە:

— مىنا كاپىرلەردىڭ سۇرقى بۇزىلغان كەن. مەن كۇدەر ۇزدىم. موكەك توقتى قۇرباندىق دەپ دەي. بىزگە نە قىلسا، وقىلسىن، تەك الەب امان بولسىن دەپ دەي.

ماكىنداعى، جولداستارىنىڭ بارىدە بۇل سوزدى سىتىمگەندە ۇندەمەگەن. بارىنىڭدە شىننە ۇلكەن كۇدىك ۇيالاپ قالغانداي.

سىرت بەنەن قاتىناستارى بولغان جوق. ۇزارادا كوب سويلەستىرمەي كوب سالدات قاقاب اكىلىپ باعىپ تۇردى.

سوندا بىرەر ارەدىكتە ۇزاق، جامەگكە، سەرىكبىي بولمى كۇككىلا. لەسكەندە:

— نەندە نەدە بولسا الەب تىزەسىن ايمىماسىن. جىگىن جازباي، قاسارىسىب كورسىن. سىرتقا تىل قاتىۋعا بولسا، سول سالەمدى ايتسايتىق دەپ بايلاسقانىدى.

بۇل بايلاۋ اباقتىداغىلاردىڭ الەبىز بىر نىيەت بەن، زور اشىۋ مەن نىق بايلاعان بايلاۋى دەي.

وسى مەن كەشتى كۇتكەندى. ۇستىرىنە اۋپاكىر كەلگەندە بۇلار توم. سارىب قانا قارسى الەبى. بوساگىسب ۇركىسكەن جوق. جالەمزاقتى قارتباي اۋپاكىردى اباقتىغا شەيىن شىعارىپ سالىپ، اۋپاكىردى قاماپ كەلە جاتقان سالدانتاردىڭ بىيىمىنان اباقتى شىننە وتىرعان تۇرلەجوجاننىڭ باسىن عانا كورگەندە، تۇرلەجوجا:

— ەلگە سالەم ايت. بەرەكەسىنەن، نىتماغىنان ايمىلماسىن. لەسكەندەسىن دەپ قانا قالغان.

ۋدان ارعى سوزىن ەستىرتىبى سالىداتتار قارتبايدى قۇۋىب جىبەرگەن. وسى قال مەن تۇن بولغانعا شەيىن وتىرعاندا اباقتىدا عملار وزدەرىنە ۇلىقتىڭ نە سىتەيتۇنمن بىلە الماي تومالعا تۇيىق كۇپتە كەلمە ەدى. قاس قارايعاندا ۋرادنىڭ كەلمە قارا قولعا جۇرەسىڭ دەپ ون شاقىتى كىسىنى المىب شىققاندا، بۇلار ارتىندا قالىب بارا جاتقاندارعا قايتا — قايتا: قوش... قوش... قۇداي امان مەن كورسەۋگە جازسىن. ارىۋاق جار بولسىن... دەگەن سوزدەردى عانا ايتىسىپ شىعبە كەتتى. اباقتى سىشى قايتادان جىمجىرت بولمە، توڭگازىپ جەنمەسەرەب، تۇنەرىپ قالدى.

قارتباي اباقتىعا تۇسبەي امان قالعان سوڭ بۇل كۇنى جارمەڭگە باسىمان كەتپەۋگە بەكىنىپ سامۇرانقا كەلمە، سونىڭ ۇيىنەن اباقتىدا عملار تۇۋرالى ۇزىن بىرعا قاپار المىب وتىر ەدى.

اياغىندا تۇندە ۇزاققاردى جۇرگىزگەلى جانىر دەگەن قاپاردى ەستىسى مەن اقسىنا مىنە سالا دوڭگەلەك سازعا شاپتى.

ەندىكى بۇنىڭ نىيەتى تۇن بويى قولعا تۇسكەن جىمگىتتەرى مەن قارا- قول جولنى جەتتەپ، تاۋ شىمىنە ايدالغان كەسىلدىرىن سوعىسىپ ايتىرىپ المىب قالماق ەدى. وسى بايلاۋدى ايدالغاندارعا ەستىرتە المادى. بىراق سامۇرات ەكەۋى بولمە سويلەسكەندە اسىمىستا تابقان اقسى عانا بولعان. جازالمىلاردى قارا قولعا جەتكىزەتۇن كانبوي قارقارا جازىقىنىڭ جىمجىرت تۇنمن سارا تىلمە، سالىدىرلاغان ارپا، ساتىرلاغان قارىۋمەن داپىل قاعىپ جونەلە بەردى.

پارپاردان جەڭگىلگەن سەمىز جاراۋ اتتار: تىمىز بۇيرىقتىڭ قىسپاعى مەن توقتاۋسىز جورتىب سارجەلمە، كەپتە شاۋىب اسىمىب تارتىپ كەلەدى. قارقارانىڭ قارا قولعا قاراي بەتتەگەن جاعى كوبكە شەيىن سوزىلانۇن كوگالى جازىق بولاتۇن. 20 — 30 شاقىرىمىداي جەر جۇرگەن سوڭ عانا الاتاۋدىڭ قىرغىزعا قاراعان ەت بوكتەرىنە بارىپ بىلىنەدى. تاقىر جولدا اسىمىب شاپقان كوت اتنىڭ كۇپىرى مەن پىرگە: تەمىر قارىۋ — جاراقدا ساتىر — سۇنەر قاعادى. كانبوي دامىل الماي، تىنقىم تاپباي جورئادى.

وسىدان وزامىن دەگەن شاپشاڭدىق بەن قارقارادان شىعبە جولمىداي كوك توبە ەلمن قاپارلاندىرىپ، دوڭگەلەك سازدى قىدىرا شارلاب، جىمگىت اتاۋلىمنى دۇركىرەتتەپ قارتباي دا شاۋىب ەدى.

بىراق بۇرۇن تۇن بالاسىدا ايتارىن ارقانغان شىعارمايتۇن بوز بالا،
مەزىزات بۇگۇن الدە نەدەن قامسىز، دايمىسىز قالبتى. جارمەككەدەن
تۇندەلەتىپ كەلگەن اسىمىس بۇيرىق، تەمىز قابار كۈبىشلىكتى قامسىز
كۈيىندە تابىتى.

تارتىپكە، رەتەلمىككە سىلىپ كۈرمەگەن جاپلاۋلار بۇگۇن تۇن دىمىندە
مەش بىر جامانات كۈتبەي سالاقسىپ قالغان كەن. سوندا دا اۋىل باسى
سايمىن كى ۇشتەن ات تابىلىپ، دايمىن اتقا دايمىن چىگىنتەردە مەنەپ
قالىپ ەدى.

جاپلاۋ قولى جۇز شامالى كەسى بولىپ قامدانىپ جىيىلىپ المەپ باسقى
بايماعامبەت، جان - سەيت، قارتباي بولىپ قارا قول چولمىن كەسىپ الامىز
دەپ اربۇاقتاب، شىرعاناقتىنى بوكتەلەپ، وڭ تۇستىك بەن كۇن شىمىستىك
ورتالىغا تامان ات قويىپ شاپا چۈنەلگەن كەزدە، جازدىك قىسقا تاڭي
قىلاڭداپ سىزىلىپ اتىپ كەلە جاتقان ۇواقىت بولىپ ەدى.

بۇكۇنگى نىيەتتىك چولمىدا انىندا، قارىۋىندا، جاننىندا قۇربان قىلا -
تۇندا يەكەمىنى بار جۇز چىگەت، كەشەلىپ جالىندا شىققان مەنەن بۇلار
ويلاغان ماقسات سىكە اسبايتۇن بولىدى. كەشكىپ قالدى. كانبوي جاي
جۇرەتۇن شىعار دەپ مولشەرلەپ ەدى، ولاي بولمايدى.

سۈكەلمەستەن شاپقىلاب وتىرىپ، بولىدىغاندى چولعا تاستاب مەش نازسەگە
الاڭداماي، بوگەلمەي الا تاۋدىك ەت بوكتەرىندەگى قارا چولعا، الدىڭي
بايماعامبەت، جان سەيت باستاغان توب كەلىپ قىيىپ تۇسكەندە بۇلاردىك
سانى 60 - 70 تەي ەدى. وزگەلەر بولەك بولەك شوعىر بولىپ، ارتتارىندا
اۋزدىك سوزدىق بولىپ كەلە جاتقان. چولعا جەتكەن سوڭ الدىڭي توب
زەانا تولاس قىلىپ قارا تەر باسىپ قارجالىپ قالغان ايتارىن ارلى بەرلى
اياڭداپ، ارتىن توسىپ چۇرگەندە قارا قولدان تۇن قانىپ كەلە جاتقان
ۇش اربالى تارانشى كەلىپ جەتتى.

ارباكەشتەردىك قابارى دوڭكەلەك ساز چىگىنتەرىنىڭ جۇرىسى قۇر
ارام تەر كەنەن بىلىدىدى.

كازىر كۇن ۇلى ساسكەگە جاقىندا قالدى. تارانشىلارغا تۇن ورتاسىندا
قاۋ شىنىدە چولمىققان چۇرگىنىشىلەر پۇل كەزدە قارا چولعا جەتەسەدە جاقىندا
قالانۇن كەز بولىپتى.

— قاب، قاب... دەگەن جالغىدى ارمان، ئۇيىلىپ قالغان قالىڭ تىۋىتەڭ
اۋزىنان دۇركىن — دۇركىن شىقتى.

جىگىتتەر ەندى قايمى بارارىن، نە قىلارىن بىلە الماي ئۇيلىغىپ ساندالىب
قالا بەردى.

— ەندى ەڭ بولماسا، جارمەڭگە باسقىنا قالغانمىنارا تۇسەيىڭ.
سولاردان ئىل قات الايىق... دەپ بايماعامبەت ئىبىر دەمە ايتتى.

— قامسىزدىق تۇبىمىزگە جەتتى عوي... كەتتى عوي مەسل ەرلەر...
— ەندى كىمىدى باسشى قىلارسىڭ؟ كىم نۇلعا بولادى؟! دەگەندەي
وگىنىش بەن قوسىلغان شىن ۇلكەن كۇدىك بەلگىسى دە ئىبىلىدى. اقمرى
جان — سەيت، بايماعامبەت كويىشلىكتى:

— ەندى جاسىمايىق. ئچۇنمىز جىمىلماستىن. توبىمىزدى جازبايىق،
قامسىز بولامىز دەپ كورەمىز نە كورسەك دە. جىگىت اناۋلى بۇدان بۇلاي كۇندىز
تۇن دەمدى دايمىداقتا بولسىن. قابار كوتەيىڭ. جارمەڭگەنىڭ ۇلمىن قىسايىق.
ئىبىتى بولماسا، مىنا باسقىلاردان جامانات قابار كەلتەتۇن بولسا اناۋ مىناۋدى
قويىپ وسى جارمەڭگەنى باسسىب الايىق. ەڭ بولماسا قالغانمىن اراشلاپ قالايىق.
قارىۋ الايىق دەگەن سوزدەردە ايتتى. وسى سوز بايلاۋ سىياقتى كورنىب
بۇگۇنگى جولىسىز جورىق جورگەن كويىشلىككە، ۇۋاقتىشا بولسادا جۇبانىش
بولاتۇن سىياقتاندى.

سونى مەن بۇل توب قايتادان دوڭگەلەك سازعا قايتتى.
بۇل كەزدە ئدال ۇلى ساسكە ۇۋاقتىندا جازالىلاردى المىب قاشقان كانبوي
قارا قولعا كىرىپ ەدى.

جار تاستى قالىڭ تاۋدىڭ قويىمىنا تىمىلغان، كىشىلەۋ قالا، سوڭغى كۇندەردە
ۇزى ۇز بولىپ كورمەگەن ەرەكشە كۇيلەردى باسىنان اتقارىپ تۇر ەدى.
بۇل قالا سوڭغى ساعاتىمىنا شەيىن: كەكشىل، مىقتى، ەر قىرغىزدىڭ اشىۋىنىڭ
استىمىنا ۇدايى سەسگەنىب، شوشىنىپ تۇرغان.

ۇز مىشىندە ۇز كۇشىنە سەنە الماعان قاۋىپ كۇدىكتىن باسقا، بۇعان
ايفالاداعى كىرىستىيان، قازاق ورسىڭ ۇساق قالاشىقتارىنان جىبىر — جەسىر
بولىپ، بوسىب كەلب جاتقان قاتىن — قالاش، بالا — شاعا، كارى قۇرتاڭنىڭ
ۇركىنىسى دە، ۇلكەن قۇبىجىقتىڭ بەلگىسىن كورسەتكەندەي بولاتۇن. كەلگەن —
مەردىڭ بارلىغىنىڭ قالالارى ويران بولغان: مالدارى تالانغان، ەگىنىدىكتەرى

ورتەلگەن. شابلان ۇساق قاللاردىڭ كويىشىلىكىدە قورقماق اققان ادام قانى. جاقىن، جان اشۇرىنىڭ قاندىن كورگەن دە بار. باسئارىنا جەسىرلىك، جەتەندىك كەلىپ قورغانى ەركەگىنەن ايمىلغاندا بار. نە قىلسادا تالاي جىلدىن بەرى ۇندەمەي جىمداي قاتىپ، مەلشىيىپ تۇرغان قارلى الا تاۋ، مىلقاۋ تاس، وسى سوڭى كۇندەردە شات شاتى، قويىن قويىنى، قۇز قۇزىنان اشۇلى كەكتىڭ وتىن شاشقانداي بولمىپ تۇر. تالاي جىلمى پاتسالى ۇلىقتىڭ ارامعا بۇلغانعان ساپاساتى كويىن بەرگى جايىپ كەلە جاتقان ۇزى مەن تاۋ قويىنىن توزدىرىپ، شابقا تۇرتىپ تۇۋلاتىپ الىپ، ەندى سول كەسىرىنىڭ سالدارىن كورشى وتىرغان ەكشەكشى ەلدەردىڭ اراسىنا ارازدىق وتى سىمياقتى قىلىپ شىعارىپ تۇر.

قىرعىز اۋلىن كىرىستىيان، قازاق ورس شاپسا بۇلاردىڭ قالاسىن ورتەپ، ەر ازاماتىن ىتىرى جانىن قىرعىز كەسىكىلەپ قىناب، بوستىرىپ تۇر. جايىن تاۋ، جايىن سوۋىق ارازدىق سويىن اشتى.

قارا قول اينالاسى قان ساسمىعانداي ادامنىڭ ولەكسە جەتەنگىنە تولىپ باردى. تۇن اسقان ساپىن اۋدانى كەتەيىپ، بۇلىنىشىلىك ىورتى لاۋلاپ كەلدى. جادى، ىتىلىسىم بۇۋعان مەكشەۋ سوۋىق تاس: ەندى ۇلى قۇزدان جەر سىلكىنە. گەندەي كۇتىرلىپ قۇلاپ، دۇنيەنى باسىنا كوشىرىپ اسىر سالىپ جاتىر.

وسى قالدىڭ ۇستىندە قارا قولعا ەرتەلى كەش قورغان بزدەپ قاشىپ بويسىپ كەلىپ جاتقان مۇجىق اربالارى مەن قاتار، ەرتەگىنى كەش ماڭايمىنداي قىرعىز، قازاقتان قولعا تۇسكەن «ايمىتىلاردا» اربا اربا بولمىپ كەلىپ اباقتى الدىنا توگىلىپ جاتقانىدى.

بىراق كەشكەنە قالانىڭ كەشكەنە اباقتىسى اقىر زامان بولغاندا جەر دۇنيەنى بىر ۇزىنىڭ شىنە سىيىمىز اتۇن تارىنىڭ قاۋىزىنداي بولمىپ، كۇندىز تۇنى توپىرلاغان ادام بۇلاعىن ۇز شىنە سىيىمىزىپ سىمىرىپ جاتىر. وپىرداي وپىر ۇنىن شىعارماي جۇتىپ تۇر. تۇن اسسا اباقتى ىشى كەكشەيىپ قالدى. ونىڭ سەبەبىنە قالا ماڭىنداى قىيىن شات، ۇرى سايلار قازاق، قىرعىزدىڭ جەتەنگىنە تولدى. قاسقىر، سوۋىر، بورسىقتار، شاڭقىلىق سارى، تاز قارا، الا قارعا، قۇزىنىدار سىمياقتى: اسپان مەن، جەر تاعىسى تۇگەل مەركەدە. نەشە الۋان ىتىل مەن قۇۋانىشتى جىيىن: قارا كوز، قىزىل جۇزدەردەن تۇستىڭ جەيدى.

كەشەگى، بىر بولمىسىز تىنىشتىق، اماندىق كۇنىندە اتا - اناسى، ۇيىرىلىپ اينالغان المابەت، بۇگۇنگى كۇندە يىستەنگەن بىر جاپىراق ەت

بولىپ، جاينى تىسىنىڭ اراسىندا چۇلغىنىپ، سىدىرىلىپ اسالىپ جاتتى. كەزەگىنە ول سىباغا كەلمەگەندەر ئوز بەتى مەن شىرىپ، سۇۋالىپ تاۋسە-لىپ باردى. بىر كەزدە تىزىشلىكتى قىلىپ لۇپىلەپ سوتقان چۇرەكتە، ومىرلىك كۇيىندەن چاڭلىغان. ئۇيلىپ قاتقان بىراق ئۇس قارقان عانا بولىپ، ودا جىمىلغانىن، جەڭلىگەن مويىنىنا الىپ تۇر.

وسىنداى كۇي مەن اينالاسى ادامنىڭ قان جىمىنا تولعان «قاساب قالا-سىنا» چاقىنداپ كەلە جاتقاندا، ارىدادى جازالىلار ار بىر ساي جىراننىڭ جانىنان وتكەندە جەڭدەرى مەن مۇرنىن باسىپ بىرىنە بىرى شەكە ايتىلسا دا، شتەي شوشىنىپ سىيىنىپ وتتى.

كەلىسى مەن بۇلاردى دا اباقتىغا قامادى. بىراق كوپ كىدىرتىپ جاپلاندىرغان جوق. بەلگىسىزدىك قالىمىدە ەكى — ئۇش ساعاتتايى ۇۋاقت وتكەن سولڭ، دال ئۇس كەزىندە اباقتىغا امىرشىلەر كەلىپ: ۇزاق، جامەڭكە، اۋپاكر ۇشەۋىن: جاۋاب بەرسەڭدەر دەپ ەرتىپ الىپ جونەلدى.

بۇلاردى جاۋابقا شاقىرغان قارقولغا كەلگەن ۇيەز دەستى. بىراق كەڭسەگە ۇشەۋىن ئۇش سالدات جالاڭاشتاعان قىلىش بەن كۇزەتىپ الىپ كەلگەندە شاقىرىۋىشى جالغىز ۇيەز مەس، قاسىندا تاغى بىر ۇلكەن تورە بار ەكەن. ول الماتىندان كەلگەن اسكەرىي پىروكورور ەدى. ۇيەز جازالىلاردىڭ جاينى مالىم ەتمىس مەن تەرگەۋدى سول باستادى. جاستاۋ، سەمىز، زور سارى ۇلىق دارەجەگە توقتىققا سەمىرگەن: اسقاق سىرىشكى تەكەبەر كورىندى.

ۇيتسە دە بۇرىندا شتەرىنەن: «نەگە بولسا دا شىندىق» دەپ بەكىنىپ العان، ودان بەرى جول بويىندا كوپ نارسەنى كورىپ، سىتىپ اباقتىدا دا بىرەن — ساران قىرغىزدان وزگەلەردىڭ كورىپ جاتقاندىن انىقتاپ بىلىپ العان جازالىلار، ەندى ۇلىقتىڭ سىرت اجارىغان سەسكەنەنۇن، جاسقاناتۇن قالىن وتكەن سىياقتى ەدى.

بۇلار وزدەرىن سونشالىق تومەنشىكتەپ جاسىغان، جازالى كەسى سىياقتى كورسەتكەن جوق. كەلگەن جەردە سىپايى، تارىمبەلى قوڭىر مومىن پىشىن مەن تۇرسا دا، بويىلاردىن ەركىن كەڭ ۇستادى. ۇلىقتارغا «كىناسىزىپىن، زا-رىڭنەن قورقا المايمىن» دەگەندەي سەنىمىلىك بىن، ۇلكەن سالماق بەن قاراستى.

تېلىماش بۇلار بىلمەيتۇن بىر سارت ەكەن. قازاقشا سوزدى جاقسى ۇعنىب،
ۇلىق سۇراىن قازاقشا تۇسىنىكتى قىلىب اۇدارادى. پىر كورور اۋەلى وز گەلەردەن
جاسى مەن، اق ساقالىدى كورنىسى مەن دە وز گەشەرەك سىياقتانىب تۇرعان
جامەككەگە قارادى دا، الدى مەن سودان جاۋاب الا باستادى.

تورە قولمنا قاعاز قارىنداش ۇستاب وتىرىب الدى مەن اتى جونىن،
جاسىن، بولمىسەن، اۋىلنايمىن سۇرادى. جامەككە جولدىن شارشاب، قاجىب
كەلگەن كارى جۇزىن ادەتتەگى تۇكسىبىگەن سۇۋىق قالپىنان جازباستان،
قاسىن اندا ساندا كەكەسىن مەن جىبىرلاتىب تۇرىب العاشقى سۇراقتارعا بىر
بىر اۋىز سوز بەن ەك قىسقا جاۋابتارىن بەردى.

جامەككەنىڭ وپىندا: ۇلىق جاۋاب الدى نە، المادى نە؟ — بارى بىر
ۇستىمىزدەن كەلگەن جامانداۋلار جەتسكىلىكتى بولعان. جاۋابقا قاراب بۇل
تۇزىلمەيدى. سوندىقتان، انشەيىن شىبەلەنەستىمەس ۇشمن عانا جاۋاب ايتقان
بولمۇ كەرەك. جاۋاب كەلەلى ۇزىن سوز مەس، ايتەۋىر بىر دەمە دەسە
بولار دەب قانا ويلاپ ەدى. ۇز جاۋابىن وسىلاي بەرمەكشى ەدى.

سول جايىن اياغىنا شەيىن ويلانىب شىعار شىعباستان ۇلىق:

— لەنەرىڭ جىگىت بەرمەيمىن دەگەنى راس با؟

— دەگەنى راس.

— ول سوزدى ەلگە كىم ۇيرەتتى، سونى ايت دەگەن باشمىسى كىم؟

— باشمىسى جوق، جالپاق لەنەرىڭ ۇزى ايتتى. بۇنداى سوز ۇيرەتەلمىسى

مەن ايتىلما ەكەن؟ بارلىق البان تۇگەل بەرمەيمىن دەيدى. سونەڭ بارىن بەردەي
كىم وقتىبىتى؟

— نەگە بەرمەيمىن دەيدى؟

— ەل ۇلىق بىزگە ادەلەتسىزدىك قىلدى. جەرىمىزدى، سۇۋىمىزدى المىب،

وزىمىزدى شولگە تاسقا قاماپ، تاۋعا قۇۋىب شىعبىب وتىر. شىعبىن المىن

المىب وتىرىب: نە ايتقانىڭ بارىنە كونىب نىستەب وتىرساق دا، بىزدى الى كۇنگە

ۇز ەلم، دوس ەلم دەب سانامايىدى. جاۋ دەب بىلەدى. بىزگە ەكى سوز

ايتسا ول جالغان بولدى اۋ دەب دە ويلامايدى. باياعىدا سالدات المىمىن

دەگەن، سالدات العىسى كەلدى. جەردى المىمىن دەب ەدى، ونى المىب وتىر.

نارازىلىقىمىزدى ايتساق تىڭلامايدى. سوزىمىزدى جەتكىز دەگەن كىسىمىزدى

ايدىدى، اباقتىعا الادى. جازالايدى. ۇزىمىزدى نەنجىمىسە، ۇزىمىزدىڭ

ارىزىمىزدى تىڭلاماسا، سويلە تەسە ول ۇلىقتى جاقسى ۇلىق دەب قايدان
ايتامىز؟ ونەڭ ايتقانىن قالاي نىستەيمىز دەيدى.

— جىگىتتى بىر جولا بەرمەيمىز دەي مە؟ جوق پالەندەي شارتمىزدى
ورنىدا ماساڭ بەرمەيمىز دەي مە؟ ەلدىڭ، ۇلىق مىنانداي ۇس نىستەسە كۈنە.
مىز دەيتۇنى بار ما؟ بۇل سۇراق جامەشكەنەڭ كۈتبەگەن سوزى ەدى. ونىڭ
ويىنا وسى سۇراق بەن قاتار نەزىنەن بىر بايلاۋ كەلگەندەي بولدى.
ەش دەگە شىعارىنا سەنبەسە دە، بولمىسىز دا بولسا بىر كەشكەنە ۇمىت
ەلەستەگەندەي ەدى.

— ەل بەرسەڭ، قارا جۇممىسقا بەرمەيمىز. ناعىز سالدات قىلانۇن قىزمەتىنە
السىن دەيدى. بۇنى باسىنان ايتقانىدى.

— قارا جۇممىستا بولسا سوعىسقا كىرمەيدى، امان قالادى. بۇلاي بولغاندا
سالداتتىقى نەگە تىلەندى؟

— بىز دە وزگە سالدات بولمىز جۇرگەن ەل سىماقتى ەلمىز. بىزدىڭ دە
ەركەگىمىز ەركەك. ۇرعاشى ەمەس. سوندىقتان جۇرت قاتارلى تەڭ ورنىدا
بولامىز. قولمىزغا قارىۋ بەرسىن دەيدى.

بىر كورور كەكەسىمەن مەن سۇۋىق جىمىيىپ:

— قارىۋدى قاي جەردە ەملارنىڭ كەلەدى؟ دەگەندە

— قارىۋدى كازىر وسى ەل ورتاسىندا قولمىزغا بەرسىن. سونان سوڭ:
بىزدىڭ انا — انامىز، ەل جۇرتىمىز بۇرىن بۇنداي سۇمىقتى كورگەن جوق.
سولاردىڭ كوزى قانىپ، بويى ۇيرەنگەنشە ەلىمىزدىڭ ورتاسىندا اسكەرلىككە
ۇيرەتسىن. ەل، جىگىتتەرىنىڭ قولمىدا قارىۋ كورمى، ۇز باستارىن ساقتايدى.
تۇن قۇرالى بار ەگەن دەپ كوڭىلىن ورنىقتىرسىن. سودان كەيىن اسكەر
ونەرسىن ۇيرەنگەن سوڭ، ۇلىق جىگىتتەردى الپ كەرەگىنە جاراتسىن دەيدى.
— سەن سول ەلدىڭ اقساقالى، ەستى كىسىنىڭ، سەن دە وسىنى
ايتامىسىڭ؟

— مەن دە وسىنى ايتامىن.

— بۇل ورسەكەل سوز. ەش كىمىنەن دە بۇيىتىپ اسكەر الينبايدى.
سەن ەلگە بۇنىڭ تەرسى ەكەنىن تۇسىنىدىرۋ كەرەك. سونى سەن ۇعىندى.
راممىسىڭ؟ ەلدىڭ ايتقانى بولمايدى.

— ول بولسا ەل دە بولمايدى.

— ەلدى سەندەر كوندىرىۋ كەرەك. اقىل اينىپ توقناتۇ كەرەك. ايتەسە
ەل دە قاتتى جازاغا ۇشمايدى. سەندەردە ۇلكەن جازا تارتاسىڭ. ۇقنىڭ با؟
نىستەيمىسىڭ ايتقانى؟

— مەن قايتىپ سىتەيمەن؟ ەلى مەن قايتىپ كوندىرەمەن؟ ۇلىق باسكۇ مەن سەن كوندىرە الماعاندا ۇلىقتىنم قاپراتم جوق، كويتىڭ ۇمى قارا قازاقىن، مەن قايتىپ كوندىرەمەن؟

— سەن ايتساڭ توقتايدى. سەن سول ەلدىڭ باسشىسىڭ. ەلى ايتقانغا كوندىرىپ جىگىت اپەرەمسىڭ، جوق بۇرىن شى ۇمى قازاق ەستىپ كور- مەگەن جازانى كورەمسىڭ؟ ايت كازىر وسىنى! دەپ پىركورور باياعىدان بەرگى ۇسوزى دارىماعانغا قاتىۋالنىپ كەلمىپ، ورنىنان تۇرىپ تاقىدايى نەۋىپ قالمىپ، قاباعىن تۇيىپ جامەڭكەگە قارادى.

جامەڭكە بزالى ۇجۇز بەن، ەزىۋىن زورلىق بەن تارتىپ جىمىيدى دا: — مەن ساغان وتىرىك ۇۋادە بەرە المايمەن. ول مىككە شامام كەلمەيدى. لى دەدى.

— سەن وسى ايتقانلى سىتەيسىڭ. ۇمى ساغان سىتەتەمىز. نىقىيارىڭ مەن كونسىڭ بە، جوق با؟

— كونسى المايمەن...

— كونسىن كارى ۇيت، كونسىرەمىز....

— ەندەشە مەندىڭ كارى قا... لى كەسىپ ال، ۇمىڭ بە!!

ۇمىلماش بۇل سوزگە كەلگەندە، ارتىندا ايازداي سوعىپ تۇرعان ۇلىقتىڭ نىزارىنان جاسقاننىپ: ۇجۇرىپ كەلە جاتىپ اپاعى سىنغان ايتاي تۇسالمىپ، وماقاتىپ قالدى... ۇمىراق سوندا دا ايتىۋاغا بولمايدى. سوندىقتان كىبىرتىكتەپ تۇرىپ ۇمى دەمە دەگەن بولمىپ ەدى، پىركورور اقىرىپ ۇمىرتىپ، سال- ماتتارغا جامەڭكەنى «اكت» دەدى دە ۇزاققا قارادى.

بۇعان دا سول شارقتى قويىپ ەدى.
ۇزاق:

— سەنى مەن مەن قاي سوزدە ۇعىسىۋشى ەدىم. ايتار جاۋاب، بەرەر ۇۋادەم جوق، سەنى مەن سويلەسەيمەن. اپارساڭ ۇلكەن ۇلىقتىڭ الدىغا اپار دەدى.

پىركورور: — سەن دە جامەڭكە ۇسوزىن ايتامسىڭ؟ وسى ايتقانلىڭنى عانا قۇۋانتايمىسىڭ؟ جوق باسقا دا ايتارىڭ بارما؟ دەگەندە،

— مەن سەنى مەن سويلەسەيمەن. سەنىڭ ۇسىڭ زورلىقى. زورلىقى مەن سويلەسەيمەن ما ەدى، جاۋاب بەرمەيمەن دەدى. بۇدان ۇمى ەكى — ۇش قاپىرعان سۇراققا تىم تىرىسى جاۋاب قاتىداي.

سالداتتار ونى دا كەيىن اكهتنى.

بۇدان سوڭ اۇباكىرگە شىيرەت كەلگەندە، ول كوزى قانغىلاب، ءجۇزى اشۇ مەن سۇرلانىپ اسىعب تۇرعانىداي ەدى.

— مەنىڭ ايتانۇنىم: نە جامەگكە ايتقاندى نىستە، نە بولماسا ەلدىڭ ەكىنىشى ايتانۇن سوزى: باياعىدا ورسقا قاراعاندا سالدات المايمن. المىغانا الامن دەگەن. بۇگۇن ول سوزىم قانا ەكەن، ەندى سالدات العىم كەلدى دەسەڭ، باياعىدان بەرگى قازاقتان العان المىڭكى تۇگەل قايتار. سودان بەرگى ەلدىڭ شىعبىنىڭ بارلىعىن قولنا تۇگەندەب سانات بەردە، سالدات نىڭكى ال. اناعان كونبەسەڭ، ەل وسىنى نىستەسىن دەيدى. مەنىڭ جاۋابىم وسى دەدى.

وسىدان سوڭ ۇپىز پىركورور ەكەۋى بولمىپ ارلى بەرلى قاعىتقان، قا-
جاعان، ۇرسقان سوزدىڭ شى بىرىندە جازالمالار جاسىعان جوق.
وزگە شى بىر سوزدەرىفە جاۋاب بەرمەي وسى ايتقاندىن قايتا-
قايتا ايتىپ، تۇرىب العان سوڭ: «قايتا اپارىپ جابىڭدار» دەپ امر ەتتى دە
ۇلىقتار ۇشەۋىن دە اباقتىعا قايتا قاماتتى.

IX

پىركورور، ۇپىز جاۋاب المىپ، اباقتىعا تىققاننان بەرى قاراي سۇش
كۇن ۇتتى. بۇل ۇۋاقتتا سىرتتان دا، اباقتى شىبىندەگى وزگە تۇتىقىدار-
دان دا ۇزاق، جەمەگكەلەر شى قانىقتى قاپار الا المادى. ۇزىن قۇلاق
سىياقتى ەستىلگەن شالا مۇلاسىمىستا: جاقىندا تارانشى كوتەرىلگەلى جاتىر،
قىرعىز تەگىس اتقا مىنىپ، قارىۋ ۇستابىنى. اباقتىعا: ۇزاققار سىياقتى قولعا
تۇسكەن بىر نەشە قىرعىز باشىلاردىن قاسىنداى 20—30 كىسىلەرى مەن
اكەلمىپ قاماب تاستابىتى. سول سىياقتى تارانشى كىسىلەرىفەن دە بىر تالاي
باستى ادامدار وسى اباقتىدا جاتقان كورىنەدى. بارى دە نە بولاردىن
بىلمەيدى. بىراق ەلدەرىفە: «كونبە، بولما، الما بەر» دەپ قاپار ايتىپ، ۇلىققا
مويندىماي، جاسىماي جاتقان جايى بار دەگەن ەمىس — ەمىس قاپارلارغانا ەستىلەدى.
بىر تاۋىرى قارقارا جاعىنان اكەلگەن البان كىسىلەرىفنىڭ بارلىعىن
دا بىر كامىرگە قاماپ ەدى. الى توپتاردىن جازعان جوق. بۇلارعا بۇردىن
جاتقان، سوڭىنان ۇستالعان قازاقتاردان دا 7—8 كىسى اكەلمىپ قوسىپ
وسى كۇندە بىر بولمەدە جاتقانلاردىڭ ۇزىن سانى 18 بولمىپ ەدى.
بارىفنىڭ دە ايمىى بىرەۋ اق. جىمگىت بەرمەيمىن دەگەن ەل ۇشمن جاتقاندار.

قالىڭ ھەندەن جىرىلىپ شەعب، قاماۋ ۋىي، كۈشتى تۇتقىنغا ئالغىن
جازالارغا كۈندىڭ ۋومردىڭ ۋوزى دە جىلىق داۋرەن سىياقتى؛ تولىپ
جانقان بەلگىسىزدىككە، جۇمباققا ئولغانداي كورىنەدى. ساعات سايمىن ۋىر
رەكشە قاتالىق، قاستىق كۈتەدى... ئۇسى بەلگىسىز بولسا دا زاتى
مالم سىياقتى.

وسىنداي ىشتەي شىراتىلغان كۈدىك، قاۋىپ ۋستىمە ەكشەكسىز،
ئالغىشىمىز وتىرعان توب ۋار كەزدە ۋار المۋان ۋسوز سويلەپ بىردە
ۋمىتكە بەتتەپ اماندىققا سەنگەندەي ۋسوز سويلەسە، بىردە بىرىنەن ۋىرى
جاسىرماي اشىق ايتىپ، ۋلكەن قاۋىپ قاتىر بارلىغىندا ۋسوز قىلىسادى.

قايدان شىققانى، كىمەن كەلگەن قاپار ەگەنى بەلگىسىز، ۋىراق
بۇگۈن تاڭ ەرتەگەن بەرى: « قاشقار كوتەرىلىپتى، ول جاققا ورس
جەكلىپتى، ەندى قاشقار اسكەرى وسى جاققا قاراي بەتتەپ ۋوسىلمان
اتۋلىنى تورەلەر زورلىغىنان قۇتقارماقشى» دەيدى دەسكەن سوزدەر شەعب
ەدى. بۇل قاپاردا كۈندەگى كۈدىكتى، قورقىنىشى قاپارمەن ارلاسىپ كەلىپ
جاناتۇن، بولمىسىز ۋۇمت بەلگىلەرى سىياقتى. بۇعان قازاق كامەراسىنداى
كوبىشلىك سەنگەندەي دە ەدى. ۋىراق ۋزاق، جامەككە باسىنان سەنگەن
جوق. بۇلاردىڭ سەنبەۋى وزگەلەردەك دە كۈدىگىن كۈشەيتتى.

ايتسەدە اپاقتىغا تۈسكەننەن بەرى سوزىلغان توماغا تۇپىق جۇمباقى
قالگە، بۇلاردىڭ تابقان جالعىز ايلاسى سول سىياقتى بولىپ، قۇمالاق
سالما شەعب ەدى.

كەيدە جەتى- سەگىزى ۋىر اراغا جىيىلىپ، كەيدە ەكىنەن، ۋشتەن
قورالاي ونىرىپ جالپاق، كەڭ ناردىك ۋستىمە بۇرشاقتان قۇمالاق تارتادى.
كۈن سايمىن ەرتەكلى كەش سالماق قۇمالاق، جالعىز ەتلىشى، جالعىز
كومەسكى ۋۇمت بەرەتۇن ەرمەك سىياقتى.

بۇگۈن قاشقار قاپارى ەستىلگەننەن بەرى سوعان ارناب سالغىن
قۇمالاق جوق ەدى. سوندىقتان جۇرتنىڭ كۋىي ۋىر قالىپتى سوزدەردەن
جۇدەۋلىكتەن قاجىغانداي، جالىققانداي بولىپ، نار ۋستىمە جانتايىسىپ قال-
سىپ جاتقاندا كارىبوز دەگەن اقساقال باسىن كوتەرىپ اۋباكىرگە:

— ەي اۋباكىر قۇمالاغىڭدى اكەلىشى، قاشقار تۇۋرالى نە سويلەر
كەن دەدى.

— بيا، جايשמلىقنا قۇمالاققا تىنىم تاپتىرمايىمىز. سالانۇن بولساق ەندى
سالاپىق دا، قانشا ايتسا دا جاقسىلىق قوي مىنانىڭ ۈزى دەپ سىبايقۇل دا
باسىن كوتەردى.

اۋباكىر قامدانىمب قۇمالاعىن الىپ ناردىڭ ورتاسىنا تامان مالىكاسىن
فۇرغان بويىنشا ۇندەمەي جورعاقتاب سىرعىب كەلدى.
بۇل ۇۋاقتىنا ۇزاق، جاماڭكەلەردە باسىن كوتەرىپ تۇنەرىپ قاراسىمب
كۇتىپ وتىرىستى.

— جاقسى لەپەس جارىم بىرس دەگەن عوي، مىنشا كىسىلەر سەنبەيمىز
دەگەن مەن ۈزىم ەلى سودان كۇدەر ۇزگەمىن جوق. سول جاقتا ايتەۋىر
بىزگە جايلى بىر دەگە بار دەپ اۋباكىردىڭ جەزدەسى ئوكەدە سىرعىب كەلدى.
اۋباكىر ەلى دە ۇندەمەي سازارىپ وتىرىپ قۇمالاق تارتتى.

قۇمالاقتىڭ باس اياغى تۇگەل جازىلىپ بولغان سوڭ، جۇرت تەگىس
بىر تالاي ۇۋاتت ۇندەمەي وتىرىستى دا، اباغىندا بىرىنە بىرى: « سويلە،
سويلە، سەن سويلە» دەسىمب قولدارى مەن ۇشتەن تورقتەن ۇيىرىلىپ تۇسكەن
توبتاردى قوزغاب، قوزغاب قويىپ، قايتا — قايتا جۇرەكتەگى ۇش قۇمالاقتى
قوزغالاقتانىپ سىرعىنا بىرىپ كەپ اباغىندا:

— وڭى سولدى ايقاسىمب كەز تۇسكەن قۇمالاق وسى.

— راس مىنغان قاراغاندا قاپارى دا، ۈزى دە كەلدى.

— باسە مىنشا، قان مايدان ارالاس قوي.

— نەسى بولسا دا ۇمار — جۇمار بىراق بولادى. قاشقاردان اسكەر كەلە.

دى. قۇداي بۇيىرسا بوسايمىز، ئۇبى امانشىلىق، تىنىشتىق . . . دەپ جاڭاھى
سىبايقۇل، نوکە، ايتقان سوزدەردىڭ بارلىغىنا قورىتىندى سىياقتى سوزدى
كارىبوز اقساقال ايتتى.

كوبىشلىك بارىنىڭ ورتاسىنداغى اعاسى سىياقتى كارىبوزدىڭ سوزىن

دۇۋالى سوزدەي كورىپ:

— ايتقاننىڭ كەلسىن . . . بالىڭ پايعامباردىڭ بالى بولسىن.

— وسى ايتقاننىڭ بولعاي اق دا قارىيە، اۋزىڭدا قۇداي سالعاي اق دا . . .

دەسىمب جۇرت جاپىرلاسىپ العىس ايتىپ، ەندى قۇمالاقتى جىيىسباقشى
بولغاندا، باعانادان ۇندەمەي وتىرغان اۋباكىر:

— سەندەر سولاي دەيسىڭدەر عوي. مەن بىراق سوعان سەنبەيمىن.

قۇمالاق ولاي سويلەپ تۇرغان جوق. تاق، مەن بىلگەن قۇمالاق شىن

بولاتۇغىن بولسا، ئېىرۇلكەن قىرغىن بولادى. سوندا جارتەممىز ولەممىز، جارتەممىز شىعامىز... دەپ كارىب-وزغا تەسىرە يىپ قاراب ۇنىدەمەي تىنا قالدى.

جۇرتتىڭ ئبارى:

— اۇزىڭا تاس.

— ئىل اۇزىڭ تاسقا بولسىن.

— تىپۇ، تىپۇ، تۇكىر جەرگە! دەپ نوكدە اۇباكىردى تۇرتكىلەدى.

قۇمالاق جىيىلغان سوڭ ار كىم ورىن ورنىنا تامان سىرغىپ بارىسىپ قايتا جانتايدى. ەكىلەن ۇشتىن عانا ۇيىرىلىپ بىرىنە ئېىرى بۇرىلىپ جاتىپ، اقىرىن — اقىرىن، كوڭكىل — كوڭكىل عانا اڭگىمەلەسەدى. ۇيتكىنى قۇمالاقتىڭ اياق كەزىندە ەسىكتىڭ تەسىگىنەن بەلگىلى ادەت بوپىنشا ەكى كوڭ كوز تاغى كەلىپ قادالىپ، ۇرلانا جالتاقتاپ، بۇلاردىڭ جاي — كۇيىن باعدىپ، اڭدۇغا كەلگەننىن سەزدىرگەن.

قۇلبىنى قارا ەسىكتىڭ كىشكەنتاي تەسىگىنەن سىعالاي قاراعان ەكى كوڭ كوز: قازاق كامەراسىمىزدا ار قاشان ۇركىتە، سەسكەندىرە كەلگەندەي اسەر ەتەتۇن.

العاشقى اباقتىغا وتىرعان كۇنى اق سول كوڭ كوزدەر ەكى — ۇشى

قاراب قايتا جوعالىپ كەتكەن ۇۋاقتىنا جامەككە وزگەلەرگە قاراب:

— اباقتىدا كىسىنى سەسكەندىرىپ، جۇرەگىگە شانشۇداي قاداتۇن

كاپىر وسى كىشكەنە تەسىك. كورىپ تۇرعان قورلىعىڭ قىسپاىڭدا، سونى كورسەتىپ زارلەنىپ يىغىڭا شىغىپ تۇرعان مىڭدا ئېىر جاۋىڭ ۇلىغىڭدا، سول تەسىكتەن قاراعان سۇۋىق كوڭ كوزدەن تۇگەل كورنىپ تۇرادى. جۇرەكتى قوبالچىتىپ، قاچىتانۇن دا سول دەپ ەدى.

سودان بەرى جۇرتتىڭ بارىندە تەسىككە قادالغان كوز، بۇلاردىڭ وكبەسىنەن قادالغان دەرتتەي، ماڭدايىنا قاراب كەزەگەن اجال وعىنداي بولىپ كورىنەتۇن.

كەيدە جالتىلاپ، كەيدە چىپىلىق قاعىپ اڭدۇشى كوزدەر كامىرانىڭ ئېشىن وڭدى سولدى كەزگەندە: نىار ۇستىنىدە وتىرعان قازاق جازالىلارى، قاراڭغى تۇندە كۇن جارقىلىك اعانداي، ناجاعاي وپقانداي ۇنىدەمەي، تومە — سارىپ بشتەن تىنىپ قالاتۇن.

قۇمالاقتىڭ ارتى وسىنداي يا تومسارىۋ، يا بولمىسىز عانا كۇپىر مەن جادىراۋعا اينالىپ ەدى. تىنىشىمىز بىن سۇت پىسىرىمەي ۇۋاقت ۇتتى.

سول كەزدە باغانادان قاباغىن قاتتى ئۇيىپ قوزغالماقتا، اۇناقشىمىب تىنىش-
نىق الا الماي وتمرعان جامەككە قاتتى كۇرسىنىپ كوتەرىلمەككە كەلمە:
— اپىراۋ بۇل قالاي بولمى بارادى؟! مەنىڭ جايمى كەتپەن دەدى عوي...
ئىشىمى ورتەب اكهتمى بارادى دەدى دە قايتادان شالقاسقان. قۇلاي ئۇسىمىب،
شىمامىن ئاۋسقان ازاب قىيناۋ مەن ئىشىمىن پىسىمىب بۇكتەتمىمىب كەتتى.

جۇرتنىڭ بارى ئۇرپىمىمىب شوشىمىمىب قالدى.

— نە دەيدى، نە بولمى قالدى؟ ئاتىراۋ؟!
— جاڭا ساپ - ساۋ دەدى عوي... نەلىكتەن بولدى؟

— قاي جەرىڭ، قالاي اۋىرىپ تۇر ئوزى؟ دەپ كاربوز جامەككە گە
قاراي جىلمىمى. جۇرتنىڭ بارى ەسى شىققانداي ساسقان، ئۇرىككەندەي.
بارى بىردەي قىمىنالىب جاتقان قارىيەگە قاراي قوزغالمىستى. ازدان سوڭ
جامەككە گە اينالا تەلمىرىپ وتىرىپ، نە بولمى قالغانىن بىلمەي تىلكانسا
باستادى.

— ئىشى باۋىرىمى ورتەب ەزىپ بارادى. توتەنشە نە بوب... قالدى
دەيسىڭ؟... نەدە بولسا جاڭاى جەگەن تامامىنان بولدى... ماغان...
سوندا بىر دەكە قوسىمىب جىمبەردى مە دەپ وتىرمىن. باغانادان شىماغان
بولمى دەيم... ەندى جايمىمى كەتتىرىپ بارادى... بىتكەنى وسى شىمار...
قانن، بالا، ەل - جۇرتقا سالم ايتىڭىلار... قوش ەندى... دەدى دە
قايتادان بۇكتەتمىمىب، بىر جىمىرىلمىب، بىر جازىلمىب جاننن قىمىناغان
ازابقا ئۇستى.

مۇپنەت سايىن ئۇسى كوگەرىمىب، كارى قاباغى قارسى جاپىلمىب، تاستاي
ئۇيىلمىب، دەمى اۋرلاب ۇسىنا باستاغانداي بولدى. كوزىن اشبايدى. ەندىكى
قايعى دەرتتى سوڭى قىيىناۋ ساغانىن جۇمىۋلى كوزبەن وتكىمىزگەسى
كەلگەندەي. ۇمىر بويى ۇيىتىپ - ۇيىتىپ التاغان بولمى ار نارسەندى
كورسەتمىب، كادىرلى دە، جاقسى دا كەسى قىلغان سىياقتانسادا؛ اعاينىغا، ەلگە
ابىيرلى سالماى زور باسشى قىلغان سىياقتانسادا؛ اياغىندا بۇگۇنگى كەلمىب
توقتاغان سوڭى ساتمى: بارلىق سول وتكەن كۇندەگى بولمىمىزدىڭ
بارىن جوققا شىمارغان، مازاقناغان، اداسىمىرغان سىياقتى.

تۇزدە، اباقتىدا، جاۋ تۇتقىنىندا ولگەن ۇلم جاسى جەتپىس اسقان
شاغىندا جامەككە باسىنا كەلگەن قاپات قازا، اۋىر جازا سىياقتاندى.

شەتە تۇنشقۇنغان ئۈز دەرت بار. كەسكىلەگەندەي ئىلىم - ئىلىم بولمى بىردە كۆيىپ ورتەنمى، بىر دەسارا تىلگەندەي اشىمى، بۇرۇپ، قۇرىستىرغان دەنە قىيىناۋ مەن بىرگە، كوڭمىلەگى سوڭشى سەزىمىنىڭ كازىرگى قالدەن جىيەنەنمۇ ئۆگىلىپ، توڭازىپ سۇۋىنەنمۇ دا سوندايلىق.

از ۇۋاقىتىنىڭ شىندە ولمىگە بارلىق سەزىمى مەن بوي سۇنىپ المى، ئىمىرەت بار كۇشمن جىيىپ كەلمى:

— اباقتىدا جاۋ قولىندا ئولمى بارام. سونى ارمان قىلماسام، وزگە ارمان چوق.... جامەگەنىڭ جەمىنگى... قاشانى ولمەي... سۇپەرەتەلە بەرمەك... بىراق جالغىز ارمان... ايتەۋىر جاۋدان... ولگەن سوڭ نەدە بولسا... قان مايداننىدا، قارسىلاسىمى... ولمەدىم... كارى قولمى... تەم بولماسا... جاستىمەن الا... ولمەدى... دەدى.

قاسىنداى جۇرتنىڭ كويى جامەگەنىڭ ۇزى مەن بىرگە باسىنماق شوشىنىپ كۇدەر ۇزە باستاب ەدى. اينالا وتىرغان اعابىنىڭ بارلىغىنىڭ كوزىنەن دە دىيىسىمىز جاستار تامشىلادى.

ش نارسە ايتىسىمى سويلەسكەن چوق. جامەگەنىڭ ۇز ايتقانى راس. قۇملاق سالاردىڭ الدىندا ئىمىر شاي قاينانمىداى بۇرىن بارلىق تۇتقىندارعا سورپا سىماق ئىمىر دەمەنى اكمى بەرگەن. سوندا: «مىناۋ جامەگە شالدىكى» دەپ اتىن اتاپ ئىمىر تاپاقشانى جامەگەگە ۇسىنغان. نە بولسا دا سودان بولدى. كوڭمىلە سايراب ۇغىلىپ تۇر. پىر كورورگە بەرگەن جاۋابى جۇرتنىڭ سەمىنە تۇستى. ونىڭ ۇستىنە جاسى جەتكەن شال. بۇنى وزگە جازا مەن ۇلتىرىۋ قىيىن. اتقىزىۋ زاڭقان تىسقارى جۇمىس سىياقتى. سوندىقتان، ۇز اجالىنان ۇلدى دەمەككە ادەيى استىرتەن ۇۋ بەرىپ وتىر.

بۇل جايدى وزگەنىڭ بارىنەن بۇرىن اشىق، تولىق تۇسىنگەن ۇزاق ەدى. ول باسىنماق، ەڭ العاشى ۇستالغان كۇننەن بەرى اق وسىنداى ئىمىر سىتىك بار - بارنىمىك باسىندا كەلەتۇنن بىلگەندەي... سوعان شىنەن ۇز باسىنماق دايىنداغان. جۇرەگىمىن ابىدەن ورنىقتىرىپ المى ەدى.

سوندىقتان، بۇگۇنگى قۇملاققادا، وعان قاراب ۇمىت، جۇپانىش تاپقان جاسى كارىگەدە ش نارسە ايتىلغان. بىراق ۇمىت ويلاپ جەلپىنگەن چوقتى. سوندايلىق وزگەلەردى شوشىنماق اۋباكىر سوزىنەن دە بۇل سوندا ۇركىمى، قورقۇپ سەسكەنگەن چوق.

جامەگكە باياعى زاماننان بەدى تىزەسى ايرىلماي كەلە جاتقان ۇزەگكى جولداسى، جان سەرىكى ەدى. ەكەۋىنىڭ بىرىن بىرى ۇغمىب ئىشى تىسى مەن ۇيلەسكەندىكى ەرەكشە بولانۇن. ۇز تۇسىندا بۇل ەكەۋىنىڭ تاتىلىگىنى ەي نانتىلەك، بىرلىك شىكىمدەدە بولغان جوق. قاي سىتە بولسادا بۇلار جاي كۇيلەرىن ايتىسباي ۇغمىساتۇن. قاباق بەن نەشە المۇان جۇمباقناردى تانىمىسەب، سويلەسبەي مەۋرىن مەن ەانا كەلسىب قوياقۇن.

وسى جولى ەل قارىلىغىنا باشى بولىب، ۇلكىن سوزدى ۇستانىب شىعاردادا: ەكەۋى ۇزدى ۇزى بولىب كەزدەسبە ەكى ۇش اق اۋىز سوز بەن ۇغمىسەب، تۇكىر تانىمىب كەلسكەندى.

وزگە جەردە كەك بايتاقتا، اۋىلدا بولسا ۇزاق جامەگكەنىڭ باسپىن قۇشاقتاب وتىرىب جىلار ەدى. باردى ايتىب ارىلىب ارىزدار ەدى. ەگىلىب وتىرىب ارمانىن اعىتار ەدى. بىراق كازىر سونىڭ قايسىسىن سىتەسەدە جامەگكە كەنىڭدە، ۇزىنىڭدە نامىسنا تىيەتۇن سىياقتى. دوسىن برزا قىلماي رەنجىدە تەتۇن كۇيىرەتىن سىياقتى. جامەگكە ۇزاق نىيەتى ۇلكەن نىيەت، ەكەۋىنە بەزدەي ورتاق نىيەت بولانۇن. سول جولدا بۇگۇن جامەگكە ولسە، ەرتەك ۇزاق دا ولەدى. جامەگكەگە سەن ولەسنىڭ اۋ دەب جىلاسا، ونىسى جامەگكەنىڭ نىيەتىن تولمىسىز كورگەن، قانا تابقان، كەمسىنگەنىڭ بەلگىسى بولار ەدى. ەكەۋى دە كورە بىلە تۇرا كىرىسكەن. نەگە بولسادا شىكايىمىز، كوتەرەمىز دەسەب نىق ۇۋادەلەسەب الەب كىرىسكەن. جانا تۇتقىندا، جاۋ قولمىدا وتىرىب جىلاسا ەكەۋىنىڭدە سۇيەگىن سىنىق بولغانداي، وزدەرىن وزدەرى قورلاپ، كە شىرەيتىمەب جاسىمىقانداي بولار ەدى.

بۇندايدى جامەگكەدەن دە، وزگە بارلىق قازاقتاندا ۇزاق ەرەكشە انىق تۇسىندى. باياعىنان بۇنىڭ ايرىقشا مەنەزى وسىنىدايدا كورىنەتۇن. سىنالاتۇن، سوز بولانۇن، دۇسپانعا تاباشى بولار دەيتۇن جەر كەلسە، ونىدايدا بۇل ەتەن ەت كەسەب السادا بىلىق ەتەي، سىر بەرمەي، قاسقىرشا دىبىسەن شىعارماي ولتۇگە جاراۋشى ەدى. جامەگكەنىڭ قايعىسى قايرعاسىن سىنىق بولغانداي بوب باتسادا، ۇزاق بوساگىسۇدۇڭ ورنىنا سۇرلانمىب، تىستەنمىب، شىكىمگەدە ەتىل قاتبايدى. كوزى قىب قىزىل بولىب اشۇمەن جارقىلىق قارايدى. قاتايىب سازارىب وتىرىب الەي.

جالغىزاق جامەگكە اقرىعى ەرتە بۇعان قاراب قوش دەگەندە:

— ۋومىرى قاپاق بەن تانسىب ۋوتىب ەدىك. مەنىڭ نە كۆيىدە وتىرعانىم. —
ئىدا ۋىلمىب جانىرسىڭ. قوش قارىيەم، سەرىگىم، نە ايتايىم. جانىڭ قۇدايغا
امانات. ارتىڭنان مەن دە جەتەرمىن... ۋكىنە... ارمان جوق... دەدى.

سودان ۋارى وزگەنىڭ ۋبارى كەڭكەلىكەپ، كەمسەڭكەپ قايتا — قايتا
مۇرىن تارتىپ جىلاسىپ، كارىبوز سۇۋرەت «ياسىن» دى وقىپ يىمان ايتىپ
ۋشكىرىپ وتىرعانىدا ۋزاق ۋندەمەي عانا جامەڭكەنىڭ جۇزىنە تەسىلە قاراپ
جىمجەرت وتىردى.

مەزگىلەن مەزگىل وتكەن ساينىن جامەڭكەنىڭ قالى اۋىرلاپ تۇقىرىپ
اكەتىپ بارا جاتتى.

سوزدەن قالغاندا ۋىر تالاي ۋۋاقىت بولدى. سوڭغى ۋۋاقىتتا جالعز
عانا ۋزىڭكىرىپ ئىقىنىدىغان، تولقىن — تولقىن قىيناۋ ازاب بار. اندا ساندا
ۋزىنەن كوك جالقاپاق اقتارىلادى.

ۋشەن ۋرتەپ تىلىگىلەپ بارا جاتقان اۋرىۋىدىڭ كۋشىلىكى وراسان جات
سىياقتى. قارا وزەگىنىڭ ئىشىندە پىشاعى بار دۇسپان قولى ارالاب اقتارمىلاب
جۇرگەن سىياقتى. ۋشى باۋىرى تىلىنىپ، جىرتىلىپ، ۋرتەنىپ كەلىپ ۋتۇ.
يىلىپ اۋىرعانىدا ئىشىنىپ ۋىتىپ ۋال قۇرىپ، جوقتىققا باتىپ تىۋىشىپ
كەتكەندەي بولدى. قۇرعانا تۇيرەپ، ۋتۇيىلىتىپ اۋىرتقان اۋرىۋىدىڭ ۋزى عانا
مىنىدىن شاتاسىرىپ اقىل ۋىين جۇتىپ بارا جاتقانىداي بولدى.

قاتتى قىيىنغان دەرت كارى جۇزىندە وتە سۇۋىق، قۇبجىق تاڭبىسىن
باسقانىداي. انشىيىندە دە ۋجىمى كوپ، قاتبارى مول، كارى بەت: مىنا كورىپ
جاتقان ازاب ۋستىنىدە تانىماستىق بولىپ وزگەرىپ كەتكەن. بارلىق ۋجۇزى
سازارىپ، كۋل بەتتەنىپ، ۋولم تاڭبىسىن باسىپ كوكشىلەنىپ العان. تۋكىتى
قاپاق جىيىرىلىپ قۇرىسىپ كەلىپ قاتتى جۇمىلعاندىقتان، كوزدىڭ ۋرىنەن دا
تۋگەل باسىپ العان سىياقتى. اندا ساندا ۋلكەن زورلىق بەن الارىپ، اشە —
لىمىب جابىلعان كوزدەرىندە: ول دۇنىيەنىڭ مەڭرەۋ قاراڭغىلىغىن، جوقتىغىن
كورىپ شەگىنشە كەتەپ شوشىنىپ تۇرعان ۋرىككەندىك بار سىياقتى. كوزىنىڭ
قاراسى ازايىپ، اعى مولايىغان. تومەن يا تۇۋرا قارامىدى. جوعارى قاراي
شايشىپ شالقلاي بەردى. شوشىتىقانىداي بولىپ قانتىلاب الارادى.

ماڭداي، بەت اجىمىندارى: جىبىرلاعان ۋجۇز قۇرتتاي بولىپ انشىيىندە —
گى بەت پىشىندە تىرشىلىك اجارىن جوعالتىپ، سول بەتتى جاپلايتۇن، كور
ۋشىنىڭ قۇرتىداي كورىندى.

قىيناۋ تولقىنىن اسىرەسە انىق كورسەتىپ تۇوعان: كوسەلەۋ ۇرتى مدن
ەرىفلىەرى.

شىقىنىپ كەلىپ ەرىندەرىن جەمىرىپ، دىنىدە مىڭ بۇرالىپ تولقىغان
دەرت بەن بىرگە قوسا قىينالىپ، ئوزعالاتاب جونەلگەندە، اۋىز بەلگىسى ەپىر
جولاتا جوعالىپ، ورنىندا: يەينەۋسىز، سىينقىسىز بىرەك - بىرەك، ەجم - ەجم
سىزىقتار عانا قالادى...

وسىنداى ەشى تىسىن بىردەي ورتەگەن، قىيناۋ جازا، ادام ايتقىسىز
ازاب ۇستىندە ەكى ساھاتتاي جاتىپ جامەگكە قايتىس بولىدى. جولداستارى
تەگىس جۇتاب، جۇدەپ جىلاب وتىرىپ بىمانىن ايتىپ دەم سالىپ، اقىرى
بولمىسىز كومەكتەرىن بەرىپ قىزىمەتىن سىنەۋ مەن بىرگە ەڭ اقىرى جالىندى،
ارماندى قوش قوشىن دا ايتتى. دەنە قايراتى بىتسەدە، جان قايراتى ەلى دە
تالايعا جەتەرلىك ەكىنى بار، جاس جاندى اسىل قارىيە سونى مەن كەتە
باردى.

كامىردە سول كۈنى نۇنى مەن نۇنى بويى البان كىسىلەرى جامەگكە
قايتا - قايتا قۇران وقىپ، كۇرسىنىپ قاپاق شىتىپ قارالى بولمىپ وتىرىپ،
ۇيىقىسىز كۇن مەن نۇنى وتكىزدى. ەرتەگىنە تاڭ ەرتەڭ عانا بۇلار سىرتقاى
وزدەرىن باقىلاپ جۇرگەن كىسىلەرىفە جامەگكەنەڭ جامانانن ايتتى.

بۇلاردىڭ جاي جاپسارىن بىلەمەن دەگەن كىسىلەردى ۇنەمى جەمىردە بەرمەيدى.
تۇن. كۇنىنە ەپىراق مەزگىل ەپىر عانا كىسى كورسىدۇگە بولمۇشى ەدى. سول
كەڭشىلىك بەن پاپىلالانىپ، اۋپاكوردىڭ ارتىنان بىزدەپ كەلگەن قاتىنى كىر -
گەن ەكەن. المىستان بايىن كورسى مەن، بۇنداى سۇملىقتى بۇرىن باسىنان
انتارماعان مومىن ەلسىز ايل جالەمز سۇيەنشى ەكى كوزى بولمىپ، مولتىل -
دەتىپ جاس اعىزىپ، امانداسباستان داۋىسىن شىعارىپ دا جىلاۋعا اينال -
لىپ ەدى.

اۋپاكوردىڭ وزىفەدە بۇل كورنىس قاتتى اسەرەتتى. ەرەكشە بوسانىپ،
ەرىپ بارا جاتقانداى بولىدى. دىنە سىتىق شوق تاستاعان سىياقتى. كۇيىك،
امالسىزدىق دەرتى ەپىلىندى. ەپىراق سول جايدى بابقالغان ساين ۇزىن
ۇزى تەز بركىپ توقتاتىپ المۇ كەرەك ەدى. باسىنان سۇيىپكە بەكىگەن.

سول سەبەبتى جىلاب تۇرغان قاتىمىنا چاقىنداى بەرە امانداسباستان:

— جىلاما، كوز جاسىڭنىڭ مۇندا ئېىر ئىيىن دا كەرەگى جوق. جىلا-
تۇن بولساڭ قايت كازىر... دەپ ۇزى دە ئېىر تامشى سۇب سۇۋۇتق جاسىن
بىركىب الەب:

— كوپ سويلەسەنۇگە مەزگىل مەس. بەكەر كەلگەسەڭ عوي. سونشالىق
الەستان. بالاڭى دا، ۇزىڭى دە ئېىر الەعا تابىسردىم. بار، قايت. كەشە كەش-
كە جامەككە قايتىس بولدى. تاماققا قوسىب ئېىر دەمە بەردى مە دەپ كۇدىك-
تەنەمىز. اس ارتىنان كەتتى. سودان باسقا ۇسوز جوق. ەلدەن كەلگەن
وزگەلەرگە سونى ايت. بار. قوش! قۇدايغا امانات! دەپ قاتىنىن سويلەتەستەن
قايتا ايناىلب ۇجۇرىب كەتتى.

بۇل قاپار قارقارا ماڭىنا جەتكەندە جاپلاۋ جاپلاۋدىڭ بارلىق ەلىن
دۇرىك وركىزگەندەي بولدى.

الەندا ادا اسىداى قىزىل بورىك بوسىب كەلىب، ۇركىنىنىڭ الەىن
باسىغان سوڭ، ودان بەرى قىمىز، تارانشى قاپارى دا ۇستى ۇستىنە قات
قاباتىب كەلىب جاتقان سوڭ، قارقارا ماڭىنداى الەان بۇۋىنىب ئۇيىنىب
ئېىر ۇلكەن نىكە ازىرەلىب قالغان سىباقى ەدى. ەندى قاي كەزدە قاي
ئىستىڭ تۇسىندا باستالاتۇنى بەلگىسىز. ئېىراق ەل بويىن كەرنەگەن اشۇمەن
كەك تۇن اسقان سايىن تاسقىنىاب، مولايىب كەلە جاتقان. وسى سوڭى-
كۇندەردە قارقولدان ەرتەڭدى كەش وندا اكەتكەن كىسىلەرى تۇۋرالى
قاپار الەب، جارمەككە باسىنداىلار تۇۋرالى دا ۇزبەي، ات ۇزىن قۇرغانباي
ئېىرەۋدەن بېرەۋ قاپارلىنىب اماندىق، تىنىشتىقتارىن ئېىلىب تۇرغاندى.

ئېىراق ولاردىڭ جاتىۋى سوزىلىب بارادى. سوندىقتان ئېىر ەكى كۇن-
ئەن بەرى: كىسىلەرىمىزدى قايتا سۇراب الامىز. ەل بولەب جىيىلىب جارمەك-
كەگە بارىب شىعارىب بەر، بوسات دەيمىز دەسكەن ەر تۇرلى بايلاۋلار
بولغان. ئىس جالەمىز جارمەككەنىڭ وزىنە قالسا، جان - سەيت، بايماعامبەت
بايلاعان ۇسوز بويىنشا قارقاراا الە قاشان شاپۇىل جاساۋعادا ەل تەگىس
تاس ئۇيىن بولەب دايمىن الەب، بەلسەنىب الەب ەدى. ئېىراق بۇنداىلاردى
سولايشا الامىز دەسەك، ياكى سولاي الساقدا اناۋ قارقولعا اكەتكەندەرنى
مەن بوسامايىدى. بۇنداى ئىستىڭ سازايىن سولار تارتىب، اۋىرتبالىقتى
سولارعا ئۇسىرىب الارمىز دەپ، سول چاقتى كوپ ويلاپ بوگەلەك دەپ
تۇر ەدى.

قايتىسىدا بىر نىسەنىڭ باستالغۇن كەزى جەتتىب كەلدى. چارنىڭ ئۆزى
اشلىغۇغا اينالدى، سارى سۇۋ كەرنەب كەتتى. چۇقارغان، تەسلىگەلى تۇرغان
چەرلەر كۆپ. قايسىسىنان شىقسادا بىر قىممەتلىك، بىر سەر شىعادى. سونى
ويلاپ جايلاۋ جايلاۋدىڭ ەلى، دامەلى جىگىتتەرى اتتارىن كۇندىز ئۇنى
قولدا ساقىتاي، بەلدەۋدەن نايىزا، بەلدەن قىلىش ساپى سىياقتى قارىۋىن كەتتى.
مەينۇن بولغان. جاتباي تۇرماي بىزدەب چۇرىپ مىلتىق، التى اتار ناۋىب
الغانداردا باردى. ونداي سىبەرەك قۇرال بۇل كۇندە ەلدەڭ بارلىغىندا سا.
ناۋىلى سۇردەي ساقناۋىلى. بۇرىن مىلتىقتى كۆپ ۇستاعان مەرگەن بولسا،
ياكىي بەلگە سەنمەدى چۇرەكتى مە دەپ تانمىغان ماقتاۋىلى ازاماتتار بولسا
سولارغا تابىرىلىپ بەرىلىپ جاتقان. بۇل قارىۋىدى تابىرىۋ مەن بىرگە ەل
اتىغان تىلەك ايتىلماقۇن. سەكى قازاقتىڭ كارى باتاسى مەن بىرگە كارى مۇرا
سىياقتى بولغان بۇرىنقى مەركىزىكتى چوقناۋدى مىنەت قىلىپ تابىسراتۇن.
وسىندا كۇدىكتى كۇبتى كۇبىنە تومسارغان قاتىۋىلى چۇزبەن قامدانىپ،
دايىغانىپ كەلە جاتقان ەلگە كەشە كەشكە جامەككە قارىبەنىڭ جامانات
قابارى كەلىپ ەستىلگەن.

قاراقولداي تۇتقىندارغا اس بەرىپ، مەنەڭكى كەش قىزىمەت قىلىپ
جاي چوسىمىن، امان سەندىگىن بېلىپ تۇرىۋغا شىعارىلغان 10 - 15 كىسى
بولاتۇن. سولار اۋباكىردىڭ قاتىنىنان جامەككەنىڭ قاپارىن سىتىگەن سوك،
سول ارادا اباقتى ۇلەمىنا بارىپ قارىبەنىڭ ولىكىن سۇراغان. «وزىمىز تازا
ارىۋلاب، قولمىزدان قويامىز، كىسىمىزدىڭ سۇبەگىن بەر» دەسەپ ەدى.
بۇعان اباقتى ۇلىعى ۇز بەتى مەن جاۋاب بەرە الماي استىرتىن ۇبەزگە
اقىلداسىپ التىپ كەلىپ:

جامەككەنىڭ ولىكىن بەرمەينۇنمىن ايتقان.

ەلگە جامەككە جايىنان قاپار جىبەرىۋدەن بۇرىن قاراقول باسىنداعى
جىگىتتەر بۇنداعى ۇلىق اتاۋلىنىڭ بارلىغىنا بارىپ، سويلەسەپ ارىلىپ شىققان.
ۇبەز، پۇركوروردى دە كورىسكەن. شى قايسىسى دا جارىتىپ جاۋاب بەرگەن
جوق. ارىزداردى دۇرىستاپ تىڭداغان دا كىسى بولغان جوق. قۇرايتەۋىر
بىر دەگە ايتتى دەگىزبەك ۇشىن: اباقتىدا ولىگەن جازالى كىسىنى، زاڭ
بويىنشا ەل قولنا بەرىۋگە بولمايدى. مۇسىلمان ادەتى مەن مولداغا جاننازاسىن
شىعارتىپ ۇزىمىز قويغىزامىز دەگەن بولدى.

قاراقارغا جامەككەنىڭ ۇلىمى جايىندا قاپاردى اكەلمۇشەلەر وسى
سوزدى قوسا اكەلگەن. كۆپ ەلدەڭ الاسىز كوكەل مەن تۇتاس كادىرلەگەن

قارىيەسىمنىڭ سەزىكىتى قالدۇك شىندە بولغان ۋىلىمى مەن بىرگە مىنانداي قىلىپ سۇيەگىن دە بەرمەي قويىۋى ۋىستىمەگەن سۇمىلىق سىياقتاندى.

«قار قاراغا بارامىز، بۇنداى ۋىلىق ارقىلى كىسىمىزدىڭ سۇيەگەن سۇراتامىز، قولىمىزغا الامىز» دەگەن شارت بايلاۋ: جايلاۋ جايلاۋدىڭ بارلىغىمىنداى ەلدىڭ باسىن ۋىر اراغا قوسقان تۇگەل تىلەك سىياقتى بولىدى.

ۋىسى مەن قابار كەلگەن كەشىمنىڭ ەرتەكشىمىدە قارقاراغا تۇس تۇسىنغان قالدۇڭ — قالدۇڭ توبىنار ۋىزىلمەي اعىلىپ كەلىپ جاتتى. داق تۇس كەزى بولغاندا ئالايدىن فاكتىراب ەسىزدەنىپ تۇرغان جارماڭكەنىڭ باسى، باياغىسىنىشا اتىلى جايلاۋ بولىپ كەرنەگەن ەل توبىنالىق تولىدى... بازار ورتالارى ەرسىلى قارىسىلى جىپىرلاب قوزغالىسقان قالدۇك قول بولىپ كەتتى. كوشە كوشە اتىلى، وگىزدى، ئايلى، قۇلىمىدى بىيەلى الباندارغا سىرەسىپ تولىپ الدى...

شەت شەتەن ەلى دە بولسا ونىن، جىپىرمادان تاراۋ — تاراۋ جولىدارمەن شۇباغان بورىكتىلەر ارىلغان جوق. توقناۋسىز اعىلىپ جاتىر. بارلىق جىپىن شىندەگى ادامداردىڭ جۇزىندە ۋىبىراق قانا سۇراق بار. ۋىبارى دە جىپىلارىن جىپىلىپ الىپ: ەندى قايتەمىز؟ نەدەن باستايمىز؟ كۋىتەن كۋىتەن نىيەتتى ەندى نىسكە اسىرامىز با، جوق با؟ ەلى دە توسارىمىز، كۋىتەرىمىز بارما؟ دەگەندەي دەلدالدا ەدى.

بۇگۈنگى جىپىنغا ۋىلاي قىل، بۇلاي قىلىدى ايتىپ باسىملىق قىلغان كىسى . جوق. ۋىبىراق باسىشىمىز، بايلاۋسىمىز قوزغالغان قالدۇڭ جىپىننىڭ تىلەگى دە، شارتى دا ۋوز شىندە. ايتىسباي، سەرتەسبەي اق قالدۇڭ توبىم مەن، ەمەۋرىن قاباق بەن ۋىغىسقان سىياقتى. شىنگى شىن نارازىلىق بەن، سودان توۋغان قارىسىلىق نىيەتتى، ەندى تەسىپ شىعار جەرىن عانا كۋىتەدى. سوندىقتان، ەل تەگىس تومسارىۋلى، اشۋىلى كۋىب سۋىلەسىپ داۋرىقبايدى. شى كەمدە سونشالىق جەلىكىپ، جەكلىيىپ كۋىلىپ وىفامايدى.

بىرەن ساران بالالاۋ جىكىتىرە، وىنىشى كۋىلىرىگى جەكلىتەك ادامدار ارانىندا بولماسا، بۇرىنغى بۇنداى جىپىندا بولاتۇن نەشە المۋان قالدۇڭ، جەلىك، كازىردە اتى مەن جوعالىپ وشكەن سىياقتى.

ەلدىڭ تۇسىن، قاپاغىن باغىپ جۇرگەن ورادنىك، قازاق ورسناراق جەل — كەكەكشەسىنە وسىننداى اجاردىڭ بارلىغىن دامىل الماي جەتكىزىپ تۇردى.

تاڭ ەرتەڭنەن ەلدىڭ بۇيىتىپ اعملاتۇنىن بىلمەگەن، كۈتەگەن ۋىلىقتار، جارمەڭگەگە بۇگۈن ەرەكشە كۆپ ەلدىڭ كەلىپ قالغانىن نۇسكە ئالغاندا عانا بايقاب ەدى. شەتەن تىنىم الماي اعملىپ جاتقان اتىملاردى دا سول كەزدە بايقاعان.

ەلدى مۇمكىن بولغانىنشا جارمەڭگە باسنىپا كۆپ كۆپتىن كەلتىرمەۋ كەرەك. قالماڭ جىمىندار بولسا ونى تاراتىۋ كەرەك ەدى. بۇراق بۇگۈنكى ەل جىمىنى باسنىدا از ازدان باستاپ بىرىندەپ قۇرالىب ەلدى. باسنىدا ەلەمەي، بايقاماي وتىرعاندا جارمەڭگە شىنە ەلدە نەشە جۇزدەي كىسى ەرتە كەلىپ كىرىپ ەلتى. سودان كەيىن جارمەڭگەنىڭ ۇز شىنىدە كەرنەپ تۇرغان نوبىڭ ۇزى دە مولشەردەن تىسقارى كۆپ بولغانىقتان، سىرتان كەلىپ جاتقان بەستى ونى كىسىلەردەي قايتا قايرىپ جولاتبىمىن دەسە، تەرس بولاتۇن سىياقتانغان. ونىدايدىڭ ۇزى مەن دە: شەڭنە جەتتەپ، شەتتىڭىنە ئىلىنىپ سىلتاۋ نىزدەپ تۇرغان ەلدى شابقا تۇرتىپ قوزدىرىپ المۇعا بولادى. قورقاق ۇلىق وسىنى سەبەتتەپ جارمەڭگە اعملىپ جاتقان توبتى توقتانا مادى.

بۇراق نەدە بولسا شاراسىز، قامسىز وتىرىۋعا بولمايدى. سوندىقتان، ورادنىڭ سىياقتى ۇلىقتار جارمەڭگە باسنىدايى اسكەر اتاۋلىنىڭ بارلىغىن پىرىستوب كەڭسەسىنىڭ اينالاسىنا كەپ جىيىپ قويىپ، بازار ماڭمىدا جۇرگەن ۇلىق اتاۋلى، قىزمەت بىلەرىن دە توگەلى مەن پادپارسۇكوب ۇز قاسىغا شاقىرتىپ العان. سۇيىتىپ ەلىرىغان كىسىلەرىنىڭ شىنىدە قازاق ئىلماشتارى دا بار بولاتۇن.

بۇلاردى انشەيىن ۇۋاقتتا، قازاق بىن قاتنىس ازايغانان بەرى كۇندە شاقىرىپ، كۇندەگى كەرەڭنە جاراتىلسادا، وسىندايى قازاق ەلنىڭ توبىنان، كوشىلىڭىنەن جاسقانغان كۇنى ادەيى نىزدەتتەپ جۇرىپ قاستارىنا العىزاتۇن، جارمەڭگە ۇلىقتارىنىڭ ادەتى ەدى.

وسىندايى تايلى تاياغىن بۇر ارعا جىيىپ قامدانىپ بولىپ، ەندى ەل توبتارى نە سويلەپ، نەنى نىيەت قىلىپ جۇرگەنن بىلگىزىۋگە قايتا - قايتا جانسىزدار جىبەرىپ، ەل جاعىنان سس كۇتىپ وتىرعان. بۇلار كۇتكەن سستى ەل سئۇس اۋا باستادى.

كوشەدەگى تىغىزدىق ەلدەن ەرەكشە. بىينە شانشار جەر قالدىرماعان - الماي. سئۇسىر - سئۇسىر باسقان اۋىر سالماق بىلىنەدى. اياڭنان ارتىق سئۇرىس جۇرە الماي ۇزەڭگى ەر تۇرمانى مەن قاقنىغىسىپ، قاجاسقان

اتنار سالماق بىن برعالمب، جان جاقتىڭ بارلىغىنان اق جەلكە كەڭسەسەن قاماب، قورشاب كەلەدى.

جىيىن ئىيىن تەرەسكەن، ۇشى قىيرى كورنەنگەن كويتىڭ، تىعىزدىق بىن كەڭسە ماڭايىن قابتاب باسب الدى. اندا ساندا ار جەردە ۇز ارا بىرەن ساران ۇسوز بىن تىل قاتىسقان بولماسا كوشىلمەنە الى دە ۇن جوق. قاسارمىسب سىرەسكەن تىم، قىرىستىق ۇستىندە. قارا بۇلتىي تۇيىلگەن اشىۋلى بىزارلى توب، قالىڭ قارا ورداي بولمى دوڭكەلەنمى، قاناتتاسىب العاندا، كەڭسەدەگى ۇلىق انالىنىڭ بارلىعى باياعىمىنشا تاغىدا تىسقا شىقتى. ەل بۇلاردى كورگەندە ۇيرى ۇستىنە ۇيرى ەتەلەپ كىمەلەپ باسب كەتتى. ۇلىقتاردىڭ سالداتتارى ۇير بولەك جاقنا قالىپ، وزدەرىن اتتى قازاق تىڭ قالىڭ توبى ورتاسىنا قىسىپ جىرىپ الدى.

اق جەلكە بۇل جايدى ماڭايىنا جالتاقىتاپ تۇرىپ بايقاپ كورسەدە، ەندى شى ۇير ايلا سىتەۋگە بولماي قالىپ ەدى. سوندىقتان، نەدە بولسا ەلدىڭ بىدى مەن كەتەك بولىپ:

— نە ايتاسىڭدار؟ نەگە جىيىلىڭىڭدار؟ ارىز ايتانۇن باسىملاردىڭ كىم؟ نەگە سويلەمەيدى؟ دەدى.

بۇلاردى قورشاب العان جىيىننىڭ الدىڭشى قاتارىنداغى كىسىلەردى باياعامبات، جان — سەيت، قارتبايلار ەدى. بارلىق وزگە توبتىڭ شىمنەن ۇجەملى، ەكىمىنلىك بىن، مەكشە بىزارلىلىق بىن دە وزگەشەلەنمى شىققان دوڭكەلەك ساز ەلى بولاتۇن. اسىرەسە، وسى ارعا جىيىلغان توب سوندايلىق ورتەگەن، قاتىۋالغان كۇندە ەدى. سوندىقتان، اق جەلكە جاڭاغى ۇسوزدى ايتىپ توقتاسى مەن ۇير نەشە داۋىس:

— جامەڭگەندىڭ سۇيەگىن بەر

— كىسىمىزدىڭ ولمگىن قولمىزغا بەرگىز.

— سەن جابىقىزدىڭ، سەن ولمگىن كىسىمىزدى قولمىزغا الىپ بەر.

— اباقتىداغى وزگە كىسىمىزدى شىعارىپ بەر . . . دەپ كوز قىزارىپ،

بەت سۇزلىنىپ كۇرە، شەكە تامىرلارى ادىرايىپ تۇرىپ، ۇير نەشە اشىۋلى جىگىمتەر قانتى — قانتى سويلەپ جىبەردى. بۇلاردىڭ شىمنە جان — سەيت، باياعامبات دە سويلەدى.

اق جەلكەنى بۇل سىياقتى تۇتاسقان اشىۋلى شۇۋ سەسكەنلىرىپ، شو — شىمتەۋعا اينالدى. ول ۇڭى قۇۋارىپ جورعالاتقاي باسب، جاعىفا سويلەۋگە بەت قويىپ، كويتىڭ ايدىمىنا تىمكىتەپ قاراپ شىماي الماي بەا چونەلدى.

— قالق سىزدەر سوزگە قۇلاق سالىشىڭىزدار. ەل كىشىلەردىن جاپقىز-
عان جوعارىدىن كەلگەن بۇيرىق. ۋىز ەش نارسەنى ۋىز بەتمىز بەن ەستە-
گەنمىز جوق. جوعارى ۇلىقتىڭ بۇيرىعىن عانا ەستەيمىز. قارا قولداى
ۇلىق دا بىزدەن ۇلكەن. ايتقانمىزدى ول السا الادى، الماسا قويادى. جامەككەنەنەڭ
ولگەنى راس. ۋىراق سۇيەگىن بەرمەي وتىرعان بىزدەن جۇۋان ۇلىق. وعان
مەن قايتەمىن؟!

— سەن ۇستاب جىبەرگەنسىڭ. ونىڭ ايتقاندىن سەن ەستەگەنسىڭ.
ەندى: «مۇنداعى ەل نارازى بولسۇن، ەرەۋىل قىلىپ جاتىر. مەنىڭ ەتىلىمدى
ال، كىشىنىڭ سۇيەگىن بەر دەپ قارا قولعا قاعاز جاز، كىشى جىبەر»
دەپ بايماعامبەت جاۋابىنسا باستادى.

— وعان ول كۈنبەسە قايتەسىن؟ مەندە قايرات جوق. ونى قايتەسىڭ؟
— ول كۈنبەسە الماتىغا تەلگىرام سوق. مىنا ەلنىڭ ارىزىن ورنىداغان
دۇرس. كىشىدىن وزدەرىنە بەرىۋدى ماقۇل كۈرەمىن دە!! مىنا وسى ەلنىڭ
بارلىقىنىڭ جىيىلىپ كەلگەن ۋىزى وسى ۋىز. ۋىز كىشىمىزدى الامىز.
— بىا، ولتىرگەننەرىڭ دە جەندى... سۇيەگىن بەرمەي وتىرا المايدى-
سىڭ!! دەپ جان — سەبىت ۋىز جاعىنان قالدى.

— كىشىمىزدىڭ سۇيەگىن اپەر... اق جەلكە... ەل سەندى بىلمەيدى.
— سەن ەستەدىڭ وسىنى. ەگەر كىشىمىز تىيەيدىتۇن بولسا، سەن ەستەدى
دەپ بىلمەن دەپ جەلكە جاعىنان تاغى ۋىز نەشە داۋىستىڭ قالداعاندىن
بايقادى.

ۇلىقتاردىڭ بارلىعىدا جان جاقىنارىنا جالتاقىاب، ۋىز ۋىز سويلەگەن
كىشىلەردىڭ وكتەرىنە تەلمۈب وسى شىمەكتىمىز قىسىلا باستاب ەدى. اق
جەلكەدە ايتار ۋىز تابا المايدى قۇر جالتاقىاۋعا اينالىدى. سول ۇۋاقىتتا سىلەر
دوپاتەل ۋىز تىلىندە:

— ايتقاندارىڭدى ەستەيمىن. الماتىغا تەلگىرام سوعايتىق دەپ ۇۋادە
بەرىڭىز دەپ كوڭك ەتتى.

سودان كەيىن اق جەلكە:

— جامەككەنەنەڭ سۇيەگىن قولدارىڭدا بەرىۋ كەرەك. بۇل ۋىز جاكىلىس
قاتا عوي دەپ ويلايمىن. ەگەر ونىدا بەرمەيمىز دەگەن ۋىز شىن بولسا،
الماتىغا تەلگىرام سوعايتىق. ۋىراق جالعىز مەن ەمەس، سەندەر وزدەرىڭ
دە، ەل اتىنان ەل كىشىلەردى دە سوعىڭىز، ۋىزگە سوعايتىق دەدى.

باغانلارن بايامامبەت جان - سەپتەر مەن اق جەلكەننىڭ سويلەسكەن
سوزدەرىن دۇرستاب قۇلاق قويىپ تىڭداماي، بىر جەردەن قىرىپۇن
تاۋىپ سوقتىمۇدى، بۇلىنىۋى كۈتىپ تۇرغان ەل، مۇنا سوزدەن سوڭ بارلىق
قىزىۋى ۋتى توقتالىپ باسەڭگەب، ساباسىنا نۇسە باستادى.
بىرەۋدەن بىرەۋگە:

- اق جەلگە الماتىغا تەلگىرام بەرەيەك. جامەڭكەننىڭ سۇيەگەن جوعارعى
ۇلىقتان سۇزايىق. بەرمەگەنى تەرىس دەپ جانىر... دەسەب سوڭغى اق جەلكە
سوزى جۇرتنىڭ بارىنە كۇبىر - كۇبىر، داپىر - داپىر ەتكەن داۋىستارمەن
بىرگە وڭى سولدى جازىلىپ تاراپ جاتتى. سوننىڭ تاراۋى مەن بىرگە
كوبىمەك: كازىرگى تابىسىنا قاناعاتنامىب، توقسىنا قالىپ، ادەتتەگى مومىندىمەن
بەيمەك ۋگە اينالى. بۇرىمى ەلەرتىپ تۇرغان اشۇ: ەكەننەن قايىتىپ جۇنى
جىمەلا باستادى.

- قايىتىمەن بايەۋس. بۇنىڭ شاماسىنان كەلەتۇن سول اق شىعار.
- ماڧۇل ايتادى. ۇز قولمىنان كەلەتۇندى اپامىن دەسە، ودان ەرى
نە قولقا بار.

- جالەمزاڭ سول ايتقاندىن كازىر سىتەسىمەن.
- كازىر، كازىر سىتەسىمەن.

- تەلگىرامىن كازىر جازسىمەن دەپ ايتىڭدار. ۋا، انا جەردە تىلدە سەب
تۇرغان كىم؟ كازىر سىتەسىمەن سول ايتىپ تۇرغاندىن!! دەپ ارتتاعى كوب داۋىس
قايتا - قايتا ايعايلاپ، وسى بىر سوزدى ەلە نەشە جەردەن سان كىسىمىنىڭ
اۋزى مەن ايتقىزىپ ۇلمىتقارغا جەتكىزىپ جاتتى.

- كازىر جازباق، بۇگۇن اق جىبەرمەك بولى... دەگەن قاپارلار قايتا
شىقتى. بايامامبەت، جان - سەپت دە ەلدارىندا جۇنى جىمەلىپ جورعاقتاب
تۇرغان ۇلمىقتاردى كورىپ، ەندى نە بۇيراردى بىلمەي داۋدارىپ قالىپ ەدى.
سول كەزدە ۇلمىقتار ەپتەپ - ەپتەپ سىرەمەپ كەڭسەلەرىنە تامان قوزعالا
باستاب، ەلكە:

- ەندى قالق، سەن تارا. بۇل ارادا ەبارنىڭ بىردەي ۇيىلگەن مەن نە
تۇسەدى؟ تەلگىرامغا قول قويانۇن كىسىلەرنىڭ قالسا بولادى. وزگەلەرنىڭ اۋىل
اۋىلغا قايتا بەر. ەكى - ۇش كۇنىمىز قاپار كەلمەس. ەگەر جاقىندا قاپار كەلمەپ
قالسا، ۇزىمىز بىلىبىرەيەك دەپ ەبارى تەگىس كەتىپ بارا جاتتى.

جان - سەيت جاڭغاي ۋادەگە باسنىدا كۆپ بەن بىرگە ئىزا بولىپ
بىر كىلىپ قالسا، ارتىنان مىنالاردىڭ قىسىلىڭقىمىراپ تۇرغان جايى مەن پايالانىمۇ
ئۇشۇن تاغى بىر نەشە تىلەك ايتىمۇدى ماقۇل كوردىپ:

- ونان سوڭ مىنا اباقتىڭدا جاتقان كىسىمىزدى دە شىعار. ولار جازىقتى
مەس، ەل جازىقتى. كىمالى دەسەڭ دەيتۇنىڭ بارلىق ەل بولۇ كەرەك. جەكە
سەرىكباي، جەكە ۇزاق ش دەگەنى ۇز جانىنان شىعارغان جوق. ەگەر
كىسىمىزدى بەرسەڭ كەلسەمىز. وندا چاقسى ۇلىق بولاسىڭ. ايتبەسە بىز
سەنى كىنالاۋدان بوساتبايمىز، اق جەلگە. كىسىمىزدى بەر... دەپ ايعايلادى.
جۇرتنىڭ بارى سول سوزدى دە قوستاب:

- بيا كىسىلەرىمىز شىعانتۇن ۇواقىت بولدى.

- سارعايتىمۇنىڭ جەتتى... ولاردا جازىق جوق...

- مىنا وسى تۇرغان بارىمىزدە جازىقتىمىز، ولار جازىقتى بولسا. قىلار
بولساڭ بارىمىزگە قىل... دەپ تاغىدا كۆپ - كۆپ داۋىستار: جۇڭكىلىپ
بارا جاتقان ۇلىقتاردىڭ ارتىنان شۇباتىلىپ، سوزىلىپ سىتىلىپ جاتىر ەدى.
بىراق وسى سوزدەر ايتىلسادا، ەل كەتىپ بارا جاتقان ۇلىقتى بوگە -
گەن جوق. اۋەلگىندەي نىزارى جوق. قىسىپ، نىقتىرىپ دا اكەتە الماي
بوساڭسىپ بارا جاتىر. ارتىنداغى ەلنىڭ كويى. بەت بەتىنە قوزعالىپ جىڭ
جىڭى مەن تارايدا باستاب ەدى.

سوندىقتان اق جەلكە، قايتا - قايتا ايعايلاب جاۋاب سۇراب تىاقىمداپ
بولماغان جان - سەيتتەن قۇتىلماق بولىپ، ارتىنا قاراپ تۇرىپ:

- ول كىسىلەردى جابىقىزغان جوعارى جەردىڭ ۇلىعى ەدى. جاقىندا
تاغىدا جارلىقتارى كەلەر دەپ توسىپ تۇرمىز. كۆپ ۇستاماس، بوساتار دەب دە
ويلايمىز. ولار جايىنان شىكاي تىۋرىڭدار. اسىقباڭدار دەدى دە ئوبتان
جىرىلىپ شىھىپ ۇزاي بەردى.

ەل:

- اسىعانتۇن ۇواقىت بولدى.

- قاشانغى سارعايب جانادى...

- شىعارتىمىز بەر كىسىمىزدى... شىعارماساڭ ەل، چاقسى ەل بولىپ

تۇرمايدى. بۇزىلىسامىز.

- ەلنىڭ شىكاي جەتتى... ەندى بۇدان ارەنى كوتەرەر جايىمىز جوق...

— باسە، سونى ايت . . . كىسىمىز شىقسا شىقتى، شىقباسا وكىلەمە
بىزگە . . . ۇلىق بولساڭ تىمىشتىقتا ۇلىق شىعارىڭ. ەلگە سىزىڭ بائىپ،
مومىن جۇرتتى شىباقتاب بىرەنجىنە بەرسەڭ كورىپ الارمىز.

— ەندى از كۇن سىنبايمىز، كورەمىز . . . سوندا ايتقاندى ئىستەمەيتۇن
بولساڭدار بايقاسامىز- سەنى مەن . . . اق جەلكەمىسەڭ، كوك جەلكەمىسەڭ،
كىمىڭ بولساڭ ەندى بول . . . دەپ قالماڭ جىمىن ايعايلانغان، ەركىنەگەن
داۋىسى مەن بۇرىن ەش ۇۋاقتتا ايتبايتۇن سوزدەرىڭنىڭ بارىن دە
ايتىپ جاتتى.

بىراق ۇلىقتار بۇنىڭ بارىن بىردەي ۇز قۇلاعى مەن ەستىگەن
جوق. جارىم جارتىسىن ەستىسەدە بايقاماعان، ەستىمەگەن كىسى بولۇپ
كەتە باردى.

ەلدىڭ كويىلمىگىنە وسى ايعايلار شەرتىپ، سىزداب تۇرغان قالپىندا
دەم شىعارىپ تىنىس تولاس بەرگەندەي بولۇپ، بۇرىنقى جالنىدى كەمەتتە،
باسەگىتە بەردى. بۇگۇنگە ارنالغان اشۇ ئىس بەن شىقباي، كوب دىر-
دىۋىڭ ايعايى، اششى كەكەسىنى قورقتىقان سىياقتى ەكەڭ ايباتى مەن
شىعبى بارا جاتقانداي بولدى.

سوندىقتان، تاڭ ەرتەڭكى اجارىنا قاراعاندا بۇگۇن بىر سوقتىغىس
بولاتىن سىياقتانسا دا، جىمىن ەش بىر ەرەكشەلىك، تەنتەكتىك ئىستەمەي،
ۇلىقتىڭ جىلمىلىناتقان سوزدەرىنە الدانىپ، جۇۋاسىپ باسەكسىب مومىن
كۇيدە نارادى.

X

كوبكە بەرگەن ۇۋادە بويىنشا سول كۇنى جارىمەڭگە ۇلىقتارى المانغا
دا، قارا قولدا اتانغان قاعازدارىن جازىپ، تەلگىرامىن دا بەرىپ ەدى. ەل
كىسىلەرى كوزبە كوز ۇز الدىرىندا جازىلىپ شىبارشى مەن، تىمىز پىشتا
مەن جىبەرىلگەن قاعازداردى كورىپ، ۇۋاقتىشا بىرزا بولۇپ تاراستى.

جازىلغان قاعازدىڭ تولىق سوزدەرىن ەل كىسىلەرى ۇزى وقىپ،
انىقتاب تانىسقان جوق. ەل اراسىندا ورىسشا فات بىلمەتۇن قازاقتان بىردە
كىسى جوق بولاتۇن. جازىلغان سوزدەردىڭ مانىن، كوبكە وسپان ايتىپ
بەردى. وعان تابىسرغان، ايت دەگەن اق جەلكە بولاتۇن. وسپان قىسقاشا
مازەۋنى وسى دەپ:

— ولگەن كىسىمىڭ سۇيەگىن بەرىۋدى ەل سۇرايدى. ەلدىڭ بۇنىسىن
ورىنداھان ماقۇل. ايتبەسە ەل نارازىلىغى كۇشەيدەتۇن كورىنەدى. بۇگۇن

چارمەڭگە باسما الدە نەشە مەڭداي كىسى جىپىنالمىب كەلمىب، بىزدەن وسىنى تۇڭل سۇرادى. ايتقاندارىن ۇلكەن ۇلمقتىڭ سەكە الىب ورىنىداۋىن تىلەيدى. شارت قىلىپ قويادى. ايتىسە ۇكىمەتكە نارازىلىق كورسەتمەۋدەن، ۇلكەنمەكە دە ئىس بىسنەۋدەن تاينانۇن سىياقى مەس.

اباقتىغا المىنغان كىسىلەر تۇۋرالى دا بوساتمۇدى سۇرايدى. وسى تۇۋرالى بۇيرىق بىستەۋدى، چول كورسەتمەۋدى سۇرايمىز دەگەن. تەلگىرامنىڭ انىق تولىق سوزدەرى وسى ەدى. بۇنىڭ بىشىنەن وسبان، ەلگە قۇرىق بەرەرلىك، قولايىسىز كورىغەرلىك سوزدەردى شىعارىپ تاستاپ؛ ەل مەن بىرگە چارمەڭگە باسماغى ۇكىمەت قىزمەتكەرلەرى دە جامەڭگەنىڭ سۈپەگەن بەرىۋدى سۇرايدى دەپ قىسقاشا توپتارىپ قانا اۋدارغان.

وسىمان سوڭ ئورت كۇن وتكەندە قارا قولغا الماتىنىڭ جاۋاب بۇيى- رىعى كەلدى. قارقارادان جىبەرلىگەن تەلگىرام مەن بىرگە سول كۇنىدەردە كەلسى كۇنىدەردە الماتى ۇلىقتارىغا قارا قول، قارقارا جاعىنان الدە نەشە قوسمىشا قابارلار بارىپ جاتقان.

ەلنىڭ ۇبارى ۇبىر دەگەننى كۇتەب ۇجۇر. ۇبىرەلگىلى ۇۋاقىتتا سوقتىغىۋعا قامداتىپ، داينىناتىپ جۇرگەن سىياقتى. اباقتىداغى كىسىلەرىنەنەانا جالناقتاپ بوگەلگەندەي، ەگەر ولاردىڭ وتىرىۋى سوزىلا بەرسە، با ولارغا بىستەلدى دەگەن ۇبىر جازانى ەستىسە جالپاق ەل، تۇتاس ەرەۋىلگە شىعاتۇن سىياقتى. كازىرگى قازاق ەلىنىڭ انىق جايى وسى دەپ كۇن كۇن سايىمىن وسىمان ۇقساعان قوسمىشالاردى قارقارا، قارا قول ەكەۋى دە دۇركىن - دۇركىن جەتكىزىپ جاتقان.

وبىلىستىق قالانىڭ ۇلمىنا وسىنداي ماعلىۋماتتاردى جەتكىزىۋى مەن قاتار، جەرگىلىكتى كەڭسەلەر سوڭغى ۇۋاقىتتاغى ۇكىمەت ساياساتىنىڭ انىق بەتىن تۇسىنە الماي، ەر الۋان جارلىق كۇتكەندەي بولاتۇن. ۇبىرسەبتەن جاز ورتاسىنان بەرگى بەتكە قاراغاندا: قىرعىز، قازاق سىياقتى مول جەرگە يە بولىپ وتىرغان جاپايىلار، كوتەرىلىس ەرەۋىل جاسايىمىن دەسە، جاساپ كورسەن. كىشىكەنە ەركىنەتەپ جىبەرىپ، كىمانى ۇوز موينىغا ارتاتۇنداي، ۇپاي سالىپ الىپ، وزدەرى بىستەگەن ۇستى وزدەرىنە كىنا قىلىپ قىانتى قىرعىن اشىۋ كەرەك. بوستىرىپ نوزدىرىپ، تۇقىمىن قۇرتىپ جىبەرىپ، ولار وتىرغان شۇرايلى جەردىڭ بارلىغىن قازىناغا المۇ، قالاعان كىسىنى وتىرتىۋ كەرەك. سوندىقتان، بۇل ەلدەر كوتەرىلىستى ويلاسا ويلاسىن، بىستەسە بىستەسەن.

بۇلىنىدى، جارىلادى، ۈكۈمەتكە جاۋىغىپ قارىسلىق ويلايدى دەپ سەسكەنىۋ؛
قورغانىۋ كەرەك مەس. قايتا استىرتىن شاپاقتاب، سونداي قىيمىلما وزدەرىن
ايداب سالىۋ كەرەك. كوپكە بىلىدىرمەي، سەزدىرمەي وتىرىپ تۇرتىپكە سالىپ،
شايقا تۇرتىپ اشىنىپىۋ كەرەك دە، سودان كەيىن سىتىگەن قىيمىلىنا
قاراپ تۇرىپ، باس سالىۋ، تالقان قىلىۋ، ورنى مەن جوق قىلىۋ كەرەك
دەيتۇغىن.

جاز ورتاسىنان بەرى ۈيدەگى ۇلىقتار مەن سولاردىك اۋدان اۋدانغا
شەعاراتۇن پىرىستوتىبارىدا 25 نىشى ۈيەن جارىلىقى مەن قاتار سىتىگەن ۇلكەن
سارىن سول دەي.

باسى سولاي دەلىنىپ باسقالان سوڭ، مۇنداعى ۇلىقتار سول بىت بەن
ەكىلىنىپ جالانىپ «شاش ال دەسە باس المىپ»، الدىيار دەپ المىپ ۇشەپ
تۇرغان. بىراق بۇلار قازاق، قىرغىز ۇشىمىن ويىراندىپ، بۇلىدىرىپ، جىنىداي
قۇبىلغان جامانىشلىقتاردى سىتىپ تۇرسادا، سوڭى ۇزاققىتا العاشقى بەت بەن
نۇسقاعان جاڭا، تىڭ بۇيرىقتار بولمادى. العاشقى سوز، اۋەلگى بەت بارما،
جوق با ونى دا انىقتاپ بىلمەيدى. ونى ايتىمىسبايتۇن سىياقتى بولىپ بارادى.
بۇلار اۋەلگى بەلگىلەنگەن نىسانا وسى دەپ: بىر جامىنان قازاق، قىرغىزدىڭ
قالىڭ ەلمىن ار المۋان ورىنىسىز بۇيرىق، ورسەكەل زورلىق بەن شاپقا
تۇرتىپ اشىنىدىرىپ وتىرىپ، قىمىق ەتكەن باشىلارىن تىزىپ شۇبىرتىپ،
اباقتىغا سالىپ جازالاب وتىرىپ، سونى مەن بىرگە ماڭايداعى ۇزى مەن
كەزدەسكەن، الدارىنا كەلگەن قازاق ورسى، كىرىستىيانعادا جاڭاعى وزدەرى
ويلاغان نىيەتتى ۇغىنىدىرىپ، مىيلاندىرىپ تۇراتۇن. سول بەتتە باۋلىپ،
اڭقاۋ، مومىن تاقىۋ ەلى ادهيى ورتالارىنا وت سالىپ ارازداستىرىپ ۇۋىقتىرىپ
بىرىنە بىرىن جاۋ قىلىپ كورسەتەتۇن بولغان. بۇل بەتتەگى سىتىرى دە
دالاعا كەتكەن جوق. ەڭ الدى مەن قازاق ورسى قالقى بۇل شىرعاعا وڭاي
كەلىپ، باياعىدان ۇلىقتىڭ اتارمانى بولمىپ قورققىتاب قالغان ادەت بەن قازاق
ەلمىن جاۋشا بورىكتىرىپ، ۇركىتە قىيمىل قىلاتۇن بولدى.

بۇلار قازاق قىرغىزغا بەتتەگىلى، تاب بەرگەلى كەسكەكتى ايتۇداي
كەچىنىپ تەسەن باسىپ داينىن وتىر. بىسىپ تولغان داينىلغان سىتىڭ
بىر تاراۋى وسى تۇردە. بۇل سانالغانداردان باسقا ناعى بىر تۇپىن، تاعى
بىر جاقسى شىيەلەنسكەن تۇزاقىباي بولمىپ ەلدىڭ باسىمىلارى تۇگەل قولغا
تۇسىپ وتىردا، اراسىنان جامەككەسى ۇلىپ، ونىڭ سۇپەگىن بەرمەۋ كەرەك

دەگەن اقل تاپىلدى. ۈكىمەتكە بىر سەدە، بەرمە سەدە، ۋارى ۋىر بولار ەدى.
ۋىراق ەلگە ۋارى ۋىر ەمەس. ۋەان بەرمەي قويسا شىنى مەن كەكتەندىرىپ،
ۋىكىتىرەدى، كور بالا، اگقاۋ ەل سوعان دا شاپنا وت تۇسكەندەي تۇۋلاب،
تاعى دا كىنعا، اىبقا قاراي اياگداپ، بۇرىنقىنىڭ ۋىستىمە تاعى دا بەلشەسىنىن
بانا بەردى. سول ەلدى قوزدىراتۇن، قۇتىراتۇن ۋىس بولمۇغا جاراعان سوڭ،
جامەگكەنىڭ سۇپەگىن بەرىۋ دەگەن اگكەمدە، جارمەگكە باسنىداغى
اق جەلەكەدەن باسناپ، قارقولدىڭ ۋلىغىندا ودان ۋارى المانىداغى ۋلكەن
ۋلىقتارعا دا نەداۋىر ۋلكەن كەلەلى نەگىزدى ماسەلە سىمباقىتى كورنىدى.
اياغىندا المانى ۋلىغى بۇل ماسەلەنى شەشتى. شەشكەندە بۇل كۇنگەشەيىن
سوگى ۋۇقىمتىنعا باغىت، ساياسات تۇۋرالى تولمىق قاپار الا الماي، العاشقى
قارا دۇرسىن مەن كەلە جاتقان جەرگىلىكىنى ۋلىقتارعا بەت نۇسقاپ باغىت
بەرگەندەي بولىپ شەشتى.

ول ۋۋەلى جامەگكەنىڭ سۇپەگى بەرىلەسەن دەگەن. ەكىشى ەلدىڭ
بۇلىنىشىلىكىنە باسنىق بولغان باسشىلار اباقتىدان بوسامايى. ولار كەپىل
سەبىتى. ەگەر ەل ۋسى كۇنىرگەشىدىن بۇزىقتىق، بۇلىنىشىلىكىن تەيىلماسا،
اباقتىداغى كەسىلەرى تۇگەلى مەن ۋلى جازاعا تارتىلسىن. ۋىرسىن قالدىر-
ماي جوعالتىۋ كەرەك. قازاققا، قىرغىزعا، تارانشىعا دا - بارلىغىندا سىتەيتۇن
ۋىس ۋسى. ەگەر سودان ۋارى ەل كوتەرىلىسى بولاتۇن بولسا، ونى دا ابا-
ماي، ۋوز قولدارىڭداغى بارلىق كۇشتەردى جۇمساب مەركىسىز باغىندىرىپ،
باسىپ مويىندا ئىب المىكار. ەش كەمدى دە اياۋ كەرەك ەمەس. قانداي قان-
تىلمىقتان بولسا دا قورعانباۋ كەرەك.

ونىڭ ۋىستىمە قازاق، قىرغىز، ۋىستىمىڭ، كىرەستىيان، قازاق ۋىرسى
سىمباقىتى تۇرغىن كورشى ەلمنە زالەن تەيىگىزىپ، مالىن المىب، قىلاسىن
ۋرتەپ، كەسىسىن ۋولتىرىپ تۇرغانى بار دەپ سىتەلەدى. ەل ەلدى ارالاۋعا
شىققان قىزمەت ادامدارىنىڭ ۋلگەنى بار. كەرەك دەسە پوشتاعا، اسكەرى
ابوزعا دا شاپمۇل جاساعاندارى بار دەيدى. بۇل قالىڭ ەلدىڭ اشىق جاۋلىق
جولىغا شىققانى. وندايعا ايانىش راقىم، كەشىرىم دەگەن نارسە بولمۇغا جول
جوق. ايانباي، بىر كەلمەي وتىرىپ نەندەكتى جۇۋاستىپ، اساۋدى كوندىرىپ
جونگە سالمۇ كەرەك. بۇل كۇنگە شەيىن سىتەلگەن باسسىزدىقتىڭ كەگى
كۇشتى بولمۇ كەرەك دەپ نەشە تۇرلى سىرلاردى اقتارىپ، كۆمەسكىنىڭ
ۋارىن انىقتاپتى. جەر جەردىڭ ۋلىقتارىن ۋىر جولا قاپ-راب نىمىزداپ،

كېيىنكىدە تىبب دىكى كىرىستىئوئۇ ئۇشش، پەتىمىن بوردان ھەل قارىمىلىقى مەن ئالسىمۇ.
ئا كەلگەن كارى جاندارالدىڭ سول كۈنىدە بەرلىق ۋەلىق ئاراسىغا چايمىلا-
جان بەلگىلى قاتال سوزدەرى تىركەلگەن ھەم. وسى ئامردىڭ ۋوزى دە
سول جاندارال اتىنان شەخىمىتى. سوزىڭ بىلىس اكمىدەرنە ئابىمىغان بۇيرى-
ھىغان تۇۋىمىتى. ئامردىڭ ئار جەردە جاندارالدىڭ ئابىمىغان، بۇيرىمىن
ئاتاب - ئاتاب كەلمى ھەك ئايغىمدا: - "ورس قانى تامعان جەردە ھەش ئىپىر
بۇراتانا ھەل تىرشىلىك ھەتەسەن" دەگەن كارلى سوزىمىن قۇران سوزىمىدە
قىلمى، تۇۋعا بايلانغان ۋرانداي قىلمى كەلتىرىمىتى.

قاراقول ۋىلىقى بۇيرىقتى ئالسى مەن اق، ۋەز پىر كورور باستاعان اسكەرى
كەكەس جاساب ورتاسىغا اباقتى ۋىلىقتارىن قارىۋلى سالىقتاردىڭ باستىقتارىن
الدى ورتىمى: - اباقتىدا كوپ جاسىمىن سوزدەرى سويلەستى.
بايلانغان سوزدەرىن كەشكىتمەستەن ورنىدا تىباقشى بولدى.

بۇگۈن تاك ھەتەكەن بەرى قازاق كامەراسىمىدا تۇتقىندار ىشتەن دە،
سىرتقاندا ھەش ئىپىر قاپار الا العان جوق. جالغىزاق اكەب بەرگەن تاماقتى
غانا ئالدى. ھەش قايسىمىن تىسقا شەخارىب، بوگە كەسى مەن تىلدەستىمىگەن
جوق. كۈنى بوپى اباقتى ماكىنا قازاق، قىرعىزدان ھەش كەمى جولايتباي زەكەب
قورقىمىب قۇۋىب جىمبەرىب تۇر. تەگىندە سوگەي ۋۇقتىتاردا قالاغا بوپىب
كەلگەن كىرىستىياندار كوپىگەننەن بەرى قاراي قازاق، قىرعىزدىڭ بوس
دادال ادامى، كوشەدە ھەمىن ھەكىم جۇرە المايتۇندا بولغان. جاقىندا قىرعىز-
دىڭ جاۋلىمىن كورىب، نە وزدەرى جارالى بولمى، نە تۇۋعان تۇۋىسقانداننان
ايمىلىمىب كەلگەندە بولسا، كوشەدە قازاقتىڭ، قىرعىزدىڭ ئۇسىمىن كورگەندە
اقىرىب بوپتاب، جاپىلىمىب قۇۋىب ساپاب، كەي بىرەۋلەردى توپىڭ ورتاسىغا
اكەلمىب كەرگەلمىب ۋولتىمىب دە تۇرغاندارى بولغان. سوندىقتان، ۋزاقاردى
كۈتەتۇن جىگىتتەر جاننان كەشەب قانا ھەكەب قىلمىب ئجۇر ھەي.

بۇگۈنكى اباقتى اجارى كۈندەگىدە قاتايلىقشۇراب، بۇزىلىقشۇراب
تۇرغان سوڭ ۋزاق، ئۇباكىلەر اباقتىنىڭ ۋوز شىغىن ئىپىر دەمە سىمىس
ھەستەمس بە ھەمىز دەب بايقاب ھەي. ول تالابىتارىغاندا ھەش نارسە شىقپادى.
كامىرلەرنەن شەخارىمى وزگە تۇتقىندار مەن ارالاستىرمادى.

- بۇگۈن وسى اباقتىنىڭ سۇرقى جامان. قالاى بولايمى دەب تۇر بۇل؟!
دەب كوپتىڭ شەخى جۇدەگەن كۇدىگىمىن كارىبوز قارىبە سىرتقا شەخاردى.
الدە نەدەن: تاك ھەتەكەن بەرى بۇنىڭ بوپى ئۇرلاب، جەر تارتىب تۇر-

غانداي، سونى مەن بىرگە كوڭلىمىندەگى تالايىسى سالمايغان جەڭگىلەيمىز
سەرگەنگەندەي، بىر ۋەكشە لەپىلەنگەن ەلگەزەكتىڭ بەلگىسى دە بايقالغان
سىياقتى.

سىرتقى قابىغا ئىشنىڭ كەڭلىكى سىماغانداي.

— سۇرقى بۇزىلىپ تۇر. بىراق نە شار؟! نە قىلماق كەرەك دەپ نو كە
ۋزگە جولداسلارنا قارادى.

جۇرتتىڭ پارىنىڭ جۇزىندە قاتتى كۈشەيگەن قاۋىپ كۇدىك بەلگىسى مەن
بىرگە: نە بولامىز؟ نە كۇيگە ۋشەرايمىز؟ بۇنىڭ ارنى قايدا اپارىپ سوعادى؟
دەگەندەي جۇمباقى سۇراۋلار بىلىنمۇشى ەدى.

تۇنشىقتىرعانداي بەلگىسىزدىك ۇزاقنىڭ شىدامىن تاۋىسقانداي، بۇۋىدە -
ئىرعانداي اسەر ەتتى. سوندىقتان، ول ەسنىڭ تەسكىگىدىن قاراپ تۇرعان
سالداقتا:

— ەي، بىزدى نەگە بۇگۇن شىعارماي قويدىڭ؟ سىرتتان كەلەتۇن
كىسىمىزگە نەگە جولىقتىرمايسىڭ؟! دەگەندە ەكى كوزاز سىقسىيىپ، كەشىرەيسىڭ -
كىرەپ تۇردىدا، ەسكىتنىڭ ار جاعىنان:

— ساعات 6 دا مانا پاس بولادى دەپ سىرعىپ تايىپ كەتتى. سىقسىيدە -
غانى كۇلگەنى مە، بولماسا "ۋسىنىم شىن" دەپ ئىلغانىما، وتىرعان جۇرت
ۇعا الماي قالدى.

بىراق كوزدىڭ جۈنى بىر باسقا، بارىنەن دە ايتىلغان سوز قۇبەچىقتاي،
اجالداي دۇرىك شوشىتتى. اۋباكىردىڭ دەنەسى ۇيىپ، تالىقسىمب كەتكەندەي
بولدى. ۇكى دە قۇۋارىپ، قاتتى سەسكەندىپ، ۇركەپ كەتكەندىڭ بەلگىسىن
كورسەتىپ تۇر ەدى.

— بۇنىڭ ايتقانى بىر سۇمدىق قوي. ەندى قوش دەگەننەن باسقا نە
قالدى؟!... قارىيە بىمان ايتا بەر! دەپ كارىبوزغا قاراپ شالقايىپ بارىپ
قاپىزعاغا سۇيەنە كەتتى.

ۋسىنىڭ ارىنمان كارىبوز ار بىر قاۋىپ ۇستىنىدە ئستەيتۇن ادەتى
بويىنشا سۇۋرەت "پاسىن" دى وقىي باستادى. داۋسى كۇبىر - كۇبىر ەتىپ
بىر ۇزىلىپ، بىر ەستىلىدى. جىرتىلىپ شىققانداي تاماعى كەبىرسىگەن
سىياقتى. ەش كىمىنەن ەش بىر اۋىز سوز شىققان جوق. بارلىق جۇرت
جەمچىرت سەلىيىپ قاتقانداي. دەنە تىرىشمەگىنەن اپىرەلىپ قۇر عانا بولمىسىز

سۇلدەر قالغانداي. اۇباكىر العاشقى قابىرعاغا سۇيەنىپ قالغان قالپىندا ەلى دە تاستاي قاتىپ قالشىيىپ قالدى. ونە بويى وزىنىكى مەسس، بونەن ۇير بۇيىم سىياقتى سەزىلىپ: ءوزى قايسى، دۇنيە قايسى كەنەن اپىرا الماي، تۇگەل ارالاسىپ، ۇزلاسىپ كەتكەندەي، ۇير شاناسقاندىق، كۇگىرتىمك بايقالادى.

وزگەنىڭ بارىنەن بۇنىڭ ۇركىۋى كۇشتىرەك رەكشە سىياقتى. قالغان جۇرت سونى بايقاعانداي بولمىپ، اۇباكىردىڭ الدىن الا ۇسىنعانن جامان بىرىم سىياقتى كورىستى. بۇل جاي بىرىنە ۇيرى سويلەگەن سوزبىن، ۇنىلەن بىلىنگەن جوق. ۇير ۇير عانا قاراسقان كوزدەن، تىمىشىسىزدانغان قاپاقتان ۇعلانداي ەدى. كازىرگە، ۇلكەن قاۋىبتى كۇتمۇ ۇستىنەگى جىمجىرتتىق: بۇل ادامداردى رەكشە سەزىملى قىلىپ، ەلبىرەتەپ، جەنگىلەيتىپ تۇرغانداي. دەنەنىڭ ۇير عانا قوزعالمىسى، بەتتىڭ ۇير اجىمىنىڭ بولمىسىز عانا ۇير جە - بىرى بولسا، سوعان شىيىن، وتىرعان جۇرتتىڭ بارىنە بىردەي تۇب تۇگەل تانىلىپ، وقىلىپ قوبعانداي بولادى. كەلشەك بەلگىسىزدىك ساعاتتى: سىنىق قاندى دەنە مەن، بارلىق سەزىملى جۇيرىك جان مەنەن تۇگەل ۇسىنىپ قۇلاب كۇتكەندىكتەن، مىنا جىمجىرتتىقتىڭ نىشىندە بۇل ادامداردىڭ تىلىرى سويلەسبەسەدە، ۇيرى مەن ۇيرىنىڭ جانى ىم قاعىپ. بەلگى بەرسىپ جاي كۇيدى تانىسىپ قۇرغان سىياقتى.

سونداي ماكايداعى بولمىپ جاتقانداردى بۇلجىمىبايتۇن قىراعىلىق، رەكشە كۇيشىل سەزىمىلىك اۇباكىردىڭ كازىرگى جايىن بۇلارعا ادەمى تانىمقان. ۇيراق كازىرگى ساعاتتا وعان بۇلار بەرەر قايرات جوق. ۇيرەتەر اقىلدا جوق، سونى كوب بەن بىرگە سەزىپ وتىرعان نوكە، اۇباكىردى نىدە بولسا كازىرگى قالىنەن تۇرتىپ شىعارىپ جىبەرمەك بولمىپ:

— بالدىزما رەكەلەيمىشى... دەپ كەلمىپ اۇباكىردىڭ تىزەسىنە باسىن سالىپ جانتايا كەتتى.

بۇل قوزعالمىس ويلاعانىمداي اسەر ەتتى. اۇباكىر: قورقىنىش نۇس بەن ارالاسقان ۇيىمىدان ويانعانداي، جىمىيىپ مەن جىمىدىدا، شىنى مەن رەكە - لەتكەندەي بولمىپ جەزدەسىمنىڭ بەتىن سىيپادى. بوي جىلىنىپ، جاڭادان جان جۇگىرگەندەي بولدى. رەكشە سەزىمىلىك بەن، مەۋرىنىڭ، جۇمباقنىڭ ساعاتتى بۇلاردى بالاداي اعارتىپ، اڭقاۋلاندىرىپ تۇر. بارىنەدە تازالىق قاناتىن بىتىرگەندەي... سوندىقتان مىنا كەۋىمنىڭ نىستەگەن بالاشا مەنەزدەرى

ئەش كەمگە جاتدا، ورەسكەل دە كورىنگەن جوق. ئەدا كازىرگى قالدەرىنە سول قاچەت، سول ئەتاتتى دە سىياقتاندى.

وسى مەن بىر جارنى ساعاتتاي ۇۋاقىت وتكەندە، مەسكىنىڭ سىرتىدا سارت - سۇرت دىبەستار شىقىنى. اسىعب ەرسىلى - قارسىلى قاقتىققان كوب كەسنىڭ داپىر - دۇپىر جۇرىسى ەستىلى. كامىردىڭ ئىشى تولغان جۇرت، تۇگەلى مەن سەلك ەتەپ شوشىنىپ، ەسككە جالت - جالت قارادى. سول ئاق ەكەن كەلەسى سەكۈنتتە بارلىق اباقتى ئىشى دوزاق ۇنىمىدەي جات سۇۋىق ۇن شىعارىپ، كوب مىللىتىق داۋىسى كۇرىس - كۇرىس، باتىر پۇتىر ەستىلىپ قالدى. كامىردىڭ ئىشى دارى مەن اجال دىسەنە تولمىپ بارا جاتتى. كورشى كامىرلەردەن وكىمىرگەن، الاس ۇرغان، اباقتىنى باسنا كو - شىرگەن نەشە المۇان جالنىمىشتى دا، كەكتى دە، دەرتتى جارالى دا ابايلار، شۇۋ - لار ەستىلى.

قازاق كامىرىندە نار ۇستىمىدە وتىرغان جۇرت باسنىدا بىرىنە بىرى ۇمتىلىپ بىر اراعا ۇيىلىپ، بىرىنە بىرى شۇرىنىپ جىمىلىپ، اباغىندا جان جاققا شاشىراب تاراي باستاپ ەدى.

الدىستان: جالنىغان، وكىمىرگەن، سىپىنغانلاردىڭ دىبىسى كەلەدى. وق تىيە - كەن ولمىگە قاراي باس بىگەندەردىڭ اقىرىعى ئىكراندۇي، قارغىسى ەستىلەدى. وسى ۇۋاقىتقا شەيىمىن قازاق كامىرى امان سىياقتى ەدى. بىر مەزگىلدە باغاناى قاراغان كوز قايتا اينالىپ بىر سىعالاب قالدى دا، قاسىنىدا ابايلارعا اقىرىپ امىر ەتتى... سونى مەن بىرگە ەسكىنىڭ تەسكىگىنەن ۇش - ئورت بەس اتاردىڭ اجال بىيىستى كوك مويىندارى كامىر ئىشەنە جىلماك - جىلماك كىرىپ الدى. كىرە سالا ۇزىلمەي تاسىرلاغان داۋىستارى مەن بىرگە جارىق - جۇرتىق ەتكەن كوكشىل قىزىل وقتارىن شاشىپ بۇرق - بۇرق تۇتىندەردىن شىعارىپ، وگىدى سولدى قايشىلانىپ نار ۇستىمەنە وق جاۋغىزما باستادى.

- اللا، اللا! ...!!

- اربۇاق، يا اربۇاق...

- قوش، قوش...

- يا رايىمبەك اتا... ساقىتاي كور، يا قۇداي!... دەگەن نەشە المۇان ۇركىمىشتى، جالنىمىشى، شوشىغان ابايلار قازاق كامىرىدا باسنا كوتەرىپ، مىللىتىق ئىلى مەن بىرگە ەلسىز ۇندەردىن ۇزىپەي جاتتى.

العاشقى وقتار مەن بىرگە كامىر ۇستىنە ۇشىب - ۇشىب بۇكتەتلىمىز
بۇكتەتلىمىز تۇسكەن دەنەلەردە بار ەدى. ولاردىڭ بارىنىڭ دە ۇنى ۇبىراق
وشكەنەي. جالەمىزاق ۇبىر ەكەۋىنىڭ عانا داۋىسى:

— ۇۇ - ە... ۇۇ ە... جا... نە... م. جا... نە... م... الل... الل... دەپ
ۇزدىكىمىز قانا ەستىلەدى. كەي ۇبىر وق تىيگەن دەنەلەر، جاتقان جەرىندە
بوشىب - بوشىب ۇتۇسىپ ۇبىر سىرەسىپ، ۇبىر جىمىرىلادى. وڭىنى سولدى
اۋناپ بۇكتەتلىمىز شىبىرشىق اتىپ جاتقانى دا بار. نار ۇستى جوسىپ سىرىل -
ئاداب اتقان قان بولىپ كەتتى. كەي بىرەۋىنىڭ كەۋدەسىنى، ماڭداپىمىز
اتقىغان نىستىق قاندار اينالاسىنىڭ بارىن بويىپ، شاشىپ جىمىلىپ جاتىمىز...
مىلىتىق توقتاماي، تولاس قىلماي كۇرسىلىمىز، دوزاق كۇنىن تۇۋدىرىپ تۇر.
ۇبىراق كامىر ۇشى تۇتاسقان كوك ۇتۇتىن بولىپ كەتتى دە، ەندى تار تەسىككە
قادالىپ تۇرغان كوزدەر كامىر شىمىنەگى ادامداردىڭ ولگەنى مەن ۇتىرىسىن
انقىتاپ كورە المايتۇن، تۇگەندەي المايتۇن بولدى.

بۇل ۇۋاقىتقا شەيىن ولگەن كەسى نار ۇستىنە جاتىپ قالغان 7 - 8
قالغانى جارالسى بار، امانى بار العاشقى اتىلغان مىلىتىق داۋىسى مەن بىرگە -
بىدەنگە دومالاب جىمىلىپ ۇتۇسىپ، سودان نار استىنا قاشىپ، قاشىپ كىرىپ
كەتتى ەدى. بۇدان قالغان ۇشەۋ - تورتەۋى سەمكىتەن تالاراق، قىمىسراق
تۇرغان پەشتىڭ جانىنا كەلىپ تىمىلغان. بۇل ارادا نۇرغان سىمباقۇل،
اۋباكىر، ۇزاق. اۋباكىرمەن ۇزاقنىڭ بويىنان قان ساۋلاب تۇر. ونە بويىلارى
ىپ - نىستىق بولىپ اللە قانداي قىزىۋ مەن قايناعانداي.

مىلىتىق بارلىق اباقتى شىمىنە اللە دە ۇزىلمەي باتىرلاب تۇر. تەسىك -
تەگى كوك تەمىرلەر بىرىنە ۇبىرى سوقتىغىپ تار تەسىككە قىمىلىپ وڭىنى
سولدى ايقاسادى. جوعارىدا، تومەندە وڭىمەدى. ار ۇبىر قوزالمىسى مەن
بىرگە قىزىل وت جارق - جۇرق ەتىپ جاي وتىداي جالانىپ، بۇۋىن -
بۇۋىن ۇتۇتىن دە بۇرق - بۇرق شىعادى.

ار ۇبىر جات دىبىس بەن بىرگە، ازىرشە شىبىن جانى شىقباغان تۇت -
قىنىداردىڭ قورقىنىشقا تولغان كەۋدەسىنى:

- يا قۇداي... يا ارمۇاق...
- اق سارباس، اق سارباس...
- شىنى مەن بىنكەنمىزبە؟!
- قىرىلغانمىزبا؟!.. الل... الل... دەپ جاسقانىپ، شوشىغىپ نۇرىپ
- ۇزىپ - ۇزىپ ايتقان جالىنىش، وكىنىش ارمان ۇتلى شىعادى.

وسى مەن بەس مۇيىمەنتەي ۋۇاقىت وتكەندە اباقتىنىڭ تۇكىبىر جاعىنداى
مىلىنىق داۋىستارى شۇغىلىغىنان توقتاي قالىپ، سول جاققان، كارىيدورعا قاراي،
اقتارلا شۇۋلاي جۇگىرگەن قالىڭ ايعاي شۇۋ ەستىلىى. بۇل جاققا كوپ
قىرىمىزدى قاماعان ۇلكەن كامىر بارەدى. دىبىس سولاردىڭ جاتاعى جاققان شىقتى.
- بوساندىق، بوساندىق... قىر، جوي...

- جاستىعىڭنى الا جات...

-- اناڭ كورى...

- كەت كوزىڭنى جوعالت...

- قىر، جوي... يا اربۇاق... يا بابام دەگەن قالىڭ ايعاي دىردىۋ ەستىلى.
مىلىنىقتار توقتاپ باسىلىپ قالدى. سۇۋىق قارىۋ قۇرغانا قاشقان قولدا
ساقىرلاپ، بوسىپ بارا جاتقان سىياقتاندى. بۇل كەزگە شەيىن قازاق كامىرىنە
قادالغان ۇش مىلىنىق ەلى دە اجال بەلگەسىندەي بولىپ سۇغىن قاداۋدان
توقتاعان جوق ەدى.

سىرتتاعى داۋىس پەش جانىندا تۇرغاندارعا ەلى مەن ەستىلىپ، تەزىنەن
قايرات بەرىپ، اقىرى دارمەنن، قارسىلىققا، المىسۇعا قاراي ايداعانداي بولدى.
- ولسەك قارسىلاسىپ ولەيمىك، ايانا تۇن نە قالدى... ەندى ۇمتىلا. ۇستا

انا مىلىنىقتى دەپ ۇزاق ايعاي سالىپ جىبەرىپ ەسىككە قاراي تاب بەردى.

بۇنى مەن بىرگە اۋباكىر، سىبانقۇل دا:

- باسە، ەندى نە قالدى؟ يا اربۇاق.. يا قۇداي.. ەب كەلىپ ەسىك.
تەن سۇغىلىپ تۇرغان مىلىنىقتاردى قايرعا جاققان جاعالاب كەلىپ تومەن قاراي
جۇلقىپ - جۇلقىپ كەپ تارتىپ قالدى. سول ارادا كارىيدور بويىنان چوسىپ
قاشقان كوپ سالداتتار مەن بىرگە بۇل كامىردىڭ ەلىندا تۇرغانداردا
مىلىنىقتارىن تاستاي - تاستاي قاشا جونەلدى.

وسى كەزدە نار استىندا قالغان بىرەن ساراندا سۇيرەتىلىپ شىعبى
ەلىنىڭىلارعا قوسىلىپ قالىپ ەدى.

سالداتتار كامىر ماڭى ايمىققان سىياقتى بولدى. كارىيدور بويىندا
جوڭكەلىپ شۇۋلاپ تارس - نۇرس جۇگىرىپ كەلە جاتقان تۇتقىندار
بولاتۇن.

وسى جايدى شالا مۇلا تۇسىمىنۇ مەن بىرگە كامىردىڭ شىنىدە قىبىرلاۋعا
شاماسى كەلگەن جانداردىڭ بارلىعىدا، ەندى ەسىكتى بۇزىپ، شىبىن جانىن
قاساپ ۇيىمەن سۇيرەتىپ شىعبىغا كىرىستى.

- بۇز، ھەسكىتى.

- قىيرات.. مېھنى... سۇۋىر انا ناردىڭ تاقىماين دەب بېرەۋگە بېرەۋامىر ھەتتە قولنا تۇسكەن نارسەمەن تاقىيلى ھەسكىتى تارس - تۇرس ۇرا باستادى. ناردىڭ ۇلكەن تاقىماين وزگەدەن بۇرىن اۋباكىر سۇۋىرىب الەب ەدى. بۇنىڭ كازىردە ارقاسى وتىاي جانەب ئسەب جۇرسەدە، بويىن جەكەب ھۇلاتىب اكەتەب بارا جانقان اۋىرقىبالىش جوق. دەرت بىلىنەپتۇن سىياقتى. سوندىقتان بارلىق دارمەنى مەن ۇلكەن تاقىيلى قۇلاشتاب كوتەرىب اكەلە جانەب:

- ۇشتىڭ ۇبرى ەتىل دەگەنىڭ قايدا؟! ون سەگىز كىسەمەن ۇبرىدى شىعارمايمەنىڭ، يا قۇداي دەب ەلى كۇنگە مىز باقباي تۇرغان تاستاي سۇۋىق قۇدايمنا: شىنى مەن ورتەنەب، نارازىلانغانداي بولەب، اقىرىب كەلەب: يا رايىمبەك انا... يا اربۇاق! دەب ھەسكىتى قالىڭ جالپاق تاقىماين مەن تۇيەشتەب قۇيەب - قۇيەب جىبەردى.

ارى جاس، ەرى قارىۋلى، دەنەلى اۋباكىر وزىنە وق تىمىسدە قايرا. تىمان ايرىلماعانداي قاجىرلى سەنەمدى سىياقتى ەدى. باغانادان بۇنىڭ بويىن قۇيەتەب، جەكەب باسەب تۇرغان جاين قورقنىش، ەندى قايناعان اشۇمەن مىزانەڭ استىنا تۇسەب جوعالىب كەتكەن سىياقتى. ساۋدەنەنى تەسەب كەرگەن وق، سول دەندەن شىعارغان سىتىق قانى مەن بىرگە، ەك الەى مەن بونداى ادامداردىڭ شىندەگى قورقنىش، ۇركەكتىكتى دە الاشىققان سىياقتى.

اۋباكىرمەن بىرگە سىيانقۇل، ۇزاق دا ھەسكىتى ۇبرى ۇبرى تاقىماين مەن تارس تۇرس ۇردى. توبسا شىقىلداپ، شەگەسەنەن شىعب قۇبىراب كەتەب بارا جاتتى. كىشكەنە قالانىڭ جوندەكىلەۋ بولەب سالمنغان اباقتىسىندا سونشالىق سەنەمدى مەقتىلىق، ۇلكەن بەرىكتىك جوق ەدى.

ايتەۋىر ولەتۇن بولغان سوڭ قارسەلاسىب، الەسەب ۇلمۇ كەرەك. سونداغانا شەيت بولاسىڭ دەب ەرتەدەن كۆب ايتىسىب، نىق سەنەسكەن كوڭىل مەن كامىر شىندەگى شاماسى باردىڭ بارلىعى تۇتقىن ەسەگىنە بارلىق كۇشتەرىن سالىب ەدى.

اياغىندا اۋباكىر بەس التى سالىب قالەب، ەندى تاى دا العاشقىنداى ەكەبىن مەن ەكىلەنەب كەلەب تاى ۇبرى ەكى تەرت ۇستى ۇستىنە تۇيەب - تۇيەب جىبەرگەندە: قارا ەسەڭ شالقاسىنان قىبىساي بارەب، قۇلاي كەتتى. دەنەسىن سۇيرەۋگە شاماسى باردىڭ بارلىعى دا:

— يا ااق سارباىسى، يا ئاكامرى بەرە كور. دەپ شۇۋ — شۇۋ ەتەب،
الدىشى بوساب شىققانلاردىڭ ارتى كارىيدوردان ارىلعانشا بۇلاردا جوسىمىب
ساتىرلاب قاشىب جونەلىدى.

بىراق اباقتىنىڭ ۇز شىندە سالدات بولماسادا، نىستامى ۇلكەن قورعان
شىندە ادەتتەگى كۇزەتتە جۇرگەن قارىۋىلار ەلى دە بار ەدى. اباقتىنىڭ
ۇز شىندە كىرىب كامىرلەردى اتقىلان سالداتتار: العاشقى قىرغىز توبى
سىكىتى بۇزىب شىمەب، قالدڭ سەلدەي بولىب وزدەرىنە قاراي قابىتاعاندا
ەسى شىمەب بوسىب جونەلگەن. اراسىندا قارىۋ جاراغىنان اىرىلىب قالغانىدا
بار ەدى. وزدەرى قىرىب قان جوسا قىلىب، ۇلتىرىب تۇرسادا، سول ولمىگە
ايداب تۇرغان توبتارى بەتى باسى قان بولىب، اجال تاڭباسىن باسىب العان
پىشىندەرى مەن وزدەرىنە قاراي دۇرىك جۇگىرگەندە، سالدات اتاۋلى: كور
شىندەن قوپارىلىب كوتەرىلىب كەلە جاتقان كەكتى كورگەندەي، جايىن جۇز-
دى، سۇۋىق قايراتتى كورگەندەي بولىب، قارسى قاراپ تۇرىۋعا شىداي العاي
شىمەب جونەلگەن.

سولاردىڭ الدى بوسىب قاشقان تۇتقىندار مەن بىرگە شىمەب ەسىن
جىيىب الىب، قايتادان قارىۋالامىبدا قالب ەدى.

سونداي سوندايلاردان قۇرالغان ون شاقىتى مىلىتىق اباقتى ۇيىمنىڭ ار
جاعىنا قاراي شاشىراب شىمەب دۇۋالدىن سەكەرىب شىمامىن دەپ، تىرىم-
تىراقاي قاشىب قارىبالاسىب جاتقان تۇتقىنداردىڭ بىر تالايمىن ەلى دە اتىب
جىمەب، قانىنا شومىلىرىب جاتقان. قازاق كامىرىنەن شىققان قاشقىندار ەدىل
وسى كەزگە كەلمەب مىلىدى.

بۇل ۇۋاقتتا كۇن كەشكىرىب، قالا شىندە سىرت قاراغىسى كىرىۋگە
اينالغان ەدى. ەگەر كازىرگى توسقاۋىلىدان امان ەسىن شىمەتۇندارى بولسا،
بىر دەمە قىلىب جالتارىب، قاشىب كورىۋگە سول بىر سۇيەنىش سىمىقتى
بولاتۇن. اۋباكىر ۇزى قاشىۋمەن بىرگە ۇزاقنىدا قولتىغىنان ۇستاب سۇيرەي
جۇگىرىب كەلە جاتقان. بۇلار شىققان مەزگىلدە ەدىل اباقتى سىگىمنىڭ الدىندا
تۇرغان سالدات جوق ەكەن. سول جاقتا دۇۋالدىڭ ەڭ جاقىن جەرىنەن
جاڭاغانا سەكەرىب كەتكەن بىر تارانشىنى كوزدەرى شالىب قالىدىدا سوعان
قاراي جۇگىرىستى. سىبىنقۇل اۋباكىرمەن ۇزاقنىڭ ارتىندا ەدى.

جۇگىرىب دۇۋالعا جەتە بەرە، ۇزاقنى قولتىغىنان، اباغىنان كوتەرىب
دۇۋالدىن اسىرىب تاستاپ اۋباكىر ەندى ۇزى سەكەرىۋگە اينالغاندا، ارت

جاعىنان بۇلارغا قاراي كەزەلگەندەي بولمى تارس بەرگەن مىلتىق داۋسىن
ستىدى. سول كەزدە جان ۋىشەرگەندەي بولمى اۋباكىر دۇۋالدىڭ ۋستىنە شىعا
بەرە ار جاعىنا قۇلاي مۇلاي دومالاب تۇستى.

جالعماق دۇۋالدان اسا بەرگەندە ارتىنداغى سىمانقۇلدىڭ:

— ا — ه — ه ... قالدىم ... مەن ... قوش ... دەگەن سوزدەر بىن عانا ستىدى.

وعان وق تىيىپ، شالقاسىنان سەرەڭ — سەرەڭ ەتىپ بارىپ، اياغىندا جىمىرىلىپ
بۇكتەتلىپ قۇلاب قالدى.

دۇۋالدان تۇسىسى مەن اۋباكىر ۇزاقنى قايتا ۇستاپ كونەرىۋگە اينالمى
ەدى، ونىڭ قوزعالارلىق جايى بولماي قالغان ەكەن. اباغىن باسا المادى. الدىندا
بويىنان اعىپ جۇرگەن قاننىڭ ۇزى دە بۇعان مەكشەب، دەنە تاۋىپ تىيگەن
وقتىڭ بارلىغىن ېلىك بىرىپ جۇرەدى. بۇل ۇۋاقتىنقى شىدىن مەرەكشە شىمالمىق
قىلىپ تىستەنگەن تارامىس قايرات بىن عانا زورعا سۇپىرەتلىپ كەلگەن ەكەن.
ونىڭ ۇستىنە دۇۋالدان قۇلاب تۇسكەن ۇۋاقتىنا كارىناڭ دەنە وقىس جىغىلىپ
مەرتىكىب السىرەپ قالمىتى. كازىردە ولمىگە بوي ۇرغانىما، جوق تالغانىما
ايتەۋىر ۇكى كوكەرىپ، تىرشلىك اجارى كەتىپ بويى سۇۋىتىپ كەتىپ بارا
جاتتى.

جۇرىۋگە ېىر جولانا جارمايتۇن سىياقتاندى.

سول كۇيدە اۋباكىر ارقالاب، سۇپىرەتىپ اكەتەكشى بولمى ەدى، ۇزىنىڭ
دە جايى كەتىپ، باسى اينالمى، شىمىندەگى دەرت ئەكسەلتىپ جىغىپ بارا
جاتقان بىياقدى، وزاق بىن بىرگە سۇلدەرى قۇرىپ جىغىلا كەتتى.

باسىندا قالغان اقىرى سەزىم ۇزاققا جولداسىنىڭ جايىن ۇقتىرغانداي
بولدى. ول: — ۇۋھ... بىشكەنم وسى عوي... بار ەندى... قوش... البان بالاسىنا
تېرى قالساڭ سالم ايت... ارمان جوق.. ەل ۇشىن... دەدى دە كوزىن
جۇمىپ قايتا تالىپ كەتىپ بارا جاتتى.

سول ۇۋاقتىنا ساتىنولاعان مىلتىق داۋسى جاقىن جەردەن تاغى ستىلە
باستادى. ەندى كوشەگە شىغىپ اتقىلاۋعا اينالغان ەكەن.

كىمىرىۋگە ورىن قالمادى. اۋباكىر: قوش! قايران ۇزاق... جاماندىغىم
بولسا كەش، جارقىنىم! دەدى دە ۇزاقنىڭ بەتىنە قاراپ سىرعىپ جونەلە بەردى.
اقىرى بىرت ۇزاقنىڭ كىرىمگى قوزغالىپ نىمەنەن بىك قاعىپ قوشتاسقان
ئىدى بولدى.

اۋياكىر جاقىن جەردەگى دۇۋالدان دۇۋالغا سەكىرىپ وتىرىپ، الدىندا وزىنەن بۇرىن قاشىپ شىققان ەكى تارانشى ۇبىر قىرغىزغا قوسىلىپ نورتەۋ بولىپ الىب ۇبىر قورادان ۇبىر قوراغا ۇتۇسىپ، اباقتى ماكىنمان ۇزاب كە. تىب بارا جانتى.

بۇلار سول ۇتۇنى ۇبىر ەسىز ۇيىدى تاۋىپ الىب، ازغانا بەكىنىپ وتىرىپ ەسىن جىيىپ الىب، ەل ابدەن جاتقان سوڭ، قالانىڭ ادامدارىنان ۇرلانىپ جاسىرىنىپ ۇجۇرىپ وتىرىپ قاشىپ بەردى.

كوشەدە كەلە جاتقاندارىندا ۇرگەن ۇيىت ەستەرىن شىعارىپ ساستىرىپ ەدى. بىراق ۇيىت داۋسىنا شىققان قوۋغىنىشلار بولغان جوق. بىتتەن سوڭى بىرگەت: قالانىڭ كوشە كوشەسىنە كولدەنەكەتەتە تارتىپ تاستاعان نەشە قاتار اربالار، قالا سىرتىندا ابقىش — ۇيقىش قىب قازغان ورلار بولدى.

وسىعان قاراپ قاشقىنلار بۇگۇنگى وقىيعانىڭ شىكى جايىن تولىق ۇتۇسىندى. بۇل قالا، ماكايداعى ەلدىڭ شاپبۇلىن، جاۋلىعىن كۇتەدى. سوندىقتان مىنانداي باس قورعايتۇن قامدار سىتەپ قالاسىن بۇۋىپ، ۇتۇيىپ دايندىنىپ وتىر. اباقتى شىندەگىلەرگە سىتەگەن قانتى جازادا سودان.

— اتتەڭ سول كۇتكەن جاۋى نەگە كەلمەدى؟ نەگە كەككە كەك، قانعا قان اعىزىدى؟ نە ماكەاز، نە قاسقا جايىساڭ جۇۋسادى عوي... مىناۋلىق مىناۋ دۇسپانىڭ سۇمدىعىنان. اتتەڭ... اتتەڭ... دەگەن ارمان شىقتى. جاۋ قولىنان قۇتىلىپ دالاعا شىققان سوڭ قىرغىز، قازاق، تارانشى دەمەي ۇتورت قاشقىن، دالادا وتىرىپ، بىرگە تۇۋعان ۇبازرىن جوقتاغان تۇۋىسقانداردى بولىپ وسىنداى جالىندى ارماندارىن ايتىپ وتىرىپ بوناداي بوزداسنى.

XI

قارا قول قىرغىنىنىڭ قاپارى قارقارغا جەنكەندە، قالنىڭ ەلدىڭ قان جىيىنىنىڭ ورتاسىنا زەڭبىرەك وعى تۇسكەندەي اسەر ەتتى. جات قاپار جايلاۋ جايلاۋدىڭ بارلىعىنا كەشكە جاقىن ۇبىر مەزگىلدە ۇتىيىپ ەدى. ەل ەرسىلى قارسىلى شاپىسىپ كەشكى جايلىسىنا جۇرگەن جىلقىدان داملىسىن دامىل توب — توب ات ايعىرلار ۇستالىپ ەرتەلىپ جاتتى. ەندى «قىرىلىۋ، قىرىۋ، قولغا تۇسكەن ۇلىقتى قولما قول باۋىزداۋ، قاندى قان مەن جۇۋىز، سونى مەن بىرگە بۇل ارانى مەكەن ەتەي، تالاق قىلىپ، بارلىق وتكەن داۋرەنگە، باياعىندان بەرگى مومىن تىرشىلىككە قوش ايتىپ اۋا كوشىۋ. تەز — تەز كەك الىب، كەزىنە كەلگەندى ورتەپ جوسىپ جونەلىۋ»، ەندىگى

قالغان اجارسىز كۈننىڭ، ادبرا قالغان كۈننىڭ بارلىقى قامىدا، تىلەگى مۇرا.
تىدا سوعانغانا ارئالىدى.

سوندىقتان، ەركەك ئاناۋلى ات ۇستاب، نايىزا بايتاب، مىللىتىق وقتاب،
ايبالتا، ساپسى سىياقتى قارىۋلارمىن سىبايلاپ داينىداپ جاتقاندا، ايدلەر ۇي
ئىشنىڭ جۇگىن جەگىلدەپ، بولەك سالاقنى ازايتمىپ، وتە كەرەك بولانۇن
اسبايتارمىن عانا ۇبرەكى تەك قىلىپ بۇۋىپ، وزگە بۇيىم اتاۋلمىسن قايدا
قاستارمىن كىمگە بەرىپ، تابىمىرىپ كەتەرمىن بىلمەسەدە، ەندى كەرەكسىز، تالاق
بولغان دۇنيىدەي كورسە باستادى.

ۇيدەگى بوگەت بولانۇن ۇلى دۇنيىدەن باسقا دالادا جۇرگەن ئىمى
قازنا، اياقتى مالدىك ۇزنىڭدە قانشاسى بۇيىمىرارى، قانشاسى قولنىدا قالارى
بەلگىسىز. ۇپىكەنى بوسقان ەلدىن كورىپ وتىمى. اسمنىڭ قىمىزىل
بورىكى ارتىمان قۇۋعان اسكەردەن بو كەرىلە، اسىعا قاشاتۇن بولغان سوڭ
قورالى قوي، توپتى سىبىرلارنىڭ تالاپىن، نالاي جەرگە شاشىپ سىز تاستاپ
كەتتى.

جاسى ۇلكەن قارىپە، ۇلكەن باستى ەركەكتەر بولسىن، قارىۋ ۇستاعان
جاس جەلەك بوز بالا، قاتىن قالاش، بالا شاعا بولسىن - ۇبارنىڭ اۋزىندا
قايتا - قايتا ايتىلاتۇن ۇبىراق ۇسوز.

- دۇنيىەنىڭ ۇبارىدە جان ساداعاسى، مالدا، جەردە امانشىلىق، تىنىشىقتا،
ەر ازاماتنىڭ امانشىلىغىندا جاقسى شىعار. ولاردىڭ باسنى كۇن تۇۋعان سوڭ
دۇنيىەنىڭ، قازنانىڭ، مال مۇلىكتىڭ نە كەرەگى بار دەسەتۇن.

بۇل نىمىدەتنىڭ جولىندا بالاسى سالدا تىققا بىلمەتۇن دە، بىلىنبەيتۇن دە
ۇبارى دە بىردەي جۇمىلعان. قازرگى ۇۋاقىتتا تۇڭخاتار، داۋلەتباقتاي بىرەن
ساران مالدىن قىمىاعان، توقتىغىن تىنىشىغىن قىمىاعان بايلار بولماسا، ياكى
وسبان سىياقتى ۇلىققا تىمىلعان تىمىلاشتار بولماسا وزگەنىڭ الاسىز، الاكسىز
بىرلىگى باردى.

بەلگىسىز ۇلكەن، قىيىن ساپار بار دەپ ۇبراكەنىڭ بالاسىندا، ۇبىر
ۇيدىڭ شىندەي بۇۋىنىپ تۇيىلىپ داينىداغان ەل: ۇبىرى بىلگەندى
ۇبىرى ۇبىلى. ۇلكەن بىلگەندى بالا ۇبىلى. بىرەۋدىڭ سويلەگەنن جۇرتە -
تىڭ ۇبارىدە سويلەدى. وسىندا ي باس اياغى بىردەي قالدىڭ ۇستىندە تۇتاسىپ
جۇمارلانغان ەلدىڭ ورتاسىندا تىم بولماسا ۇبىردە بىرەۋ بولسادا ەرتەك ۇبىپ

كوشىپ كەتكەندە باراۋون جەردىڭ جاي كۇيى قانداي، كوب ەلدى، بوتەن ەل سىمىزدا الاتۇن بەيىل بارما؟ كەڭدىك قانداي؟ وندايدىڭ شىس بىرىن دە بىلمەيتۇن، قابارشمىزدى. بۇنى كۆپ دە بىلمەيدى. كوب دىشىندە كەرەك دەسە جالغىز جارمىدى نەكەن ساياق ادامدا بىلمەيدى. باسىندا ئىبتى بۇلاي قىسباققا الاتۇن بولسا اۋامىز دەگەن سوز سۇيلىنگەن كەزدە: قالماققا بارادى ەكەمىز. ونى مەن ۇزاق جاقسى ەكەن. ۇش جىلغا مولمان سىمىزىمىز ساقىتاپ شىعام دەپ ايتادى دەسكەن سوزدەر شىققان. وسى كۇنگە شەيىن ەلدىڭ كارى جاسىنىڭ مالداىىب جورگەنى سول عانا سوز.

بۇنى سىمىزىمىز ورەسكەل دەيتۇن، كۇدىككە الاتۇن كىسى جوق. ونداى ايتىۋشى بولسا ەلدىڭ بىرىككەن تىلەۋىن بۇزىۋشى، كوشىمىلگىنى ئوتىۋشى سەبىندە تانىلادى.

بۇلاردان باسقا ەلدە: كوپتىڭ بايلانغان سىمىنە، كوپتىڭ جۇمىلغان نىيە - تىنە سىندە، شەك شۇبادا جوق. تاس تۇيىمىندەى نىق بايلانغان. شەكەلەنسىكەن. ۇل دەگەن جەردە ۇلىسىۋ، وتقا ئۇس دەگەن جەردە ويلانباستان، ايفانە - ماستان وتىنادا تۇسۇگە قالىڭ توب شىمنى مەن اق داىىن سىمىقتى.

جامەككە قاپارىنان سوڭ ۇش - ئورت كۇنىڭ دىشىندە جارمەككە باسىنا ەلدىڭ قالىڭ توبى بارىپ قايتقانغان بىر قارىيى قالىڭ كوشىمىلگىنىڭ جاي كۇيى سىمىندەى ەدى. بۇل كۇندەردە بۇرىنغان بەرى اتمان، ابيىمىزىنە يا ئىل، يا بەدەلەنە قالىڭ ەل بولىپ باس ئىتەپ مويىندايتۇن باشى جوق. وندايلاردىڭ بارلىعىدا تۇتقىندا، جازادا، بىراق سوندايلار جوق بولغان ساىىن ەلدىڭ قالىڭ توبى ۇرۇۋ ۇرىۋى، بولسىن بولسى، جايلاۋ جايلاۋى تۇگەلى مەن بىرىنە بىرى جامىراسىمىب، بىر جولانا شەك قارىنى ارالاسىمىب، شىنى مەن قانات جازىب تۇتاسىمىب كەتكەن سىمىقتى. ەلدىكى بىرىلەك، تۇ - تاستىق باسىمىلار ارقىلى عانا تۇۋعان تۇتاستىق ەمەس. ناعىز قالىڭ، مىقتى كوپتىڭ وزىمىكى. ەركەك ۇرعاشى، كارى جاسىنى تۇگەلى مەن بىر ارعا جىيان، شوقتاي بىرگەن بىراق ۇران، بىراق عانا قارا وزەكتى قاق جارغان، نامىس تىلمىندەى تىلەك بار.

سوندىقتان، ەل ەلدىڭ اراسىنداى قاتىناس بۇرىنقىدىن دا كۇشتى. ەكىمىن قىزىۋ ەكىلەنەب داىمىنداىمۇ، كۇتىمىنۇدە بۇرىنقىدىن سونا عۇرىم تارتىبتى، نە ئىسىن بولسادا شابشاڭ. قوزعالىسىن، قىيىمىلدىڭ بارلىعىدا جىلپىڭ قاعىمىب، ۇرشىقتاي ۇيىرىلىمىب، تانىمىستىق، نەزدىك بەن قۇلىراب تۇرغان سىمىقتى.

كەڭ، مومەن، بولپاش، سالدەرت - سالاق جايلار بۇل كۈندەردە بوي جاسا-
غان بالاداي. بۇرىن مەش ۋاقىتتا كورسەتەگەن وتەن كورسەتەپ، ەكەندەتكەن
جالنى مەن ۋەشقىنداب الامزىب تۇرغان سىياقتى ەدى. سول كۇيدىڭ ۋستىمە
قارا قولدىڭ سۇمدىق قابارى جەتمىسى مەن اق، ەل جىلاب، سىقتاب، شوشىنىپ
ۋركىم بو ساڭسۇدىڭ ورنىنا ۋىراق ۋساتىڭ شىندە تاستاي قاتايىپ، اشىۋ
مەن، كەك بەن جانىب شىيراب الدى.

سول ۋتۇنى اق ۋجۇز جۇزدەگەن قاربۇلى، سايماندى ەر جىمكىتەر بلەي
سايلى ساىگۇلىكتى مەنەب جارمەككە اينالاسىندا ۋساق قالالاردىڭ بارلىغىنا
جاعالاي شاپبۇل جاساب شىقتى.

بۇل شاپبۇلدار تامام جايلاردىڭ كۇش بىرىكتىرىپ، تىزە قوسىپ الىپ
ستەگەن ۋسى مەس. ۋر اۋداننىڭ ەلىنىڭ ۋزدى ۋوز بەتى مەن مىنا ەستىلگەن
سۇمدىق قابارغا بەرگەن ەاشقى جاۋابى سىياقتى ەدى. بۇنىڭ ۋبارى ەرتەڭ
بولاتۇن ۇلكەن قىمىلدىڭ باسى. سوعان الدىن الا، قارا جارسى سىياقتى
ۋبىر سىتەر سىتەپ، ەرتە باستان بابتانىپ الدۇ كەرەك. بىرەن ساراندا
بولسا قارىۋ سايمان ۋتۇسىرىپ الۋعا بولادى. جانا جارمەككەنى شوشىنىۋ
كەرەك. الدىن الاقۇتىن الىپ، ۋركىمە بەرىۋ قاچەت.

سونداي تالاي - تالاي سەبەپتەر جىيىلىپ كەلىپ، بۇگۇنگى كۇندى
جاعالاي شاپسقا اينالىدىغان. ۋىراق ۋالى بارلىق البان ۋبىر اراعا جىيىلىپ،
ۋىراق جەردگە كۇشمن جايىپاندىقتان، ۋر جايلاردىڭ ەلى ۋزدى ۋوز
تۇسىندا ۋساق قالالارىنا قاراي بەتتەسكەن.

سونى مەن تاڭ اتقانغا شەيىن شىرعا ناقتىنىڭ توبى وزىنە جاقىن جەردەگى
ناۋاسلەردىڭ ۋبىر ەكى زايىمكەسىن شاۋىب ۇرتەپ، مال مۇلكىن تۇگەل
ايداسىپ الىپ، سودان ارعى جەردەگى جالاقاش قالاسىندا شاپبۇل جاسادى.
ۋىراق بۇل ەرتەدەن ورنالاسقان، كوب قازاق ورسىڭ ۇلكەن قالاسى ەدى.
ەلدىڭ شاپبۇلدىن كۇتكەندەي قامدانىۋلى ساق ەكەن. الدىڭشى زايىمكەلەردەي
كەسىسىز، قارىۋسىز بوب كەزدەسكەن جوق. جاسانغان جىمكىتەردىڭ شاپبۇل -
لىن تىزە قوسقان سىنماقتى كوب مىلتىق بەن قارسى الىپ قالاسىنا جۇۋىتىلدى.
بۇعان شاپقان ۋۋاقىتتا تاڭدا اتىپ قالىپ ەدى. جالغىز سىتەلگەن ۋسى، تاڭ
ەرتەڭ ەرتەرەك قالادان شىققان جۇرگىنىشىلەرىنەن 5-6 كەسىنى ۇلتىرىپ،
ۋبىر ەكى ۋۇش قوراعا تاۋ جاھىننان جاسىرىنىپ كەلگەن ەكى ۋۇش جىمكىت
ۋورت قوبىدى.

بۇعان سىنەگەن سىنەرى وسى مەن بىتىپ كۇن شىمۇعا اينالغان كەزدە
جان - سەيت باستاغان كوپ جىگىت ءتۇن بويى سىنەگەن جورىقتارىنا،
شايبۇلىمنا نزار بولىپ، ەندى «جارمەككە جارمەككە» دەسەپ اسىمىپ شايقىلاب
سولاي قاراي بەتتەدى.

وسىنداى ءىستى اق بەيت، جەل قار قارا، تاكبالى تاس ەلى دە توب
توب جىگىتتەر اتتاندىرىپ ءار جەردە ءار الۋان قىلمىپ ستەپ جەلپىنىپ
الغان. بۇل تۇنگى جورىقتا قازاق توبىنارنان كىسىنەي شىمىن شىققان جوق،
جالعىزاق بەس التى جىگىتتەردىڭ استارىنداى ائتارىنا عانا وق ءىدى.
جەر، سۇۋ مەن قوشناساتۇن كۇن تاقاب كەلدى، ەندى بۇكۇن بە،
ەرتەك بە كەتەدى. كەتكەندە كەكتى جۇرەك، نومسارغان ءجۇز، تۇيىلگەن
قاباق بەن كەتەك. ارتتا قالب بارا جاتقان زىرولق، رەنەش، قىيانات داۋرەنى
مەن سونىڭ ءبارىن تۇۋىمىزغان جات مىنەزدى، جاۋ نىيەتتى ۇلىققا ايىقبايتۇن
رازدىق، ارىلمايتۇن لانەت، قارعىس ايتىپ كەتەكشى. سول جىيىرەنش قار-
سىلىمىن قالىڭ ەلدىڭ قان جۇرەگىمىزە نىق ساقتاماققا، مەككۇلىككە ساقتاماققا،
وزدەرى مەن بىرگە الاكەتەكشى.

بۇگۇنگى ءتۇننىڭ سىنەرى سول لانەت ايتقان جۇرەكنىڭ ەڭ العاشقى
نەت شەشلىگەنى، بەتىن اشقانى.

ءىستىڭ باسى تۇنەن باستالغان بەتى مەن جەلمىسى ۇزىلمەستەن، كەلەسى
كۇننىڭ تاك ەرتەگىمىزە ارالاستى. ەندى توي جارمەككە ۇستىمىز قاراي اۋنادى.
تۇنگى جورىقتا بولغان جىگىتتەر جايللاۋ جايللاۋلارىنا قايتىپ، استارىنداى
ايتارىن اۋستىرىپ، شالا مۇلا تاماقتانىپ تىنەم العان سوڭ بارلىعىندا:
«جارمەككە قاراي قابتاسىمىن. تايلى تايلعى قالماي سونىڭ اينالاسىنا جىيىلسىمىن.
بارلىق قارىۋ اسباب قولدا بولسىمىن. بۇگۇن بار قايراتتى سالاتۇن كۇن.
بۇگۇن بىركىلىپ بوي باعىپ كەلمەي قالاتۇن كىسى بولسا، ول ەلدىڭ
تىلەۋىنەن قالغان، شەتكە شىققان، كوپكە بوتەن كىسى بولغانى. كەلەتۇندەر
تەز قامدانىپ، بوگەمەي كەلسىن. دامەلى جىگىت سەنەمەلى قارىۋ، جۇيىرىك
ات بۇگۇن ۇشىمىن. بۇگۇننەن قالغان جان - جان، مال - مال دەگەن بۇيىرىق
قاپار جان جاقىمىڭ بارلىعىمىز: ەكىمىزە شىققان سايگۇلىكتەردىڭ تىزگىن ۇشى
مەن بىرگە ۇشىپ، شاشىلىپ تاراپ جاتتى.

بۇيىرىق قاندايلىق ءتارتىمى، نەمىز كۇشتى بولسا، سونى مەن بىرگە قامدانغان
ەلدىڭ جىيىنى، شايبۇلى دا سونشالىق تىمىز ەكىمىزى ەدى.

مەزگىل شاڭقاي تۇسكە جاقىنداغان ۋاقىتتا جارمەڭكەنىڭ كۈن باتىس جاعىندا كوك جونا قارا بورىكتى البانىڭ قارا قۇرتشا قايناعان قالىڭ توبىغا سىرەسىمب، لىق تولغانداي بولدى. ۇزىن كوك بەلىڭ شىرعاناقىغا قاراغان بەتى جىڭشەكەلب افقان مولىر بۇلاق، كىشكەنە وزىن بولاتۇن، تۇنگى جورىقتان بەرى تىنىم الا الماي كەلگەن انتار بولسا، سول ارادان ازىنا سۇۋلاب، ەر توقىمدارىن جەلپىتىمب، ايمىلدارىن قايتا تارتقىمىزب كازىر بولاتۇن جورىققا تىمىز ازىرلەنىمب جاتتى. قالىڭ قولىڭ ار جەرگە كەشەلمب ۇپرىلمب جىمىلغان، قارا نوپىرلەرىڭ ورتاسىندا كەي كەيدە ۇزىن نايىزاغا بايلانغان قىزىل الا نۇۋلارىدا كورىنىدى.

ار جەردەگى توبىڭ ارا اراسىندا بىرىنەن بىرىنە قاراي مەزگىل — مەزگىل شابقىلاب شىققان تىلىشلەر، قابارشىلار كورىنىدى.

سوڭغى ۇپىر از ۋاقىتتا بىرىنا كەلمۇشېلەر سايا بىرلاي باستادى. ەندى جىمىلار كۇش جىمىلىب بولمىب قالغان سىياقتى. مىناۋ تەكتە جالپايىمب، كىشىرەيىمب ۇپرىسىمب تۇرغان جارمەڭكەگە وسى قولىڭ ۇزى دە قاتباي شابسا، تامتىعىن قالىدىرمايتۇن سىياقتى.

بۇگۈنگى جىمىنداردىڭ ورتاسىندا كوكبە نۇسقا بەرىمب، ايعايلاب باسشىلىق تەتب جۇرگەن كىسى از مەسى، كوپ. ۇپراق سول كوپىنىڭ ار قايسىسىنىڭ اينالاسىندا كەم بولسا ۇپىر نەشە جۇزدەن اسكەرى بار. قول قولىڭ بارلىقىدا جوعارى كوتىرىلمىب تىگەيىمب شانشىلغان شوقبار، سويىل، سىتىمك نايىزا، جارقىلداغان ايبالتا. ەل قولى تۇگەلى مەن سىتىمكى، شانشىقلى قول سىياقتى. مول دەنەلى، قالىڭ ەلدىڭ اشۇ مەن ۇرىپىگەن ۇجۇنى، ايدىن مەن تىكىرەيگەن قايراتتى توبە شاشى سىياقتى. ۇدىرەپىگەن تىك تۇرغان اشۇ، قايرات بەلگىسى بار.

جالىمىزاق جارمەڭكە كۇشى قانشالىق، قاندايلىق كەنى بەلگىسىز. سول بەلگىسىزدىڭ بىشىندە ەڭ الدى مەن ۇن شىعاراتۇن مىلىق بولىۋ كەرەك. سوعان جاۋاب بەرەتۇن وتتى قارىۋ قازاق قولىندا قانشا قامدانغان مەن ازىنا بولمىب شىقتى. بەس انتار اتاۋلى تىمىتى جوققا جاقىن. بارىندا از ناۋلاق بەردەككە عانا بار.

ودان باسقا كوپىلىكتىڭ سەنگەنى ارقار، تاۋ تەكە اتاتۇن جالعىزوق. سودان قالغانى بىتىرالى شىقتى، بىرەن ساران قوس اۋىز.

ايتەۋەر مەلئىق داۋىسەن كۈبەيتىۋۇ ئۇشەن، كەي بىرەۋلەرنىڭ قويفىنا تەسەب العان جامان شولاق التى اتارلارىدا بار.

قارىۋ دەگەن قارىۋ وسى. ئىمراق بارلىق ەلدىڭ جۇزىنىدە سان قارىۋدان كۇشنى بولارلىق ۇلكەن سەنەش بەلگەسى، ئىرى قايرات اجارى بار.

بىرەۋگە بىرەۋدىڭ سىرت اجارى، جالىندى ئجۇزى، ەكىمىدى شابشاڭ قوزعالىستارى وسى جالىدى ۇغىنىدېرىپ سەزدىرىۋ مەن بىرگە باھانادان بەرى جىيىلىپ جاتقان تۈپتىڭ ارا اراسىندا سويلەنگەن سوزدەن دە سول ئىلىنىدى. بۇگۇنگى تۈپتارعا جاعالاي قىدىرىپ ئجۇرىپ سويلەگەن جىگىتتەردە بولغان. ولار: كوكباي، بايماعامبەت، جان - سەيتتەر ەدى. ئىمىر بولەك تۈپتارعا قارتباي دا ايعايلاب ەكىلەنمىپ تۇرىپ كۈپ - كۈپ سەنەشتى، كۇشنى سوزدەر ايتقان. سولاردىڭ ئبارىنىڭ ايتاتۇن سوزىن كوكباي انىقتاب، اشەب تۇسىنىمكىنى قىلىپ سويلەگەندەي.

ول شىرعانقتى ەلى ەندى ئشابۇلعا شىعامىز دەپ اتقا تەگس ئمىنىسىپ، كوك بەلدىڭ بەتىنە قاراي گۇرىس - دۇرىس باسب قوزعالا بەرگەندە كۈلدەنەككەب شاۋىپ كەلمىپ:

- ۋا جىگىتتەر ئبارىمىزدى اتا - بابانىڭ اربۇاعى قولداپ، جولمىزدى وگھارسىن. بۇل تىلەكتى تىلەمەگەن جان جوق. جاس كارى، جاقسى جامان تۇگەلى مەن وسىنداى اق تىلەۋدىڭ ۇستىندە. تۈبەمىزگە قۇي قازسادا شىدادىق. ەندى كەلمىپ بارلىق ەر ازاماتنى قىرعىنعا سالام دەيدى. ونىڭ ايدىۋىندا بارىپ قىرىلعانىشا، وسى تۇۋعان جەرىمىزدە، قالىڭ ەلىمىزدىڭ الدىندا وسى ەلدىڭ نامىسى، ەلدىكى ئۇشەن قىرىلايىق. ئىرىمىز قالعانىشا قاسارسىپ شىداد باعا. يىق. قىرىق جىل قىرعىن بولسادا اجالدى ولەدى دەگەن. ئىتتى ولسەك وسى نىيەتنىڭ ۇستىندە ۇلمىپ اق قالايىق، ەركەك توقتى قۇرباندىق. ئىمىز ولسەك ەرتەڭ ئاعى ئىمىر ۇل تۇۋادى. تۇپىندە ەل تۇۋىي جىمىلماسىن. المىسباساق اتار تاڭ، شىعار كۇن جوق. ەندى شىمداردا، توقتاردا جايىمىز قالغان جوق. ولسەك، مىناۋ ولگەندەردەن ارتىق ەمەسىمىز. وسىنداى جولىمىز. بۇرىن قازاق بالاسى ئىس قىلىپدە، ۇلمىپدە كۈرگەن جوق. بەتىمىزدەن جارىلعاسىن دەپ كەلمىپ ايعايلاب: ارەسى ۇيسىن، البان بابالارىم، بەرگى رايىمبەك، ساۋىرىق اربۇاعى قايداسىڭ؟ ۇك ساپارىڭدى بەر، جار بولا گۈر، يا اربۇاق! يا ئاڭمىرى!... دەپ ايعايدى سالىپ جىمىردى.

كوك تۈبەنى قايتاي تۇرغان قالىڭ قول ئىمىر اۋىزدان:

— يا اربۇاق، اربۇاق... دەپ شۇۋ — شۇۋ ەتكەن بويىمەن بەلدەن اسا بەرە جارمەگكە قاراي بەت تۈزەدى. جەلمى كۈنكى دالانىڭ ورتىدەي ۈزىن جونانى قاب—قارا توپەر بولمى قايتاب المى ۋىتقىمى شالقىمىلاب قويدى. جايمىن كۈشتەي جالانغان قارا شۇبار توب دۈركىرەگەن سەلدەي اقتى. تاۋاسىن اسبانغا شايشىب بۇرقىراغان قالدك شاك باستى. تەككە قاراي تاۋ كەگى اقتارىلعانداي بولمى جەر كۈگىرەنمى، دۈنيە شۇۋغا تولدى.

جەر سىلكىنىپ، تاۋ ويران بولمى قۇز ياسىنان جاقبار — جاقبار تاس قۇلاندا سىملىتۇن كۈتمى — كۈتمى، ساتمى — سۈتمى ۋندەر شىقتى. شاتىرلاب جاي تۇسىپ، كۈگىرەنمى اسبان جارىلعانداي ايدىندى سۈۋىق سارىن سىملىدى. ۇزاق ۇۋاقىتقا سوزىلمى، ۇير قالىپتى سىملىمى، باسقان جەرىن قالىتراتمى، دىرىلكەتتە تۇردى. اۋىزدىعى مەن المىسب جەر سۈزگەن، جاراۋ جۈۋىرىكتەر تىزەسىن كەمىرگەندەي بولمى مەنمى، قارسى ۇرىپ كەلە جانمەدى.

سقىرغان جالاۋلى، ونگەن نايىزالى شۇۋى كوب ايدىندى توب تەككە تۈگەل كەلمى قۇلان كەزدە الدىنان، باعانادان بەرى ۋندەمەي جىمجىرت بولمى قۇرغان جارمەگكە ۇنى شىقتى. ۇزىلمەستىن سىمىرلاب، كوب مىلتىق سويلەپ جىبەردى. اتىلعان جالغىز مىلتىق مەس. بولەمەتە كەرسىكەن ەكەن. سىنىق كۈندە اجال وعى شىمىلداپ نىزەنمى شىقتى. قالىپ تۇرغان اسپاندى زۇۋ — زۇۋ تىلمىپ، جىمىداي وىناب ۇتمى جانتى... الدىكى توبنىڭ ەك الدىكى قاتارىندا تىزە قوسىپ جىمى كەلە جاتقان قول: جەل قىمىساپتقان ورتتەي بولمى جاپمىرلا شالقىمى جونەلدى. قىمىساي بەردى. قاتاردان جىمىرما وتىز ات بۇۋداق — بۇۋداق شىققان شاكنىڭ استىمىدا جۇمارلانمى — جۇمارلانمى، قۇلاب — قۇلاب تۇستى. ۇستىندەگى بىلەرى وماقاتمى جىمىلمى، سەرەك — سەرەك تەمى ۇشمى — ۇشمى تۇسىپ جانتى.

جارمەگكە تاك ەرتەگەن بەرى تەمىزدىق بىمى نىق دايمىندانغاندى. ەك اۋەلگى دايمىندىق كەشە كەشتەن، قارا قول قابارى كەلگەننەن بەرى باستالىمەدى. تۇن بويى جارمەگكەدەن شاشاۋ جۇرگەن قارىۋلى اسكىردىڭ بارلىغىن تىمىم تايىپاي قابارلاندىرىپ: ۇير ارعا، قارقارا باسما جىمىپ شىققان. تاكغا جاقىن جۇزدەن اسا قارىۋلى اسكىردايمى بولمى، ەندى كەلەسى كۈننىڭ قابارىن توق بەلبەۋ بولمى كۈتمى وتىرعاندا، ماگايدىڭ بارلىق قالالارىنان اعىلمى بوسقان كىرىستىيان، قازاق ورستار كەلە باستاعان.

اق جەلكە مەن اسكەر كاماندىرى سولارغا تەگىسكە جاقىن مىلتىق تاۋىپ بەردى. مىلتىقى چوققا قىلىش، نايىزا بەرىستى. بۇلاردان باشقا جارمەككە با- سىنداى قىزمەت بىەسى ۇلمق اتۇلىدا جاسانمى تەگىس قارىۋلانىپ الدى. كازىردە قازاقتىڭ سانى كوپ بولسا، بۇنىڭ تۇيىلگەن سۇۋىق، جات قايراتتى كۇش كوپ. سوندىقتان، ەندى قورقمۇ، جاساقانىۇ دەگەندى ش قاپىسى وپلاماعانداي بولاتۇن.

جارمەككەدە سوعىستىڭ، ەستىڭ ادبىن كوپبەك بىلگەن اسكەرىي ادامدار: كازىرگى قارىۋلانىپ داپىن نۇرغان كۇشتەرىنە سەنسە دە، جامان ايتباي جاقسى جوق دەپ، ەستىڭ ەڭ ناسار بولمىپ بۇزىلعان ۇۋاقتىندا س- تەيتۇن قامدىدا دايمىنداغان.

بۇل بەتتە نەستەلگەن نارسە: ەڭ اۋەلى جارمەككەنىڭ اينالاسىنا بازار باسىنداى اربا، بىرىشكە اتۇلمىڭ بارلىعىن جىيىپ المىپ كەلىپ، اينالدىرا تىركەستىرىپ ەتمىزىپ بىرىنە بىرىن بايلاستىرىپ قويغان. تاڭ اتاردان باستاپ جارمەككە باسىنداى كوپ ەلنىڭ نەستەگەن نەستەرى وسى بولاتۇن. بۇل جۇمىسقا سالدات، كىرىستىياندى سالمۇدان باسقا، بازار باسىنان كەتپەي جاتقان سارت نوعايدىڭ ساۋدە گەرلەرىن، تارانشى، قاشقارلىقتىڭ جۇرگىنىشلەرىن، اسى بۇزىلمىشى قارەكەتشلەرىن - بارلىعىن دا كەلىپ جەككەندى.

سونى مەن كازىرگى ۇۋاقتتا جارمەككە اينالاسى جامالاي تىمىلگەن، بىرىنە ەبىرى مىقتاب تىركەلگەن اربالار بولاتۇن. ۇلمىقتىڭ كەتسەلەرىنە جاقىنداغان جەرلەردە اربالاردىڭ ەكى قاتاردان ەتمىزىلىپ تۇرغانىدا بار. جارمەككە بۇۋىلىپ، ەتۇيىلىپ قازاق شابقىنىنا وسىنداى بوگەت جاساپ المىپ ەدى. بۇنىڭ ۇستىنە ەگەر ەل قولى بۇعاندا قاراباي قويما قولتىق ارالاسىپ شكە كىرىپ اتۇن بولسا، قولدارىنا ەتۇسىپ ۇستالمىپ قالماس ۇشمن، بارلىقى جارمەككە باسىن- ماعى ادامدارغا تەگىس سالت اتتار دايمىنداغان، ولار تۇگەل ەرتتەۋلى. جارمەككە ورتاسىنداى ۇلكەن قورالدا ەتمىزىلىپ كۇتىپ تۇر. زاۋى سايتان سونداى كۇن بولا قالسا دەپ اق جەلكە مەن ورادنىڭ كاماندىر مەن اقبىلاسىپ سوكشى كۇندەردە ماڭايداعى قاقاس جۇرگەن جالغىز جارمى قازاقتان الدە نەشە اتتار اۋدارتىپ العان.

ونىڭ ۇستىنە بۇگۇن تاڭ ەرتەڭدە 15-20 داي سالدانتى، ورادنىككە باستانمىپ كەزكەلگەن اۋىلدىڭ جىلقىسىن المىپ، كەز كەلگەن ەلدىڭ قورالى قويىن توتىپ، جوسىلىتىپ المىپ كەلمۇگە بۇيرىغان. قويدى، قاماۋغا تۇسكەلى نۇر-

غان جارمەككەگە، سويىسقا جاراتىپاق. نازاقتىڭ ۋوزى بزىدەپ تابقان جاۋلىمى. ۋوز سەبىنە شىعەنن ارتىۋ كەرەك. جىلقىنى: مالىننن ايمىرىلغان، دۇنيەسى ورتەنگەن شاربۇا بىلەننە ۋلستىرىپ ۋولمىپ بەرمەك. سونى مەن ولاردىڭ كوڭىلىن جۇباتىپاق. ۋبىر جولانا ۋوز ارتىننن ەرگىزىپەك. ودان بەرىدە كازىرگى جايۇلارنى ات بەرىپ، شاپىۋىلغا قارسى سوعىسقا شىعارماق بولاتۇن.

وسىنداي ۋلكەن قوعام مەن نىستەيتۇن باستى قامداردان باسقا، اق جەلكە: ۋلى ساسكەدەن بەرى كوك جوتانىڭ ارعى بەتمە جىيىلىپ جاتقان قازاق تۇۋ. رالى دا قىسقا — قىسقا قاپار المىپ تۇر ەدى. ونداعى توب مولايىپ ەتەك المىپ ەندەپ كەلە جاتىر دەگەندى سەستىگەن سوڭ، اق جەلكە مەن كاماندىر سوڭكى كۇن. مەردە نىستىرىنە تىمەپ جاسىرىپ جۇرگەن ۋبىر سىرىن تاغىدا سىرتقا شىعارىپ كوك جوتانا تامان بەتتەنمىپ قويغان. ول الدىكى كۇنى قارا قولدان العىزغان پۈلمەت بولاتۇن.

بۇنداي قارىۋ بولغان جەردە قازاق توبىنان قاساپ قىرىۋعا بولادى. ۋوزى قارىۋسىز، وزىندە سوعىستىڭ مەش ۋبىر ايلاسى، ۋتاسىلى جوق، قویشا ۋيىلىپ توپىرلاغان قازاق: پۈلمەتتىڭ اۋزىنا قاراي ۋبىر جوسىلىپ كورىنمەس بەرسە، بۇرىن تانىپ كورمەگەن سىباعاسىن الادى. سونى ويلاغاندا جارمەككە ۋلىق. تارى نىستىرىنەن تەگىس بوزا بولمىپ جىمىياتۇن. قازاقتىڭ الدىندا قۇربۇلى قاقبان، كولدەنەككەپ قازىلغان ور، دايمىن تۇر. تاڭ ەرتەككەن بەرى ۋار ۋبىر اربانىڭ تۇبىندە اجال وعى تۇسىپ اكدىپ، سىعالاب قاراب: «قاندى باسنىڭ بەرى تارت» دەپ وتىر.

بارىنەن دە سەنەشتى، بارىنەن دە ارتىق قايرات بەرىپ: كوب وعى بار پۈلمەت كەزەلمىپ تۇر.

جوتادان شاپقان ەل توبىنا ەلەن بۇرىن قارسىلىق وتىن شاشقان وسى پۈلمەت ەدى. بۇنىڭ باسىندا اق جەلكە مەن كاماندىر وزدەرى كەلمىپ، باقىلاب قاراب تۇرغان. العاشقى بىتىرلاب شىققان نۇڭشىش وقتىتار مەن بىرگە شاڭ قاۋىپ توپىرلاب قۇلاب جاتقان انتىلاردى كورگەندە اق جەلكەنىڭ قىيى قانغانداي بولمىپ:

— اتا بەر، جىبەرە بەر. بەتى بۇرىلدى. جالتاردى. كولدەنەڭ سىپىر... قىر، جوي... دەپ مەرەيى اسقانداي بوي جاساپ بارا جاتتى. پۈلمەت بەن ر اراسىندا ۋتىزىلمىپ وتىرعان سالداتتاردا دامىلىسىز انۇعا كورىسىپ ەدى.

ەلدىڭ الدىڭغى قاتاردا شاۋىب كەلە جاتقان قولمىڭ شىمىندە بايماغىمىت،
جان - سەھىت، كوكبايلاردا كەلە جاتقانىدى. قاي كەزدە كەلگەنى بەلگىسىز،
بۇرىن اسىدا نىستەگەن ەرلىكى سىمىلگەنى بولماسا ۋىزى كوپ جىيىنغا كو-
رىنىپي جۇرگەن بىرايىدا: كازىردە وسى تويىقا كەلىپ قوسىلىپ، الدىڭغى
قاتارغا شىمىپ قالغان ەكەن.

چارمەڭگە دەن باتىرلاب انىلغان وق بۇلاردىڭ قاتارىنداى بىر نەشە
ادامىدى ۋىشەرىپ - ۋىشەرىپ جىمبەرگەن كەزدە، بارنىڭ استارىنداى انتارىدا
لوقىپ - لوقىپ ۋىركىپ: اتقىپ كەتتى. بۇرىن سوعىس اتىس كورمەگەندە -
گەن قىلىپ سىڭار ەرزىۋلەپ قىيساپا چونەلمەپتى.

سول العاشقى جىمىلغان تويىدىڭ ارتىن. الا، كوكبايى دا ات ماتى مەن دومالاب
تۇستى. استىنداى ات ورتقىپ بارىپ وماقاتا جىمىلغاندا، بۇل وزىنەندە وق
تىگەن شىعار دەپ ويىلاب، بىمانىن ايتا بەرىپ ەدى. ۋىشەرىپ ات جىمىلىپ
قالىپ، ۋىزى باسىنان. اسىپ تۇسكەندە شى دەگەسى كەتپەگەن ەكەن.
اماندىن ۋىشەرىپ، نەزىپە تەزاتىپ تۇرىپ، شاڭ شىمىندە مىلتىدىن چارمەڭگە
چاققا كەزەپ، اربالاردان وقشاۋىراق قالىپ، سولاي قاراي شاۋىب كەلەجاتقان
ۋىشەرىپ اتتى قازاق ورمىستى كوزدەپ تۇرىپ باسىپ قالغاندا، اناۋ اتنىڭ ار
جامىنا ۋىشەرىپ بارىپ تۇستى.

كوكبايى سول كەزدە بايقادى. قازاق قولى نوسەردەي جاۋىپ، دامىلىسىز
وت بۇركىپ تۇرغان پولىمەتكە بەت قاراپ، قاسقارىپ شىدايى الماي، تومەن
قاراي چونەلگەن ەكەن. بۇل ەلى تولىق ايمىقباسادا، سىرگىمىپ قالغان شاڭ
شىمىندە جايۋ قالىپتى. جالغىزدا قالغان شىعارمىن دەپ جان جامىنا الاڭداي
بەرىپ ەدى. وڭ جامىندا ۋىشەرىپ جاردىڭ ەرنەۋىنە جابىسىپ چارمەڭگە قاراي
بۇرىق - بۇرىق وق جىمبەرەپ جاتقان ۋىشەرىپ كىسىمنىڭ تويىن كوردى.
سولاردىن اراسىنان: - بەرى ۋىشەرىپ. قاش بەرى وق تىپەدى. بۇغىپ جۇ -
گىر! دەگەن قاتتى ايعايدى سىمىدى.

سونداغانا ۇقتى. پۇل بىرايلار ەكەن. قاسىندا ون شاقىتى مىلتىق بەن
جاتقان جولداستارى بار. باغانادان ۋىشەرىپ وق شىعارىپ اتىپ جاتىر ەكەن.
كوكبايى ەڭبە كەپي جۇگىرىپ بۇلاردىڭ قاسىندا كەلە بەرە مىلتىدىن وقتاب الىپ
كوزدەپ جانا قالدى. ەدىل وسى كەزدە پولىمەت داۋسى باسىپ كەتپەپ بارىپ
باسىلىپ ەدى.

باغانادان پۈلمەتتىڭ قاي جەردە ەكەنن انىقتاپ بىلگەلى بولجاپ وتىرعان بىمراي، وزگە جولداستارىنا جالپى جارمەككە نوپىرىنە قاراي اتقىزا بەرىپ، ۇزى سول پۈلمەتتىڭ وعى شىعب تۇرعان ورىندى تاۋىب الدىب، بلعى عانا سول ارانى نىسانغا بايلاپ اتىپ وتىر ەدى. جاڭغى پۈلمەتتىڭ توقتاۋى بۇ. نىڭ سوڭى وعىنىڭ تۇتمىنى باسىلار باسىلماس بولغان كەزىپن ەدال كەلى. شىنقىدا پۈلمەتتى اتىپ وتىرعان سالداقتىڭ ماڭدايمىنان وق تىمىپ، شالقاسىنان ۇشىب تۇسىپ ەدى. پۈلمەت ۇىر جەرى سىنقىداي بولمىپ بىتىر — بىتىر ەتىپ بارىپ، قاقالمىپ تۇرىپ قالدى.

بىمراي بۇنداي ۇس بولاردەپ ويلان جوق ەدى. باسىندا بۇل ۇز قاسىندا اسىدان ەرىپ جۇرگەن ۇىر توب مىلىقتى جولداسى مەن كەلىپ ارادى لاسىپ، الدىڭى قاتارغا شىعبى شاۋىب كەلە جاتقاندا اتى وققا ۇشىب جىمىلغان كوكبايدى كوردى. ونان سوڭ ەدال سول ۇۋاقتتا كوكباي مەن بىرگە ۇشىب تۇسىكەن ناعى ۇىر نەشە جىمىتتەردى كوردى. ۇبارىنىڭدا جىمىلىسى جامان كورىنگەن مەن، وق تومەندەپ ۇشىب تۇر. اتتارىنا عانا تىيگەن سىياقتى. سونى بايقاي سالىسى مەن جارمەككەنىڭ شەتمىندە وققا ۇشقانداردى باسىپ قالغانى، شابقالى تۇرعان توبتى اتتى اسكەردى كورىپ، ۇز جولداستارىنىڭ بارىنە: — اتتان تۇسىپ اتىس دەپ ۇمىر قىلىپ، ەڭ الدى مەن ۇزى تۇسە قالغاندى؛ وزگە ماڭىندا كەلە جاتقان جىمىتتەردىڭ كوبىنە:

— انا جىمىلغانداردى جىمىناب مىنگەستىرىپ الدىب كەت دەپ ايعايلاب، اقىرىپ جارلىق شاشقان.

سول ۇسوز قۇردىردىۋ مەن ەسى شىعبى كەلە جاتقان جىمىتتەردىڭ كوبىنە ەس كىرگىزگەندەي بولدى. بۇنىڭ ايعايىن قاتارىندا كەلە جاتقان بايماغا. بەتدە ەستىم ەدى. ول سول ارادا اتتان قۇلان جىمىتتەرگە قاراي جىمىرما شاقىتى جىمىت بەن قايتا بەتتەپ كەلىپ، وقتان امان قالغان جولداستارىن مىن — كەستىرىپ — مىنگەستىرىپ المىسىپ كۈلدەنەڭ شابتى. بۇلاردا وسى جاققا قاراي جوسىغان قالىڭ توبتىڭ بەتى مەن شاۋىب سول جاققا جاقىن جەردەگى ۇىر توبەشىمكتىڭ تاساسىنا كەلىپ بىلىنگەندى. وزگە قالىڭ قولىدا سول توبەنىڭ بوينا جازىلىپ، بىر كىلىپ بارىپ توقتاپ تۇرىپ قالدى.

ەلدىڭ بەتى جالت بەرگەندە جارمەككەدەن شابۇغا قامدىغان سالداقتار ەلى دە قاماۋىنان شىعا الماي تۇردى. ۇيتكەنى: بارلىعى 10 — 15 قانا مىلىقتى

بولسا دېمىرايلار توپى، باسى كورىنگەن شاشاۋ شىققان كىسىلەردى ەكى باستىرماي جاۋداي تۇسۇرۇپ قۇلاتىپ نۇر.

اربا ارتىندا جاتىپ كەزەلگەن مىلىتىق شى كىمىدى دە قىيراتقان جوق. ەل بەتى جالتارىپ كەتكەن سوڭ، ولاردىڭ نىساناسىنا بىلىنەتۇن بولىپ اتىۋ مولشەرىنەن قىيىس ۇتىپ كەتتى. جولداغى اربالار ەل قاراسىن انىقتاپ كورسەتەيتۇن بولدى، ولار ۇمىرالەپ، ورىندارىنان قوزعالىپ، جاڭا جەرگە ورنىققانىشا ەل قولى جاڭغاي توبەگە بارىپ بىلىندى.

ەلنىڭ ۇدال سوڭغى بەتتەگەن تۇسىندا وتىرىپ وق شىعارغاندار بولسا ولار قازاق توبىنىڭ نە اتىن جىغىپ، نە انىدا ساندا ۇمىر كىسىسىن قۇلاتقان بولمىسا، قالىڭ قولدىڭ ۇبارىن بىردەي جۇۋساتا بەرە ەلمادى.

ۇپىنكىنى ەل توبىنىڭ الدىڭغى قاتارى، بۇلار جاتقان ورىننان شاقىرىمىغا جۇۋىق جەردە بولاتۇن. ساسقالاق بەن اسىتىن ۇسىنىن بايىلانەپ، ۇدال قاراۋىل مەن اتىلماي جاتقان مىلىتىقتار، مىنانداي قاشىقتان شى دەگەنى ۇپىسراتىپادى.

اتىستىڭ قاشاڭ جەردەن بولاتۇن بىراي ەرتەدەن سەبەتتە ەدى. ۇپىراق جارمەڭگە ماڭىنداى اسىرەسە، كوك جوتا جاعىنداى بولىمىز قابات بولسا نە جار، نە توبىشىك بولسا بارلىقىندا جىرىنەلى بىراي ەرتە كۇننەن ساناققا ەلەنداي سەكەرىپ ەلان. سوندىقتان، «وق شىعاراتۇن جىر كوك جوتا مەس. ول ارادان اتقان مىلىتىق شى كىمىگە تەمەيدى، انشەيىن بوسقا وتتايدى. ەگەر شىن اتىسامىز دەسەڭدەر، ماغان ەرگەن جىمىكتەر قار قارا سۇۋىنىڭ قاسىنداى جارغا جەتەپ باعىڭدار، اتىستى سودان سالامىز. سودان كەيىن توقتاۋ كەرەك بولسا جاردى قۇلداپ كەتە بارامىز» دەگەن.

كازىدە بىراي سول ايتقانن ىستەپ، وزگە ەكى جاقىناى توبىنىڭ ۇشىن قايسىسىغا تەمەگەن ەڭ جاپىلى ورىندى مەنشىكتەپ ەلەپ، سوعان نىق بەكىنىپ وتىردى. سودان سوڭ جارمەڭگە شىمىندەگى اسكەردى شى قاپدا جالتارتىپاتۇن، قىيا باستىرمايتۇن بولدى.

كوب قولدىڭ جارمەڭگە قاراي بەتتەگەن داۋىلدا تىپ قابتاعان شاڭى بىرايلاردىڭ توبىن وزگەنىڭ بارىنەن ۇزاتىپ وزەن قاسىنداى جارغا امان سەن اكىب جەتكىزىپ ەدى. ەلشىقى پولىمەت وقتارىنان امان ۇتىپ كەتكەن سوڭ، كەيىنگى اتىلعان وقتار بىلەي بۇلاردىڭ باسىنان اسىپ تۇسىپ ارتقى رەتتەرگە قالدەپ جاتقاندا، بۇلار كەلىپ اتتارىنان تۇسىپ ورنىغىپ قالعان.

سونى مەن پۈلمەت داۋىسى توقتاب جارمەڭگە وتى ساياپمۇرلاغان كەزدە قاسمىدا جاقىن جانقان كوكبايعا بىمراي قاتتى داۋىستاب:

— مىنانىڭ پۈلمەتى توقتالدى. باسمىدا وتىغان كىسىسى جىغىلىدى بىلەم... ۋىراق كازىر قايتا اتلار. كاپىر پۈلمەتكە قارسى قالماڭ قول شايا المايدى. بوس قىرىلدى عوي. ەندى اناۋ ەلگە سول ورنىڭنان شىقباي تۇرىپ ال، دەۋ كەرەك. ۋىر نولاسىن كۈتەيىك. ۋىز وسى ارادا جاتىپ جارمەڭگە دەن ەش كىمىدى شاشاۋ شىعارمايمىز. ەندى ەلگە بارداپت. توبى مەن بويى كورسەتەسەن. ەتەپ، قابات — قابات جەرلەر مەن تومەن قاراي جازىلىپ جارمەڭگەنى قورشاۋعا قىرىسىن. جانا مىلىتى بىرلەرىن بىرىكتەپ شىعارىپ جاپاۋ مەرگەندەرسىن سول بەتكە تاساعا جاتقىزىپ جارمەڭگەنى اتقىلاستىن. وسى مەن كەشكە — شىدىن قاماپ اتىپ كورەيمىك. نەدە بولسا ەلدى وسى كەلگەن جەرىنەن قايتا قايتارمايىق. كەش بولمىپ بىمىرت جاپىلغان ۇۋاقتتا شاياپمۇرلايدى قايتا باستايمىز. وسى دۇرىس ەمەس بە؟! دەگەندە كوكباي:

— دۇرىس... ۋىس وسى. وقتارىڭ كەشكە شىپىن جەتەمە؟! دەدى.

— جەتەدى. وقتى ەسەپ بەن، شىاقتاپ شىعارامىز. باسى كورنەگەن كىسىنى اتىساق قۇرىپت ەلدى دالاعا وق جىبەرمەيمىز. سولاي اتساق نەگە جەتەسەن. الاڭ بولماڭدار.

— بايغۇسىم ەرەك سەندەر ەكەنسىڭلەر عوي. ۋىسىڭلەر عوي باتىر. جولداڭ بولسىن.

— جارايدى. ماقتاۋىڭنى ارتىنماپ ايتارسىڭ. بار ەندى دەدى...

كوكباي وسىنان سوڭ جاردىڭ قۇرارناسىن قۇلداپ پۇغىپ جۇڭگوسىپ وتىرىپ ۇز كىسىلەرنە قاراي بەتتەپ كەلەجاتقاندا، وسى جاردىڭ شىمىنە ەل توبىنان شىعب جاپاۋلاب كەلەپ ورنىعب الىپ، مىلىقتارىن جارمەڭگەگە قاراي قۇرىپ جاتقان جىپىرما — وتىز مەرگەندى كوردى. كوكباي جاقىنداى بەزگەندە بۇلاردىڭ ۋارىنىڭ مىلىتەمىنان بىرەكەلى، نىنماقتى داۋىستار جە — لىسىن ۇزبەستەن كۇرس — كۇرس ەتەپ، اجال وتىن شاشا باستادى.

كىشكەنە توبەنىڭ تاساسىنا بارىپ لىنىگەن سوڭ، قارتباي مەن بايماغامبەت ەلدىڭ بارىنە جاڭاعى بىمراي ايتقانداى كەڭەستى ايتىپ، كوشىلىكتى سول ارعا بەكىتىپ قويىپ، جاپاۋ مەرگەندەردى باستاپ وزدەرى جاپاۋلاب جەر باۋىرلاب وتىرىپ، قۇرارناغا كەلىپ تۇسكەن ەكەن. كازىردە بىمراي توبىنىڭ وقتارىغا تىزە قومىپ، شىلبىر سوزا شىققان وقتار سولاردىكى ەكەن.

كوكباي بۇلارغا بېراي سوزىن قىسقا - د
وزگە كوكبە قاراي ۇقتىب جونەلدى.

بۇنىڭ الدىندا كىشكەنە جوتانىڭ جونىندا، جارمەككەگە س
ئۇزىب، قاتارىنان ئىزىلىپ مىلتىمەن كەزەپ جاتقان 10 - 15 جىگىت
بار ەكەن. قازاق قولى كادىۋەلگى سىكى ئارتىپتى اسكەر سىياقتانمىب جار -
مەككەنىڭ كۇن باتىسى مەن سول نوستىگىنە تامان سوزىلىپ، ار جەرگە
جەلىلەپ مىلتىق ئىزىپ، ئارتىپ بەن اتىس باستاعان كورىندى.

ئىراق ەل قالىڭ، قارا قايرات مول بولغان مەن وسى بارىپ جاتقان
جىيىنى 50 - 60 مەرگەننەن باسقا وزگەنىڭ شى بىرىنە مىلتىق جوق.
سوندىقتان، ولار جوتانىڭ استىندا قۇر ۇيىلىپ تۇر ەكەن.

كوكباي بۇلارغا كەلىپ ار جەردەگى توبتارىنا كازىرگى قىسقا شا جاپىدى
ئمالم ەتىپ بولمىپ، ەندى قاس قارايغانشا وسى ارادان تاجىلماي تۇرىۋ قاچەت
ەكەندىگىن ايتتى.

توب، داۋلاسباي، قوبالجماي قابىل الدى. كوشىلىك ۇندەمەيدى. مەڭ -
زەك بوب سەگ-كىرەب سەسكەنىپ قالغان سىياقتى. پولەمەت: داجالداي،
قورقىنىش قاۋىپ ۇپشىنىن انىق ايقىن كورسەتكەندەي بولمىپتى. ەل تۇرلى
قارسىلىق جاۋلىقتى كۇتسەدە مىناندايدى ويلاماعان، سەكەرەگەندەي. جۇرەگى
شايلەپ قالغانداي.

توب توبتىڭ ورتاسىندا الى كۇنگە: جاڭغى اتىلعان نە نارسە؟ زەكبەرەك
دەگەنى وسى ما؟ اي وسى شىعار. كاپىردە ئىپتى تىنمى جوق قوي.

- ياپىراي ئىپتى بىيىتتەي تولاس قىلمايدى ەكەن!

- سول سىرتىلداقتىڭ بارىندە بلەي وق شىعارىپ تۇرادى عوي...

- قۇداي ساقئادى دەسەكشى، نە غەب تەگىس قىرىلىپ قالمايدىق؟!..

- الى زەكبەرەگى جوق دەگەنى قايدا؟ مىناۋ ئىپت بار قارىۋىن جىمىپ،
ساقاداي سايلانىپ وقىر ەكەن عوي ۇزى.

- بىزدە عوي كەرەك دەسە جامان بەردەككە دە جوق... العىزادى
دەيمىسىڭ؟!

- اي العىزار تۇر جوق قوي. جۇز بولسا جۇز، مەڭ بولسا مەڭ
بارىن بىردەي جۇۋساتادى دا وتىرات دا مىناۋ زەكبەرەك.

- ۋا زەكبەرەك مەس دەيدى بۇل. زەكبەرەك دەگەندى قايدان شىعار -
دىڭدار؟

